

OFANZIVNI PODUH VATI NEPRIJATELJA

OZRENSKA OPERACIJA

Već prije Alikadićeve pogibije neprijatelj se počeo ozbiljno pripremati za odlučan napad. O tome su govorila sva obavještenja koja su nam slali naši obavještajci iz Doboja i Maglaja. Sve je ukazivalo na to da neprijatelj sprema opšti napad širokih razmjera i mnogo jači nego ijedan koji smo do tada doživjeli.¹³⁸

Nastojali smo da ga ometemo u tim njegovim pripremama. Na brzinu, preko naše obavještajne mreže, prikupljali smo podatke o tim pripremama, a istovremeno i o stanju na neprijateljskim položajima. Naročito inte-

⁹⁸ U stvari, radilo se o pripremi ozrenske operacije. S ciljem da obezbijedi komunikacije u dolini rijeke Bosne i rijeke Spreče, kao i da zaštiti važan komunikacijski čvor Doboja, Glavni štab domobranstva je odlučio da uništi Ozrenski partizanski odred. Zadatak da pripremi plan čišćenja Ozrena dobio je komandant 2. domobranskog korpusa general Izer. Za ostvarenje ovog cilja u dolini rijeke Spreče (od Bosanskog Petrovog Sela do Doboja) i u dolini rijeke Bosne (od Doboja do Maglaja), na frontu širokom oko 60 km, bilo je grupisano oko 16 pješadijskih bataljona i 4 artiljerijska diviziona. Bez obzira na to što su ustaško-domobranske snage bile desetostruko nadmoćnije, neprijatelj za 10 dana borbi, od 3. do 12. decembra 1941. godine, nije ostvario svoj cilj. Primjenjujući aktivnu odbranu, Ozrenski partizanski odred je uspio da sačuva slobodnu teritoriju, da brojno pojača svoje jedinice i da natjera neprijatelja da pređe u odbranu. Detaljnije o ovome vidi u članku potpukovnika Ahmeta Đonlagića: Ozrenska operacija, Vojnoistorijski glasnik, br. 6/1956, str. 3—36. (prim. red.).

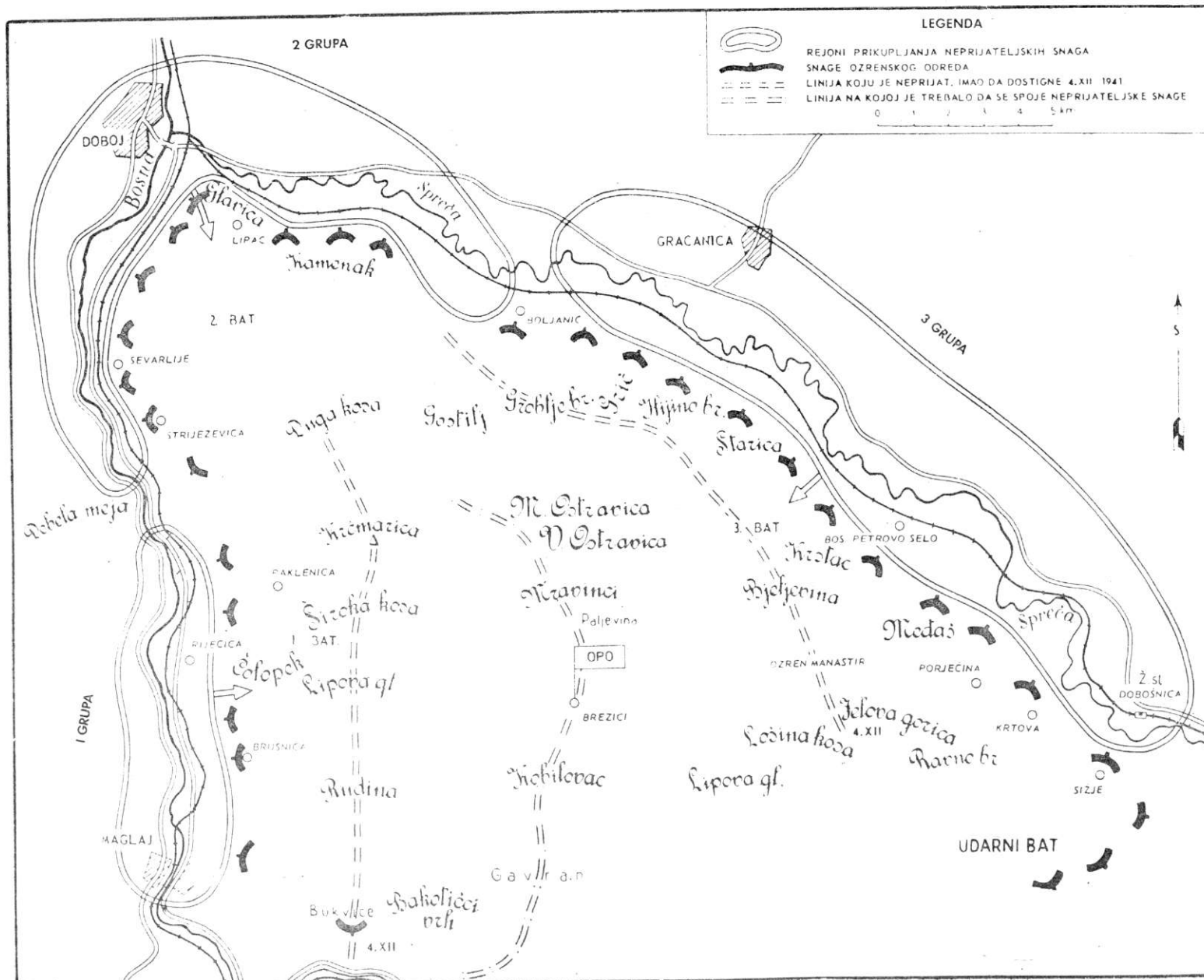
resantne izvještaje dobio sam iz Maglaja. Njih je prikupio Fikret Dedić od nekih svojih starih poznanika. Javio mi je da ima mogućnosti da stupi u vezu s komandirskom muslimanske milicije iz Maglaja, nekim Hajdarom. Sa-
glasio sam se i upozorio na mjere opreznosti. Fikret je od njega dobio interesantne podatke o naoružanju neprijateljskih jedinica na maglajskom sektoru. Ali i jedno važno saopštenje, tj. da je tu skoro sam Pavelić obećao lično nekoj delegaciji da će uskoro očistiti odmetnike od Doboja i omogućili normalan saobraćaj i život u centralnoj Bosni. Podaci su govorili da uskoro možemo očekivati akciju krupnih razmjera.

Ni mi tih dana nismo preduzimali neke krupnije akcije, ali smo stalno čarkali na prugama. Malo više posla zadavali smo neprijatelju 25. i 26. novembra. Ponovo smo prekinuli prugu između Trbuka i Ševarlija i, ometajući njeno opravljavanje, zarobili sve radnike i pet domobrana koji su ih obezbjeđivali.

Noću 28. i 29. novembra probudio me je dežurni u Štabu i saopštio mi da me na telefon zove Ismet Kapetanović. On se javljao iz Lipca. Imao je nešto vrlo važno da mi saopšti i tražio je da prethodno naredim da se blokira telefon u Boljaniću, da nas ne bi mogli čuti šta razgovaramo. Nisam razumio zbog čega mu je potrebna tolika opreznost. Ipak sam pozvao Boljanić, naredio da probude Todora Panića i da ga zovnu na telefon. Kad je Todor došao, Ismet nas je obavijestio da je iz Doboja preko svoga oca Sinana upravo dobio izvještaj sa prepisom depeše — koja je dan-dva ranije upućena od strane Komande 4. divizije — u kojoj pukovnik Gustović traži da se u Brodu obezbijedi 500 vagona za prevoz trupa u Doboju. Sinan je javljao da su naši uspjeli da saznaju da se protiv nas spremaju veće operacije, koje treba da počnu za nekoliko dana. Međutim, tačan datum nisu znali.

Naši obavještajci u Doboju bili su spretni i sposobni. Naročito su se isticale dvije sestre Veselić. One su preko nekih rezervnih domobranskih oficira, naših simpatizera, uspijevale da saznaju mnogo i da nam na vrijeme jave. Znao sam da i ove vijesti dolaze iz toga izvora, i nije mi ni na pamet padalo da ih ne uzmem ozbiljno.

OZRENSKA OPERACIJA PLAN NEPRIJATELJA I RASPORED OZRENSKOG ODREDA

Nije bilo teško zaključiti s kolikim će snagama neprijatelj nastupati kad se znalo koliko je vagona zatražio za prebacivanje trupa i s kolikim je znatnim snagama već raspolagao na našem sektoru. Još iste noći razaslao sam kurire i pozvao komandni kadar na savjetovanje. Neobično mi je laknulo kad mi se u zoru javio telefonom Murat. On je upravo stigao na svom povratku s Romanije i Šekovića. Javljao mi se iz komande 4. čete 3. bataljona, koja se u to vrijeme nalazila u manastiru Ozrenu. Obavijestio sam ga da smo za to prijepodne sazvali vojno savjetovanje radi veoma važnih stvari, i zamolio ga da požuri. Stigao je skoro istovremeno kad i ostali. Donio nam je mnogo pošte i novosti. Na žalost, nismo imali vremena da i o njima razgovaramo. Savjetovanje smo svršili brzo.

Izložio sam situaciju prema podacima kojima sam raspolagao. Diskutovali smo o mogućnostima napada i odbrane. Prepostavili smo dvije mogućnosti: prvu — da neprijatelj primijeni istu taktiku kao i Alikadić, to jest frontalni napad od Doboja, i drugu — što je bilo mnogo vjerovatnije, s obzirom na velike snage kojima neprijatelj raspolaže — da nas napadne prvo s bokova, od rijeka Bosne i Spreče, nastojeći da nas zbije u onaj trougao kod samog Doboja. Riješili smo da se pripremimo za ovaj drugi slučaj. Predvidjeli smo potrebno pomjeranje snaga i pripravnost. Sporazumjeli smo se da svaka jedinica budno prati pripreme neprijateljeve i da nastoji da ga preduhitri u napadu, zadržavajući na taj način inicijativu u svojim rukama.

Međutim, posljednji dani novembra prošli su u miru. Kako smo u to vrijeme izviđali u pravcu Krivaje, pripremajući se za presijecanje pruge Zavidovići—Olovo, morao sam da odem u taj kraj, jer me je komandir 1. čete 1. bataljona, Jovan Bajkanović, 27. novembra obavijestio o nekim nezgodama koje su se pojavile u vezi s tom akcijom. Neke naše patrole koje su radi izviđanja upućene u dolinu Krivaje, napravile su, naime, nekoliko izgreda kakvi se dotad u našim jedinicama nisu dešavali: prekopavale su muslimanske kuće u Svinjašnici, tražeći oružje, a Jovo

Marjanović iz Karačića" pretresao je u Stogu zgradu uprave rudnika iz Seone i »zaplenio jedan pisaći stroj i jedan fotografski aparat i još nekih stvari i odijela, a izgleda da su sve važne stvari ostale, kao radio-aparat i neko oružje i brašno u firminskom magacinu«. »Po mom mišljenju« — pisao je Bajkanović — »ni jedna ni druga akcija nisu izvršene kako treba, te bi mogle negativno uticati na naše buduće operacije .. «^{10o}

Bajkanovića sam našao u Karačiću i s njim se zadržao cio dan 1. decembra. Izdao sam mu potrebna na ređenja, izvršio pregled položaja i jednog dijela njegove čete i u ranu zoru 2. decembra krenuo natrag. Upravo u času kad sam se spuštao prema Bukovici, začuo sam duž cijele linije prema Maglaju ubranu topovsku paljbu, a malo zatim sam čuo to isto — mada zbog daljine prilično potmulo — i sa sjevera, to jest iz pravca Spreče. Neprijatelj je počinjao artiljerijsku pripremu.

Požurio sam u Štab. Tu su me obavijestili da neprijatelj još od juče izjutra raspoređuje snage duž rijeke Bosne i Spreče i da je juče izjutra, 1. decembra, došlo do jačih borbi na odsjeku Petrovog Sela, gdje nas je neprijatelj u početku uspio da potisne, tako da je sam Murat morao odjuriti na položaj da sredi stanje. Međutim, napad je odbijen i neprijatelj satjeran ponovo na prugu. U ovim borbama imali smo jednog mrtvog, jednog teško i jednog lakše ranjenog, dok je neprijatelj pretrpio mnogo gubitaka u ljudstvu i izgubio pet pušaka. Naša dva puškomitraljeza bila su onesposobljena.

Iz neprijateljskih dokumenata vidi se da je u ovim borbama učestvovalo oko 700 ustaša i 80 domobrana i da su ovi poslije početnih uspjeha bili primorani na povlačenje, ka željezničkoj stanici Bosansko Petrovo Selo. Neprijatelj priznaje da je imao 4 mrtva i 9 teže i lakše ranjenih.

Ni u toku 2. decembra nije bilo nekog jačeg neprijateljskog pokreta, iako su oštrije čarke započele duž

^w Kasnije se istakao kao četnički zlikovac,
i» Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 19-1/13.

cijelog fronta. Tek 3. decembra preduzeo je neprijatelj frontalni napad sa svih strana. Napadao je velikim snagama — mislim, u najmanju ruku, sa oko 10 000 ljudi. Po broju cijevi koje su tukle naše položaje, računali smo da raspolaže s više od 40 topova.¹⁰¹ Nasuprot toj sili stajao je Ozrenski odred čija su četiri bataljona u to vrijeme imala nešto manje od 1 000 pušaka i oko 30 puškomitraljeza. Bacače i teške mitraljeze nismo mogli da upotrijebimo, jer smo imali svega nekoliko mina. dok su teški mitraljezi trošili, za naše uslove, isuviše municije. Dva-tri teška mitraljeza držali smo u rezervi za svaki slučaj.

Cio 3. decembar protekao je u znaku teških borbi. Glavni neprijateljev udar bio je usmjeren od rijeke Bosne u pravcu Trbuka, a sa sjevera u pravcu Boljanića, upravo — brda Maljani, koje leži na drumu između Boljanića i Tekućice. Jasno je bilo da je neprijatelju bio cilj da po svaku cijenu ovlada drumom Trbuk—Boljanić. U jednom času on je bio uspio da iz pravca Spreče ovlada brdom Maljani (k. 269), ali je ubrzo vraćen. Inače smo tog dana na cijelom frontu održali sve naše pozicije. U toku noći Lipčani su minirali željezničku prugu i u zoru digli u vazduh dva vagona oklopnog voza, prekinuvši prugu prema Tuzli.

Sljedeći dan protekao je u znaku još žešćih borbi. S odsjeka 2. i 3. čete 1. bataljona zatražili su pojačanje u ljudima i municiji. Boljanić je javljao o teškim borbama. Kao rezervu držali smo dijelove 4. bataljona, čije se konačno formiranje upravo tih dana završavalo. Što se tiče municije, imali smo je vrlo malo, i ja sam teška srca naredio da se jedan od posljednjih sanduka pošalje 3. četi 1. bataljona, koja je držala položaje Paklenica — Osojnica i vrlo važan položaj na brdu Ruju (k. 558). Te položaje neprijatelj je toga dana žestoko napadao, tukući ih neprestano artiljerijom i bacačima. Naročito se bio okomio na one pod Rujem. Ništa manje žestoki nisu bili ni napadi na Bajića brdo, Šibove i Lipac, odnosno na ostale položaje 2. bataljona. Sporazumjeli smo se zato da Murat pođe na odsjek 2. bataljona.

¹⁰¹ U stvari raspolagao je sa oko 60 topova.

Pozvao sam u Štab komandanta 4. bataljona Miloša Popovića. Došao je zajedno s komandirrom svoje 3. čete, Milošem Kupresom. Dogovorili smo se da on odmah uputi na odsjek Preslice, kao rezervu, svoje dvije čete, pod komandom Dušana Stanišića i Nikole Celića, a svoje položaje da obezbjeđuje sa ostatkom boraca. Dogovorili smo se takođe da od domaćih ljudi počne formiranje novih triju četa, odnosno 4. bataljona, na odsjeku koji je dotad držao njegov bataljon, s tim da se on sa svoje četiri čete izdvoji u zasebni, udarni bataljon, kao odredska rezerva. Požurivao sam ga da se odmah vrati, da bi one dvije čete što prije uputio na Preslicu.

Kad su već bili izašli iz Štaba, vratio se Miloš Kupres s jednim dosta smjelim prijedlogom. Pošto smo razgovarali o teškom stanju zbog nestašice municije i lupali glavu kako da do nje dođemo, on mi predloži da mu dozvolim da s nekoliko svojih ljudi upadne u Banoviće i od jednog domobranskog voda, koji je obezbjeđivao rudnik, otme municiju. Rekao mi je da već ima podatke o stanju te jedinice, da ona broji nešto oko 50 ljudi i da raspolaže priličnim naoružanjem i lijepom rezervom municije. Te podatke on je dobio od drvodjelca Velje Njegomirovića, našeg obavještajca, koji je radio u rudniku Banovićima. Miloš je insistirao da ga pustim i na sebe primao svu odgovornost. Nismo imali mnogo da biramo: kako municije nismo imali, morali smo je pošto-poto nabaviti — i ja sam se saglasio s njegovim prijedlogom. Znao sam da ne moram mnogo da se brinem, jer je Kupres bio majstor za »ekskurzije« izvan odreclske teritorije. On je češće prelazio na Trebavu, a prije nekog vremena išao je s jednom patrolom i do Svatovca. Vjerovao sam da će uspjeti. Jedino sam zatražio da to izvede što neprimjetnije, da svojim odlaskom ne bi izazvao nespokojstvo na položajima svog odsjeka, koji su i inače bili oslabljeni, te da ne odsustvuje dugo, a ako ne uspije, da se odmah vrati.

Te noći stigoše u Štab dvije čete 4. bataljona. Odveo sam ih odmah do sela G. Paklenice, gdje me je čekao Murat. Poslije našeg kraćeg razgovora, Murat se s tim četama uputi u Striježevicu.

To jutro obišao sam položaje na Ruju, koji su dan prije izdržali žestoke napade. Ljudi su bili umorni i iscrpljeni. Ohrabrio sam ih malo. Govorio sam im o dosadajšnjim uspjesima. Tražili su da im pošaljem municije. Obecao sam iako u tom času nisam ni ja znao kako da to obećanje održim.

Ipak, i pored sve siline njegovih napada, neprijatelj je do toga časa na svim linijama bio tučen, tako da je na položajima oko Paklenice bilo došlo do velike pometnje i nereda u njegovim redovima. Listajući neprijateljeva dokumenta, našao sam i sljedeći Gustovičev izvještaj od 5. decembra, koji se odnosi na te događaje:

»1. pukovnija napustila je položaj, 3. satnija 4. bojne odbacila oružje. Preduzete su najdrastičnije mjere, da se uspostavi red i satnije povrate svoje oružje.

15 domobrana na mjestu streljano.

O situaciji osobno ću se osvjedočiti«. ¹⁰²

U Štab sam stigao po podne. Oko telefona je bila okupljena grupa boraca. Po izrazu njihovih lica vidio sam da prate nešto značajno i zanimljivo. Slušali su izvještaje o borbama oko Bajića brda. Uzeo sam slušalicu. Na telefonu je bio Veljko Vokić, koji me je obavijestio da je neprijatelj pokušao svim silama da se dokopa Bajića brda (k. 400), koje je branio jedan vod 1. čete 2. bataljona pod komandom komandira čete Stanka Panića. Neprijatelj je u prvi čas uspio da zauzme Garića kosu (k. 356), ali je Dušan Stanišić (koga je Murat s njegovom četom upravo bio doveo kao rezervu), zajedno sa Stankom Panićem i njegovim vodom, prešao u žestok protivnapad i razbio ga. Kako je neprijatelj pošao u napad i sa tri laka tenka, a na Garića kosu na brzinu izvukao jedan brdski top i njime počeo da tuče naše položaje, to je Dušan Stanišić sa desetinom svojih ljudi udario na Garića kosu i napao tenkove. U kratkoj ali žestokoj borbi naši su zaplijenili jedan tenk, a dva natjerali u bjekstvo. U isti čas oni su ovladali i Garića kosom, a top koji je neprijatelj bio nešto malo ranije

¹⁰² Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 5, br. reg. 5/1-21.

izvukao — našao se, sa 45 granata, u rukama Stanišičeve čete. Naši su takođe zaplijenili jedan teški mitraljez.

Nisam se odvajao od telefona. Mnogo sam se obradoveo kad sam čuo o tome uspjehu. Veljko mi je preko telefona prenosio neke pojedinosti. On je čak u Stabu 2. bataljona, gdje se nalazio telefon, čuo vrisku i veselo podvikivanje naših boraca s položaja. Malo kasnije javio se telefonom Murat. On me je još opširnije obavijestio o toku borbe na njihovom sektoru, i dodao da odmah kreće s ljudstvom prema Šibovima, koje je neprijatelj takođe bio zaposjeo. To veče naši su već u prvi mrak ponovo uspjeli da očiste Šibove.

Međutim, poslije teških i krvavih borbi, u kojima je pretrpio velike gubitke, neprijatelj je zauzeo Ruj (k. 558). Taj njegov uspjeh došao je kao posljedica našeg neoprostivog propusta — što smo svu rezervu uputili prema Striježevici, zavarani stalnim snažnim pritiskom neprijatelja prema Šibovima i Bajića brdu.

Četa koja je branila položaje prema selima Osojnici i Paklenici bila je, zbog neprekidne borbe, potpuno iscrpljena, a što je najgore — gotovo potpuno je ostala bez municije. Na nju smo, na žalost, obratili pažnju tek onda kad je već bilo kasno: pojačanje koje sam joj uputio stiglo je upravo u času kad su naši, poslije teških gubitaka, vukući ranjenike, među kojima i svoga teško ranjenog komandira Branka Vajića, već bili napustili položaje i povlačili se na Đurkin krst. Bilo je to 5. decembra poslije podne. Naredio sam hitro Boži Spasojeviću da na taj novi položaj pošalje nešto pojačanja, a Fikretu Dediću, političkom komesaru 1. bataljona — da lično krene tamo i ostane uz njih do daljnjeg.

Te noći saznao sam neke nove detalje o zapljenjivanju onog tenka i topa. Tenk je bio ispravan, ali niko od naših nije umio da ga krene. Skinuli su zato s njega dva njemačka mitraljeza (»šarca«) i sanduk municije, a tenk uništili. Kod jednog od tenkista Stanko Panić je našao automatski pištolj mauzer i još ga u istoj borbi isprobao.

Pored topa zarobljena su i dva-tri artiljerca. Naši su ih natjerali da okrenu top i da im pokažu kako se s njim barata.

Te noći je i sa drugih sektora stiglo dosta vijesti. Borbe su se vodile i na Lipcu, i na Boljaniću, i kod Karanovca, i u Petrovom Selu, ali je situacija na svima tim tačkama bila uglavnom povoljna i nije davala povoda nekoj naročitoj brizi. U zoru 6. decembra primio sam pismo od Fikreta Dedića. On je pisao:

»Druže Tošo! Za danas ovdje ništa novo. Koliko mogu da ocijenim oni prikupljaju prilične snage. Rovove do pred večer nisam mogao kopati uslijed pomanjkanja ljudstva. Slao sam nekoliko patrola, pa su se tek pred večer skupili, 4 zemunice su iskopane, a večeras će rovovi. Kako sam ja ocijenio mora se na velikom prostoru kopati, a i nekoliko redova, da nas i Osojnicu ne bi zaobišli sa desna, odnosno sa lijeva Osojnici. Za večeras ćemo iskopati najnužnije. U Osojnici je veliko rasulo i demoralisani su. A pored toga iscrpljeni su, pored toga u toku ovo nekoliko dana ima mrtvih 6 — 7. Cvijetin prema samom kazivanju komandira Vukelića slabo se brine, osim toga Osojnica nema po pušci više od 15 — 20 metaka iako sam im dao 750. Inače sve jedinice imaju malo municije, pa stoga koliko god možeš pošalji još večeras. Osim toga iz Boljanića tablicu gađanja i nišanske sprave za bacač, pored toga ovdje mora biti barem jedan teški mitraljez sa municijom. Peré (Dokića) uopšte ovdje nema, a trebao bi doći i Števo (Vranić) u propagandno-političkom smislu. Murat je tek oko dva sata stigao. Onog mog zamjenika što si postavio nigdje ga nema, a komandira Kostajničara¹⁰³ sam istoga našao pred veče na položaju, kad sam se vraćao sa obilasjta Osojnice, oni još uopće nisu iskopali rovove. Josip je bio kod njih oko dva sata, dakle sve je i danas palo na mene, a moje su snage pri kraju i ja ne mogu odgovoriti za sve, a vidio sam kako je rasulo. Pošalji mi još bespuškara iz G. i D. Bukovice i da ponesu hrane za dva dana. To je za sada sve. — Dedić.«¹⁰⁴

Iz Dedićevog pisma vidio sam da stanje na tom sektoru ne valja. Mi smo, pored Murata, na te položaje uputili naše najbolje drugove. Tu je bio i komesar 4. bataljona, drug Pero Dokić, i Stevo Vranić, i Josip Jova-

¹⁰³ Nikola ćelić.

w Zbornik, IV, 2, str. 226—227.

nović, koga smo zadužili da organizuje utvrđivanje položaja. Međutim, svi su se oni nalazili na odsjeku 2. bataljona, gdje je stanje takođe bilo teško, a borba možda i žešća. Neprijatelj je tukao naše položaje i nastupao s jakom artiljerijom i s mnogo bacača.¹⁰⁵ A što je najglavnije, nastupao je sa desetostruko nadmoćnijim snagama. Izbijanje neprijatelja na Ruj moglo je da ima za nas težih posljedica, pogotovu ako bi uspio da ovlada i Đurkinim krstom, jer bi u tom slučaju 2. bataljon bio doveden u zaista težak položaj. Zato sam hitno javio Milošu Popoviću da s još jednom četom svoga bataljona dođe u G. Paklenicu, a i sâm sam odmah pošao tamo.

Upravo kad sam prispio na Đurkin krst, stigao me je kurir iz 2. bataljona sa izvještajem da je neprijatelj ponovo uspio da zauzme Garića kosu i da je u protivnapadu teško ranjen komandir 1. čete 4. bataljona Dušan Stanišić. Sat-dva kasnije provezli su ga na volovskim kolima u bolnicu na Brezike. Bio je u besvjesnom stanju i s malo izgleda da će ostati u životu. Opisali su mi kako se to desilo. Za vrijeme juriša Dušan je na jednoj čistini kod Garića kose bio pogođen na više mjesta mecima iz teškog mitraljeza i pao. Priskočilo mu je nekoliko ljudi da ga izvuku, ali, kako su meci sipali svuda naokolo, bilo je gotovo nemoguće prići mu, mada im je on dovikivao da ga izvuku. Pored toga što je odličan komandir, Dušan Stanišić je bio i odličan puškomitraljezac. U borbi je najradije sâm nosio puškomitraljez, pa je tako bilo i ovog puta. Pošto su pri njegovom spašavanju ranjena dva-tri druga, najzad je jednom mlađiću — borcu, koji je inače uvijek išao uz Dušana i nosio mu mitraljesku municiju, pošlo za rukom da mu se privuče, da ga nekako dokopa za jednu nogu i tako ga, već onesviješćenog, svuče u jedan zaklon. Uz Dušana je izvukao i njegov puškomitraljez, čiji je kaiš Dušan bio ovio oko ruke i nije ga ni u takvom stanju puštao.

¹⁰⁵ Prema jednom podatku iz neprijateljskih dokumenata, samo na ovaj položaj neprijatelj je u toku nekoliko napada sručio preko 2 000 granata.

Tu sam se zadržao cio dan da bih koliko-toliko pomogao drugovima. Obišao sam položaj. Ljudi su užurbano kopali rovove. Pred veče je došao Murat da se posavjetujemo. Sjedili smo u rovu pod šumom, na samom vrhu Đurkina krsta. Veče je bilo vedro i lijepo. Kad se već prilično smrklo, primijetili smo u velikoj daljini, tamo prema Motajici i Prnjavoru, neke požare. Gorjela su negdje neka sela, ali gdje, to nismo znali. Znali smo samo da se i tamo neko bori, kao i mi ovdje.

Isto veče pripremio sam protivnapad da odbacimo neprijatelja s Ruja. Međutim, taj napad je uspio samo djelimično. Odbacili smo neprijatelja s Rudina i iz Osojnice, ali je on uspio da zadrži položaje koje je u toku noći stigao da utvrdi na samoj ivici Ruja. Te položaje on je održao zahvaljujući brisanom prostoru ispred sebe i stalnoj mitraljeskoj bočnoj vatri kojom ga je branila posada sa Šain-kamena. Naravno, tu je učestvovala i artiljerija, i bacači. Tom prilikom neprijatelj je protiv nas prvi put upotrijebio granate s bengalskom vatrom. Pomoću požara koji je izazvala bengalska vatra on je, bez obzira na mrak regulisao svoju artiljerijsku vatra. U tom napadu zaplijenili smo dva puškomitraljeza i nešto municije.

Te noći neprijatelj je bez prestanka tukao naše položaje artiljerijom i bacačima. Mitraljeska paljba nije prestajala do zore. Pred veče je počeo da duva južnjak, a u toku noći pao je dosta debeo snijeg. Snijeg je ugasio požare izazvane bengalskom vatrom, te je i artiljerija prestala da bije. Svi su znaci govorili da je neprijatelj zadovoljan uspjehom koji je postigao na toj tački, jer nije pokazivao ni najmanje želje da krene prema Đurkinom krstu, dok je težište borbi prenio na Bajića brdo i ostale položaje prema Doboju. Izgledalo je da želi da se bolje koncentriše, jer je sve snage bacio na trougao Trbuk—Doboj—Tekućica.

U zoru 8. decembra požurio sam u Štab da vidim kakvo je stanje na drugim položajima. Svi su izvještaji govorili o zamoru ljudstva, o jačini neprijatelja, a naročito o nestašici municije. U rezervi smo imali još svega dva sanduka, a tih dana pucalo se kao nikad dotad.

Međutim, istoga dana stiže kurir od Miloša Popovića. Izvještaj koji je donio obradovao nas je neobično. Pismo Miloševo glasilo je:

»Dragi druže Tošo! Kupres se je vratio iz akcije u Banovićima, koju je uspješno završio. Zarobljeno je 23 hrvatska vojnika sa cjelokupnom ratnom spremom, 3 konja, apoteka, 2 sanduka municije i sanduk bombi. Šaljem ti 2 sanduka municije, bombe i 8 pušaka za bespuškare, Kostajničance i nešto sanitetskog materijala. Sav plijen ću popisati i prebaciti u štab bataljona sa prijedlogom o njegovoj raspodjeli. Ratne zarobljenike ću saslušati i prebaciti u manastir Ozren na dalji postupak, mislim da im odjeću treba zamjeniti i dezinficirati i obući naše vojnike, a njima dati stara odjela i pustiti ih. U Krtovi ću formirati Osječansku četu kao novu rezervu za slučaj operacija neprijatelja. Ipak mislim da bi s njima trebalo izvršiti niz akcija o kojima će ti kazati Nikola. Zaplijenjene puške mislim da podijelim bespuškarima sela Sižje i Krtova, da bi snage Udarnog bataljona mogli odvojiti od toga sektora i staviti ih potpuno štabu na raspoloženje. Vozučane mislim da bi još ove noći trebalo poslati da pokupe oružje i dva puškomitraljeza u svome kraju. Ovdje ću u sporazumu sa polit, komesarima napraviti takav raspored snage, da ne bude iznenađenja. Molim te hitno mi javi, da li da šaljem po oružje u Vozuču, to treba kurirrom javiti na Cimen, gdje će ljudstvo biti spremljeno za pokret. Predlažem hitnu mobilizaciju konja i da svi kovači kuju koplja noževe, da se obrazuje konjički eskadron sa kopljima za udarac s boka na gušće redove neprijatelja u času juriša. Detaljan izvještaj o stanju na ovom sektoru i spisak ratnog plijena poslaću ti.«¹⁰⁶

Milošev izvještaj me je obradovao, a još više Kupresov. Vidi se da na odsjeku 4. bataljona nije bilo mnogo posla, pa me zato nisu začudile kombinacije Miloša Popovića o kopljaničkom eskadronu. Međutim, situacija je bila takva da nam u tom času nije bilo do toga. Borbe nisu prestajale. Naprotiv, bile su sve žešće. Još negdje prvog ili drugog dana borbi ja sam, u sporazumu s Muratom, poslao šekovičke kurire u Šekoviće s pismom kojim smo tražili da nam što hitnije pošalju nešto municije, koju su oni do tog vremena dobijali preko Bratunca iz Užica. Dotad mi smo uglavnom tražili samo kadrove potrebne za politički rad u odredu. Ovo je bilo

W Arhiv V.I.I., kut. 1701, br. reg. 26-1/13.

prvi put da smo tražili municiju. Dani su prolazili, kuriri se nisu vraćali, a borbe se dužile, i 9. decembra, pored domobrana, pojavile su se na odsjeku 2. bataljona i ustaše. Bila je to Francetićeva »Crna legija«, koja je upravo stigla iz Sarajeva i onako svježa ubačena u borbu. Naprijatelj se u tom času svom silinom usmjerio uglavnom na dvije tačke: na Bajića brdo i lipačku Glavicu.

U zoru 10. decembra neprijatelj je nastupio s više bataljona prema Bajića brdu, čije je položaje i dalje branio Stanko Panić sa svojom četom. Najvažniji položaj — Bajića kamen — branio je jedan vod te čete, s kojim je bio sam Stanko. Cio dan neprijatelj je preduzimao napad za napadom. Naši su odolijevali ležeći izmoreni i iscrpljeni u rovovima punim snijega i vode. Oko podne, 10. decembra, jedno topovsko zrno pogodilo je tačno u zaklon iza kojeg se nalazio Stanko Panić i ubilo njega i dva borca, a raznijelo puškomitraljez iz kojeg su tukli neprijatelja. Stankov brat Branko, kad je vidio da mu je brat poginuo, priskočio je da ga izvuče, pa je i on pao ranjen u obje noge. Tako ranjen on je zauzeo položaj kraj mrtvog brata i otvarao vatru do posljednjeg metka. Posljednjim metkom se ubio.

Tek poslije toga neprijatelj je uspio da zauzme Bajića brdo. Bio je to težak gubitak za nas. Put za Preslicu bio je otvoren, što je izazvalo izvjesnu zabunu, naročito među borcima tog kraja. Uplašeni za svoje kuće, imetak i porodice. Striježevićani su napustili položaje i poletjeli kućama da evakuišu ukućane i spasavaju imetak. Među prvima koji su napustili položaj bio je Cvijetin Todić. Teško smo uspjeli da s dijelovima čete Dušana Stanišića i s četom Nikole Čelića u posljednjem času zaustavimo dalje nadiranje neprijatelja.

Sutradan je neprijatelj još više grupisao snage prema lipačkim položajima. Glavni cilj njegovih napada bila je lipačka Glavica. Toga dana Ismet je javljao:

»Druže Tošo! Ovdje se stanje od prije nekoliko sati sasvim promijenilo. Neprijatelj je zauzeo naše položaje, koje smo do sada držali, a mi smo se malo povukli. Ipak

se još može kontrolisati Glavica, a nekog većeg neprija-
teljskog napada i napredovanja ne može biti do mraka J
preko noći. Istina, sa ovim snagama nemoguće će biti
održati front sutra, jer artiljerija i bacačka vatra je vrlo
žestoka i to sve po našim položajima. Dakle, povlačenje
pod ovim uslovima je neizbježno. Moral se srozo skroz

Ako bi bilo moguće da pošalješ bar pedeset kola koja
bi mogla prevoziti hranu odmah, pošto bi sva ostala ovdje
ako bi se povukli, jer mi nemamo, nego samo dvoje kola,
onda bi bilo potrebno da pošalješ 50 ljudi, kao pomoć,
te možda bi se mogli održati, jer ljudi bježe.

U Pridilju i Suhom Polju za sada nema ništa naročito.

Javi odmah što da radim, i kako da se povlačimo,
da li u zajednici sa Lipcom ili Suhim Poljem. Hitno je«. ¹⁰⁷

Izvijestio sam Ismeta da bezuslovno treba da se
održe, i naredio da im se odmah pošalje pojačanje i
uputi nešto kola za izvlačenje hrane. Mnogo im nismo
mogli poslati, jer smo morali čvrsto držati i položaje
kod Striježevice i na Đurkinom krstu, a kola smo već
bili uputili u Striježevicu da odatle evakušu hranu.
Izuzevši položaje na Lipcu, inicijativa je na svima dru-
gim sektorima već počela da prelazi u naše ruke, pa
čak i oko Striježevice, mada Bajića kamen nismo mogli
više da vratimo.

U toku noći na Lipcu se stanje nije promijenilo. Dva-
naestog decembra Ismet me je izvijestio da mu je jutros
stigla pomoć i da je pokušao jurišem ponovo da zauzme
stare položaje, ali da nije uspio, pošto je neprijatelj
još u toku noći zauzeo položaje i ispod Glavice, a naši
borci su iscrpljeni, premoreni i zbunjeni. Ismet je ta-
kođe javljao da se postepeno povlači prema Visiću i
Gavranovu visu, da se stoka evakuše, ali da se žito ne
može spasti jer nema prevoznih sredstava.

Mi smo u toku dana grupisali dovoljno snaga da
neprijatelju spriječimo dalje nadiranje. On se, izgleda,
zadovoljio time što je zaposjeo lipačku Glavicu — i time
je ovaj njegov poduhvat bio završen 12. decembra 1941.
godine.

Bila je to za Odred teška proba koju je on junački
izdržao, i da se u posljednjem času nisu pojavile one

¹⁰⁷ Isto, br. reg. 33-2/13.

Francetićeve ustaške odmorne i probrane jedinice, vjerovatno je da bi i ono malo uspjeha koje je neprijatelj postigao bilo u pitanju. I pored slučajeva pometnje — koja je nastala u Striježevici i Lipcu u času kad su ljudima počele da gore kuće, što je opet neke borce iz tih sela izbacilo iz ravnoteže — na cijelom je frontu borbena disciplina bila na visini. Iako je njihov slučaj bio težji, jer nije bilo ni jedne čitave kuće u koju bi se mogli skloniti, i jer im je poginuo komandir Milan Gavrić (koji je postao komandir Lipačke čete poslije smrti Bogdana Gavrića), Lipčane smo uspjeli brzo da sredimo. Kako je evakuaciju na njihovom odsjeku bilo moguće vršiti jedino pod borbom, to je njihov novi komandir Ignjat Radojčić ubrzo prešao s četom u napad.

Glavicu nismo mogli preoteti. Neprijatelj ju je vrlo brzo utvrdio bunkerima i mitraljeskim gnijezdima i opasao s više redova bodljikave žice.

Teže je bilo sa Striježevicom. Tamo su izvjesni ljudi, a naročito seoske gazde, i dalje unosili nespokoјstvo brinući se o spasavanju svoga imetka, i pored toga što je nadiranje neprijateljevo u tom pravcu bilo potpuno zaustavljeno. Stvar smo ipak donekle sredili, najviše zahvaljujući hrabrosti i pribranosti Petra Đurića, zamjenika komandanta 2. bataljona, koji je u stvari u to vrijeme vodio bataljon, pored toga što je po smrti Stanka Panića preuzeo i komandu nad 1. četom.

Naročito teško stanje bilo je u našim bolnicama. U teškim borbama ovih dana imali smo preko 80 teže ranjenih. Lakše ranjenike uputili smo kućama ili u štabove jedinica, s tim da dolaze u bolnicu na previjanje. Samo teške ostavili smo u bolnici. I kako više nije bilo mjesta u školi na Brezicima, morali smo ranjenike da smjestimo u još tri veće seoske kuće. Među ranjenicima bilo je i vrlo teških. Jedan od najtežih bio je Dušan Stanišić, a ništa bolje nije bilo ni stanje komandira Branka Vajića. Kad god sam se nalazio u Štabu na Brezicima, moj je običaj bio da svakog dana jedanput ili dvaput obidem ranjene borce. Tih dana činio sam to teška srca. Odsustvo ljekara i nekih neophodnih lijekova imalo je za posljedicu da su ljudi teško prebolijevali rane. Pojavljivali su se sve češće slučajevi gangrene. To je,

uostalom, bilo pitanje koje nas je sve uznemiravalo i mučilo, a bili smo prosto nemoćni da stanje izmijenimo. Poslije ove neprijateljske operacije čvrsto smo bili riješili da što prije dođemo do ljekara.

Podvizi iz posljednjih borbi prepričavali su se po selima naše oslobođene teritorije. Mnogo se govorilo o junачkoj smrti Stanka Panića. A naročito o Kupresovom podvigu na Banovićima. I zaista, bio je to pothvat o kome se imalo šta i pričati. Kupres je sa svega 12 ljudi i jednim puškomitraljezom uspio da se neopažen privuče do Banovića i do kuće Velje Njegomirovića, koji ga je zatim doveo i pokazao mu zgradu gdje su bili smješteni domobrani. Miloš Kupres je rasporedio svoje ljude i tako iznenadio domobrane da su se poslije prvih metaka razbježali ili se predali. Naši su zarobili 23 domobrana, izvršili diverziju u rudniku, pokupili rudničke konje, na njih i na domobrane natovarili zaplijenjenu municiju i robu koju su našli u rudničkom magazinu i sa svim tim krenuli natrag. U toj borbi bio je teško ranjen jedan od naših drugova. Miloš Kupres ga je natovario na konja, ali je on na putu umro.

U ovoj neprijateljskoj operaciji imali smo prilično mrtvih, među kojima i tri komandira čete. Teško je bio ranjen u oko komandir Pridjelske čete Veljko Kršić. Jedan od naših najtežih gubitaka, svakako, pričinila nam je smrt Stanka Panića, koji je kratko vrijeme prije ovih borbi bio primljen u Partiju. Bio je to hrabar, bistar i preduzimljiv čovjek koji je mnogo obećavao. Još prvih dana borbe on se proslavio miniranjem usorske fabrike šećera. Mnogo se pričalo o njegovoj hrabrosti i vojničkim sposobnostima prilikom razbijanja grupe ustaša i žandara, koji su, predvođeni maglajskim žandarmerijskim narednikom Omerom Kepom, kao kaznena ekspedicija žarili i palili u nekim periferijskim zaseocima u dolini rijeke Bosne. Stanko Panić im je kod trbučke škole jedne noći priredio zasjedu i strahovito ih razbio. Tom prilikom on je zapalio trbučku školu da bi onemogućio neprijatelju da se u nju smjesti. Istakao se kao jedan od glavnih prilikom razbijanja neprijatelja u prvoj borbi s Nijemcima, 11. septembra.

Za vrijeme ove operacije neprijatelja bilo je nekih pojava koje su ukazivale na to da postoje i izvjesni elementi koji pokušavaju da rovere, čije su namjere bile drukčije nego naše. To se naročito moglo primijetiti u kritičnim časovima na Striježevici i Lipcu. Jedan od tih slučajeva naročito želim da navedem. Onda kad sam naredio Milošu Popoviću da, kao pojačanje, prebaci i 3. četu na položaje 2. bataljona, primio sam od njega izvještaj u kome je, pored ostalog, javljao:

»Konačno sam uspio da saberem Osječance s Milošem Kupiesom. U momentu kada sam ih trebao povesti, došlo je pismo s potpisom Stevana Botića i Miće Vajića i pečatom štaba, u kojem se naređuje Milošu, da s ljudstvom ode na položaj prema Karačiću. Po ovom naređenju nisam postupio, jer na pismu nije bilo tvoga potpisa. Pismo se nalazi u rukama Steve Brke i on će detaljno stvar objasniti...«¹⁰⁸

Stevo Vranjić Brko donio mi je zaista to pismo:

»Milošu Kupresu — položaj

Sa ljudstvom kojim raspolažeš pomjeri se prema Karačiću i budi u pripravnosti u slučaju napada na tom položaju od strane neprijatelja. Ovo shvati kao hitno i ozbiljno i stupi u vezu sa komandiro m prve čete I bataljona Bajkanovćem. Potvrdi prijem naređenja.

Komandant St. Botić, sekretar
štaba Miće Vajića«¹⁰⁹

Stevo Vranjić Brko objasnio mi je stvar. Botić, uplašen žestinom borbe, primijetio je da je kraj prema Karačiću potpuno miran i da ga neprijatelj ne dira. On je već i ranije primjenjivao taktiku da se uvijek nađe u kraju gdje se ne puca, a ako bi, slučajno, u blizini mjesta na kome se on zatekao započela borba, on bi odmah izmislilo neki posao i nastojao da što brže ode u suprotnom pravcu. Tako je bilo i ovoga puta. Botić je pošao prema Karačiću, ali da bi bio što sigurniji, zatražio je od Miće Vajića da napiše ono pismo Milošu Kupresu, jer je, izgleda, imao naročito povjerenje u Osječance, pošto je i

¹⁰⁸ Isto, br. reg. 34-1/13.

¹⁰⁹ Isto, br. reg. 54/13.

sam bio iz njihovog kraja. Botić je u više navrata pokušavao da igra neku značajniju ulogu. Ali to nikad dotad nije činio u ovoj formi. On je sigurno već tada imao neke svoje planove i tražio neke veze, ali ga u to vrijeme bar naši borci nisu ozbiljno uzimali. Kad sam poslije toga sreo Botića, naružio sam ga i zaprijetio mu da se ubuduće više ne šali da izdaje ma kome neka naređenja. Miču Vajića smo smijenili odmah i poslali ga u drugi bataljon, a na njegovo mjesto za sekretara postavili Milivoja Devića, koji se dotad nalazio na položaju u Paklenici.

U pismu koje mi je uputio jedan borac iz Boljanića, a koje i danas čuvam u svojoj ličnoj arhivi, ovako se opisuje borbe na njihovom odsjeku:

»Napad bješe sa ustaške strane na Boljanić i Tekućicu selo, silna vojska sa oklopnim vozom došla i izašla na stajalištu Boljaniću, jedna kreće prema Boljaniću, zaseoku Kloču, a draga kreće Tekućičkom groblju, da zauzme položaje i da tude drže položaje. S naše strane po desetak ljudi u rovovima, živi se ne kazuju, dok se ne prikupe ustaše, kad im priđuše na 300 m, nastava vika, iz pušaka jeka, drži — ne daj, samo hvataj žive, pobjeغوše ustaše sve do jednoga i na stanicu se vratiše. Ostade ih mrtvih i ranjenih, ali se niko na njih ne obzire, samo bježe do oklopnog voza, te otvoriše vatru iz topića i bacača i teških mitraljeza. U rovu nam pogodiše pokojnoga Veljku Božanovića i Luku Mišića, koji umrije na sanama u Brezicima, i raniše Đurića Jovu u desnu ruku, a Mijatović Kostu bacač leđa podero pa se vidi čisto kičma gola, ali je Košta srca junačkoga sve izdrža i osta živ. Opet bejaše vojska iskrcala i krenula zaseoku Kloču, ali im Janko napredovat ne da, na rastinu sa mitraljezom se popeo, pa dočekuje jednog po jednog. Skoro bijahu Janka osvojili, ali se javi Josip Jovanović, mitraljezom sa boka ih tuče iz Oraških bara. Povikuje: drži — ne daj, ovdje Josip mladi, da uništimo to Antine gamadi, pod Samarićem blindirani stoji i na crkvi sve prozore broji, sve granatu za granatom šalje. Na Samarić napad izvršiše i samo nam Luku Pejanova raniše, kroz mišice proleće mu zrno. Iz topova bipca (ćurana) nam ubiše.«

I još nam je nešto pokvarila ova neprijateljska operacija. Ja sam već govorio o onom Irčevom pismu i o tome da nam je on predložio da u ugovoreni petak po-

šaljemo naše ljude do Špionice, da bismo definitivno uspostavili vezu između Ozrenskog i Majevičkog partizanskog odreda. Međutim, kako je tih dana počela neprijateljska operacija, nismo mogli da pošaljemo patrolu. Kad smo to poslije operacije pokušali, nismo uspjeli. Taj propust nas je ljutio utoliko više što nam je Murat, po dolasku iz Šekovića, pričao o nekim većim akcijama koje je Majevički odred tih dana trebalo da preduzme u pravcu Tuzle. Uslovi za saradnju s njim su bili mogući, jer se klin ustanički raspoloženih sela pružao preko Jasenice, Smoluče, Tinje i Potpeći do blizu samog Lukavca i Puračića, i bio nam bliži nego što je to bio slučaj ma s kojim drugim odredom. Murat je u nekoliko navrata uzaludno pokušavao da uspostavi tu vezu.

Kad je već riječ o Majevičkom partizanskom odredu, želim da kažem nekoliko riječi o jednoj njegovoj borbenoj akciji u vezi sa ovim neprijateljskim napadom na Ozrenski odred. U vrijeme ovog napada, na Majeveci se osim Irca nalazio i drug Cvijetin Mijatović Majo. On je Majevičkom odredu prebacio neko oružje koje je dobijeno iz Užica. Pošto je i sam bio s Majevice, došao je da malo pomogne Ircu na tom terenu. Čuli su topovsku paljbu i saznali o napadu koji je neprijatelj preduzeo na naš odred. Cvijetin i Irac riješe da nam, koliko je moguće, pomognu pritiskom Majevičkog odreda prema Tuzli. Grupisali su jače odredske snage i s njima prodrli do u Podorašje i dolinu rječice Soline. Mada je do te njihove akcije došlo u času prestanka neprijateljskih napada na naš odred, ona je kod neprijatelja izazvala dosta zbrke i pometnje. U Tuzli je nastala panika. Neprijatelj je na brzinu počeo da koncentriše snage. Po Tuzli se pronijela vijest da partizani raspoložu sa oko 3 000 ljudi. Cvijetin mi je kasnije pripovijedao da su naši tom prilikom zarobili cijelu jednu konjičku patrolu, zajedno s konjima i naoružanjem.

U dnevnom izvješću Min. hrv. dom. za 15. i 16. decembar, našao sam sljedeće:

»13 o. mj. u 3 sata jedna jaka grupa odmetnika, oko 3.000 oružanih, upala u selo Podorašje (13 km. sjeverozapadno od Tuzle). Odmetnici namjeravaju preko sela Srpska Tinja, sela Smoluća i Cage napasti naše dielove duž pruge Dobošnica — Bos. Petrovo Selo — Karanovac — Gračanica.

Pošto prema posljednjim podacima odmetnici iz Podorašja približuju se selu Breške u pravcu Tuzle, to su za izvidanje upućene tri ophodnje.

I.) Pravac Tuzla — selo Dragoševići — selo Crno Blato — selo Breška — Podorašje i natrag pravcem Visoko brdo (526), Gaj (509), selo Mehmedovići — Tuzla.

II.) Pravac uglavnom protivnim pravcem od I.

III.) Konjanička ophodnja iz Tuzle u pravcu Breške.

Ophodnje su izvjestile:

1.) Odmetnici su 13 o. mj. u 3 sata zauzeli sela: Podorašje, Humci, Jasenica, Lisovice, zauzeli oružničke postaje u Podorašju, Jasenici. Jačina odmetnika oko 300. Da su postavili straže u okolini Podorašja i posjeli položaj između Podorašja i Lisovica.

Od mještana doznali da: odmetnici namjeravaju preko sela Dobrnja napasti selo Lukavac i tvornicu. Jedna grupa odmetnika, oko 40, krenula pravcem sela Smoluća.

2. Ophodnja ustanovila da su odmetnici zauzeli selo Podorašje i da su u jačini oko 400 ljudi.

Stanovništvo sela Dobrnja je jako zastrašeno, jer su im odmetnici zapretili da će im zapaliti selo ako se budu odupirali i branili.

Konjanička ophodnja dobila podatke u selu Breške da su 13. o. mj. prolazile izbjeglice iz sela Drapnici.

Prema najnovijim podacima saznato da je u selo Podorašje — Jasenica došla mania grupa odmetnika, ali da su stanovnici pravoslavni sela Jasenica, Srpska Tinja i Podpeći digli se na ustanak i pridružili se toj grupi odmetnika.

Zapovjedbno je 8. pukovniji da iz sela Devetaka u Lukavac povuče satniju a iz sela Poljanica jedan vod tako da će u Lukavcu biti 1 satnija i 2 voda. To je posljednja snaga, koja se mogla oduzeti od raznih posada i pojačati Lukavac, jer u Tuzli nema ništa na raspoloženju. Zapovjedbno dalje izvidanje u pravcu Podorašje i o rezultatu će se izvjestiti.«¹¹⁰

Prelistavajući domobranske dokumente o ovoj operaciji, vidio sam da ju je neprijatelj ozbiljno i dugo pripremao. Zadatak da razradi plan za »čišćenje« Ozrena, kao što sam pomenuo, povjeren je komandantu 2. do-

¹¹⁰ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 5, br. reg. 15/1-2.

mobranskog korpusa, generalu Izeru, koji je razradu tog plana počeo 4. novembra. Prema podacima iz njegova dnevnika, za taj plan bili su zainteresovani i Glavni štab domobranstva i vlada NDH. U toku 11. i 12. novembra, na konferencijama kod general-poručnika Lakše, načelnika Glavnog štaba, zatim i kod vrhovnog komandanta Kvaternika, a u prisustvu ustaških ministara Kišaka, Tota, Begića i Perčevića, prodiskutovana je operacija »Ozren«. Izer je 12. novembra posjetio u Banjoj Luci komandanta njemačke 718. divizije, generala Fortnera, nastojeći da ga privoli da i njegove jedinice uzmu učešće u ovoj operaciji. Međutim, kako se istovremeno pripremala zamašnija akcija protiv Kozaračkog partizanskog odreda (2. krajiškog odreda), to je Fortner odbio učešće u ozrenskoj operaciji, pošto se u tom času angažovao na čišćenju Kozare.

Operacijom je rukovodio komandant 4. domobranske divizije, dok su njenom izvođenju prisustvovali general Izer i potpukovnik Dragojlov. Neprijatelj je od ove operacije mnogo očekivao, te nije čudo što je za njeno izvođenje privukao i grupisao velike snage.

Iz »zapovjedi komandanta 4. pješačke divizije« pukovnika Gustovića vidi se da je u njoj, osim posada koje su ostale na svojim dotadašnjim položajima i priključile se operaciji, učestvovalo još šest i po domobranskih i pet ustaških bataljona, u svemu nešto oko 16 bataljona pješadije. Neprijatelj je imao na raspolaganju oko 360 automatskih oruđa, 20 minobacača, oko 66 artiljerijskih oruđa (od kojih 24 haubice, 16 protivkolskih i oko 26 brdskih topova), zatim troja domobranska i troja ustaška borna kola i dva oklopna voza.

Ustašama je komandovao Juco Rukavina, koga sam upoznao u mitrovačkoj kaznionici, gdje smo zajedno izdržavali kaznu. Juco je, kao ustaša, bio osuđen na doživotnu robiju, ali je pomilovan 1936. godine.

U pomenutoj zapovijesti generala Gustovića naređeno je da se Ozrenski odred definitivno uništi. Iz izvještaja, pak, koji je poslije ove operacije Gustović podnio svojoj Vrhovnoj komandi vidi se kako je bijedan uspjeh postignut poslije toliko truda, priprema i žrtava. Iako je,

prema Gustovićevom izvještaju bilo ispaljeno 373 998 pušcanih metaka, 3 935 haubičkih granata i šrapnela, 645 brdskih i 1 157 protivkolskih, osim toga 1 395 bacačkih mina i 2 324 ručne bombe, ipak je jedini rezultat bio zaposjedanje Ruja, Bajića kamena i lipačke Glavice — dakle, triju tačaka od kojih nijedna, osim Ruja, nije bila udaljena od pruge više od 500 do 700 metara u vazdušnoj liniji.

Mada usamljeni i izolovani, daleko od oslonca na neki drugi partizanski odred, mi smo, htjeli-ne htjeli, morali prihvatiti frontalnu borbu. Naša slobodna teritorija bila je isuviše uska da bi nam omogućila neki veći manevar. Apsolutna većina boraca bila je iz ozrenskih sela i nije bila pripremljena na povlačenje iz svog kraja. A s druge strane, naši dotadašnji uspjesi davali su podstreka da po svaku cijenu ostanemo na tom sektoru, svjesni od kolike je važnosti postojanje jednog borbenog odreda na, za okupatora i njegove sluge, tako osjetljivom mjestu i toliko važnoj saobraćajnoj raskrsnici.

Odred je u početku prihvatio borbu protiv nešto preko 7 000 odlično opremljenih ustaša i domobrana, kojima su, kao što smo vidjeli docnije, privukli i nova pojačanja. On je nasuprot njima mogao da isturi svoja tri bataljona — nešto oko 800 boraca — na frontu dugom oko 60 kilometara. Tri čete Udarnog bataljona morali smo da ubacimo u toku borbe, reskirajući da ogo limo zaleđe. Uprkos tome, uspjeli smo da izdržimo deset dana žestokih borbi. Još u toku borbi primijetili smo izvjesna kolebanja u neprijateljskim redovima, međutim, u tom času, usljed premorenosti boraca i pomanjkanja municije, nismo bili u stanju da ih iskoristimo.

Pa ipak, Odred je iz ove operacije izašao jači za oko 200 pušaka, otetih u toku borbi. Izuzevši teške borbe oko Trbuka i Lipca, na ostalim sektorima inicijativa nije nijednog dana izmakla iz naših ruku. Naprotiv, ona se još više pojačala na završetku ove neprijateljske operacije, da bi samo nekoliko dana poslije toga dovela do jedne nove i značajnije pobjede.

KRIVAJSKA AKCIJA

Brojno stanje Odreda u to vrijeme bilo je nešto oko 1 200 ljudi, formiranih u četiri bataljona (peti je bio tek u osnivanju). Radi održavanja i opravke oružja organizovali smo već ranije tri dosta opremljene radionice. Mašine i alat za te radionice uzeli smo iz pilane u Petrovom Selu i iz ciglane u Sočkovcu. Jedna od tih radionica bila je smještena u zgradi dječjeg oporavilišta kod manastira Ozrena, druga u zgradi bivše šumske manipulacije na Brezicima, treća u kući Cvijetina Trifkovića u Karanovcu. Od alata, radionice su raspolagale ponekim strugom, bušilicom itd., a u njima su opravljane puške i, od vodovodnih cijevi napunjenih dinamitom, pravljene naše, partizanske bombe, koje je, zbog njihovog izgleda, narod u našem kraju zvao klipačama. Radionicu na Brezicima vodio je radnik Zeničke željezare Tomo Popović, a onu u Karanovcu Cvijetin Trifković. Svaka od njih imala je svojih osobenosti. Dok je Cvijetin Trifković volio da vrši preciznije opravke (na primjer, opravke puškomitraljeza), u radionici na Brezicima proizvođene su uglavnom bombe. U radionici u Petrovom Selu, kojom je raspolagao 4. bataljon, izrađivane su lažne drvene puške na čijem se vrhu nalazio bodež iskovan od željeznih kuka koje smo skidali sa sasječenih telefonskih stubova. Te drvene puške s bodežom izmislio je Miloš Popović i njima naoružavao bespuškare, koji su tako »naoružani« išli u borbu zajedno sa ostalim borcima. Te puške su bile tako urađene da ih čovjek na malo većoj udaljenosti ne bi mogao da razlikuje od pravih. Pored redovnog posla, te naše radionice su opravljale i poljoprivredni alat. Za vrijeme decembarske neprijateljske operacije one su nam učinile vrlo mnogo korisnih usluga. Njima se naročito koristio Miloš Popović, organizujući Udarni bataljon, od koga smo mnogo očekivali, i čije je vrijeme za akciju zaista ubrzo došlo.

Četrnaestog ili 15. decembra vratiše nam se kuriri koje smo uputili u Šekoviće da donesu municiju. Donijeli su nam mnogo pošte, nove brojeve »Borbe« i drugog partijskog i propagandnog materijala — ali ne i mu-

ničije. U pošti je bilo i pišmo od komandanta Birčanskog odreda, s potpisom: »Španac«. Kuriri su nam objasnili da je za novog komandanta Šekovičkog odreda Glavni štab postavio bivšeg španskog borca Milosavljevića. On nas je izvještavao da nam municiju ne može poslati, ali nam je davao opširne savjete o tome kako ne treba da prihvatamo frontalnu borbu itd.

Istovremeno smo dobili i poštu od Glavnog štaba, s naređenjem da naš odred sudjeluje u akciji koja je trebalo da uslijedi skorih dana, sa zadatkom da se oslobodi Olovo. Odred je imao po svaku cijenu spriječiti pokušaj neprijatelja da od strane Zavidovića omete oslobodenje Olova. U naređenju nije bio označen tačan datum početka napada, nego nam je stavljeno u zadatak da organizujemo obavještajnu službu u tom smjeru i da se u svemu pripremimo da bismo u pravi čas mogli izvršiti naređenje.

Uz ove kurire Glavni štab nam je uputio i dvojicu drugova. Mi smo u nekoliko mahova molili da nam pošalju nekoliko odgovornih i politički dorašlih drugova, sposobnih da nam pomognu bilo u političkom radu, bilo kao rukovodioci izvjesnih vojnih jedinica. Poslana dvojica bili su rezervni oficiri. Jedan od njih, Rajko Bogdanović, bivši bankarski činovnik u Sarajevu, bio je neko vrijeme komandant jednog bataljona Romanijskog partizanskog odreda. Drugi je bio sarajevski privatni činovnik Leon Fliker, zvani Luka, čija su dva brata od prvih dana ustanka učestvovali kao borci u Romanijskom partizanskom odredu; jedan od njih, Mika Fliker, bio je načelnik štaba toga odreda. Luku smo postavili za komandira čete u Bosanskom Petrovom Selu, jer je dotadašnji komandir bio u posljednjoj neprijateljskoj operaciji teže ranjen, a Bogdanovića smo uputili u Štab 2. bataljona kao neku vrstu načelnika, sa zadatkom da što prije upozna teren, tako da jednog dana može preuzeti komandu bataljona, jer je Cvijetin Todić sve manje i manje odgovarao tom zadatku. Vrijeme je pokazalo da se u pogledu Luke nismo nimalo prevarili. Bio je to zaista odličan, hrabar čovjek, koji je ubrzo osvojio simpatije boraca oko sebe. Međutim, Bogdanović se već

prvih dana zavukao duboko u pozadinu, nije pokazivao nikakvog vojničkog smisla, a kasnije se ponio izdajnički prema nama.

Zadatak za krivajsku akciju zahtijevao je užurbane pripreme, i mi smo ga povjerali komandantu Udarnog bataljona Milošu Popoviću. Samo formiranje tog bataljona bilo je upravo završeno. Trebalo je da Miloš zajedno sa Bajkanovićem, komandrom 1. čete 1. bataljona, prikupi sve potrebne podatke, a naročito da organizuje obavještajnu mrežu što dalje u pravcu Olova, da bismo na vrijeme bili obaviješteni o početku akcije.

Glavna izviđanja izvršili smo još pred decembarsku neprijateljsku operaciju. U prikupljanju podataka naši su se obavještajci opet spotakli o dra Branka Stakića. On je, izgleda, nanjušio da se nešto sprema. Jednoga dana pojavio se njegov lični i naročiti izaslanik, preko koga me je molio da mu omogućim sastanak, jer bi imao nešto veoma važno da sa mnom razgovara. Naredio sam Milošu Popoviću da pripremi i organizuje taj sastanak, jer smo već ranije imali namjeru da tog čovjeka istjeramo na čistac, a istovremeno da mu postavimo uslov da nam po svaku cijenu namami ili dovede nekog ljekara. Miloš je zakazao sastanak u selu Pejanovićima, pod Pod-sijelovom, i malo je trebalo pa da budemo nasamareni. Naime, da bi se što bolje osigurao za slučaj da ustaše nešto saznaju o ovome sastanku, dr Branko Stakić je zatražio od Miloša Kupresa, koji ga je i obavijestio o sastanku, da u ugovoreni dan uputi njegovoj kući jaču patrolu, koja će ga tobože silom dovesti nama. Miloš Kupres, onako borben i prijek, nije imao mnogo smisla za ovakve besposlice, niti je volio da zamara ljude zbog gluposti. Ali kad je čuo da sam ja već krenuo sa Brezika za Pejanoviće, i vidio da Branka Stakića neće moći drukčije izvući, poslao je dva čovjeka da ga dovedu.

»Ne bih ja to nipošto učinio radi one gospodske rđe i kukavice« — pričao mi je poslije — »ama mi je bilo krivo da se ti džabe moriš i ljutiš.«

Dr Branko Stakić došao je na sastanak pun hvale i divljenja našoj taktičnosti, hrabrosti i umješnosti, ali se iz cijelog razgovora ipak vidjelo da mu je glavna briga

bila da nekako prokljuvi: da li mi spremamo neku akciju u dolini Krivaje, gdje su se, u selu Stogu, nalazile njegova vila i pilana, koja je cijelo vrijeme punom parom radila za ustaše i Nijemce. On nam je napričao kako su ustaške vlasti spremne da po svaku cijenu brane prugu prema Olovu, i kako u Zavidovićima ima preko hiljadu Nijemaca. Nastojao je da se pokaže kao čovjek kome je mnogo stalo do našeg dobra, ali nije bilo teško vidjeti da je njemu stalo do sebe i do svoje kože. Naravno da mu mi u tom pogledu nismo otkrili svoje namjere. Pošto smo od njega saznali da u Vozuću češće svraća ljekar iz Zavidovića ili Olova, postavili smo mu konkretan zahtjev da nam po svaku cijenu mora pomoći da dođemo do jednog od tih ljekara. On se doduše izgovarao kako će to teško ići, jer na njega motre i ne vjeruju mu, ali će on ipak pokušati da to uradi preko Mustafe Đerzića, vozućkog trgovca, koji će nam to sigurno, na njegovu preporuku, učiniti. Međutim, poslije tog sastanka, Stakić se potpuno učutao. Bilo nam je jasno da od njegovog obećanja ni ovog puta neće biti ništa.

I pored priprema koje je vršio Miloš Popović, Odrred je živio svojim normalnim životom, to jest svakodnevno je ispunjavao svoje zadatke, stalno napadajući neprijatelja duž pruge. Izuzevši dva-tri napada na vozove i jednog nešto jačeg na Maglaj, nisu to bile neke veće akcije. Bili smo malo mirniji prosto zato da bismo se što bolje pripremili za nov i snažan zadatak.

Devetnaestog decembra uputio sam se s Muratom u Karanovac i Boljanić, gdje su mnogi naši borci slavili Nikoljdan. Ručali smo kod Todora Panića u Boljaniću, a poslije podne stigli smo u kuću karanovačkog komandira i zamjenika komandanta 3. bataljona, Vojina Panića. Ta kuća je bila u Potocima, karanovačkom zaseoku, na kilometar i po udaljenom od karanovačke željezničke stanice. Sa stanice se čula stalna pucnjava koju je izazvao boljanički vodnik Božo Vasić. Da hi omogućio znatnom broju boraca da mirno proslave taj dan, on se sa svega pet drugova privukao stanici, otvorio paljbu i sa suo nekoliko mitraljeskih rafala u stanicu i na neki nje-mački vojni transport, i tako uplašio i provocirao posla-

du, da nekoliko sati nije prestajala s mitraljeskom i puščanom paljbom. Čim bi paljba popustila, on bi ponovo pripucao.

Božo Vasić je bio čovjek pedesetih godina, i za te godine neobično agilan. Uvijek je tražio načina kako da naškodi neprijatelju, da mu nanese štetu. Mi smo izdali strogo naređenje o štednji municije i nastojali da to kontrolišemo. Međutim, Božo je trošio municiju više nego što je trebalo. Jedanput, kad sam mu to prigovorio, on se malo ljutnuo:

»Pa ne trošim ja ni jedan metak džabe. Košta to njih dole uvijek desetostruko. Ja siđem, eto, na stanicu, pa opalim jedan ili dva, a oni poslije ne prestaju nekoliko sati.«

Tog dana je Božo svojim eksperimentom privukao oklopni voz koji je, izgleda, pratio onaj njemački transport, i sad su po šumi treštale eksplozije granata i bacačkih mina. Svi ljudi koji su bili s nama na slavi smijali su se na račun tog besplatnog slavskog šenluka. Naročito je postalo veselo kad se na slavi pojavio i sam Božo. Hvalio se kako je to naročito udesio zato što mu slavi komandir.

»Eno, slušaj kako gruvaju!«

I zaista, kroz sumrak čula se paklena puškomitraljeska paljba, praćena vatrom topića i bacača sa oklopnog voza.

U prvi mrak stiže iz Štaba 3. bataljona kurir sa prepisom depeše koju je Miloš Popović uputio Luki Flikeru:

»Javi odmah u štab Odreda da je Olovo palo i neprijateljska vojska odstupa duž Krivaje. Odmah Tošo i Murat da dođu u Gornju Brijesnicu. Sve drvene puške i bespuškare slati odmah pravac Gornja Brijesnica.«¹¹¹

Uputili smo Milošu Popoviću depešu da krene u napad odmah, ne čekajući naš dolazak, a mi ćemo stići još u toku sutrašnjeg dana.

¹¹¹ Zbornik, IV, 2, str. 203.

Znao sam da je Miloš tih dana prebacio svoj štab u G. Brijesnicu, na Podsijelovo, da bi bio što bliže Krivaji. Plan akcije bio je već ranije pripremljen, i mi smo ga odobrili. Prema tome planu, Miloš je sa svojim bataljonom, koji smo ojačali nekim jedinicama 1. i 4. bataljona, imao da napadne domobranske posade u selima Vozući i Stogu, i žandarmerijsku kasarnu u Krivaji, gdje se nalazila jača žandarmerijsko-ustaška posada, da ih po svaku cijenu uništi, a zatim glavninom svojih snaga zauzme položaje prema Zavidovićima, sa zadatkom da spriječi pokušaj neprijatelja da s te strane pomogne svojim jedinicama u Olovu; sem toga, uputiće jednu četvu u pravcu Careve Čuprije i Olova da uhvati vezu s našim jedinicama koje smo očekivali s te strane. S Todorom smo se dogovorili da Milošu hitno uputi jednu jaču četvu, kao rezervu, i veći broj bespuškara, a sam da ostane na Brezicima i da me zamjenjuje dok ja i Murat budemo odsustvovali.

Iste noći krenuo sam s Muratom i Todorom u Štab na Brezike. Pošto smo posvršavali neke najhitnije poslove, produžio sam s Muratom i nekoliko boraca u pravcu Podsijelova.

Još putem sreli smo kurira koga je Miloš Popović poslao sa izvještajem da su naši s uspjehom izvršili zadatak, zauzeli Vozuću, Stog i Krivaju, zarobili oko 100 domobrana i nekoliko oficira i podoficira, likvidirali većinu žandara i ustaša, oteli 295 komada krupne stoke i oko 400 ovaca. On nas je takođe obavještavao da se njegov štab nalazi u Srpskoj Svinjašnici.

Na Podsijelovu zatekli smo zaplijenjena goveda i ovce. Tu stoku su otele ustaše, pljačkajući planinska sela iznad Olova, i pokušale da je izvuku prema Zavidovićima. Međutim, mi smo im pokvarili račun. Tu, u Malčićima, okupila se gomila seljaka iz okoline Olova. Bile su to izbjeglice koje su se, još od prvih dana, s porodicama sklonile kod nas na Ozrenu. Sada su se, svečano raspoloženi, spremali za povratak kućama. Radosno su nas pozdravljali. Tu smo se zadržali kratko vrijeme, a zatim produžili prema Svinjašnici. Tih dana je pao velik i dubok snijeg i koliko god nam je bilo teško jahati uskom prtinom do Podsijelova, odavde prema Svinjašnici nismo

imali gotovo nikakve muke. Išli smo utabanom stazom kojom su naši dotjerali preoteta goveda i ovce. U stvari to i nije bila staza, nego širok, čvrst put sličan asfaltu, mada pomalo klizav.

U času kad smo se spuštali Borovinama, susretosmo Bobana Radića, zeničkog radnika, borca iz čete Miše Ignjatovića. Jahao je u galopu na nekom visokom konju, koga su tog dana zaplijenili u Vozući. Slao ga je Miloš Popović s najnovijim izvještajem da je naša jedinica koju je uputio u pravcu Careve Čuprije, umjesto partizana kojima smo se nadali, susrela grupu četnika iz Račićeve Cerske brigade, koju je predvodio poručnik Tufegdžić. Kako naši nisu imali nikakvih drugih naređenja, dočekali su ih prijateljski i pustili u Vozuću.

Stigli smo u Štab bataljona u Svinjašnici i našli Miloša Popovića s nešto boraca koji su upravo bili sahranili neke drugove poginule u toku te noći. Borci su bili okićeni crvenim trakama, a Miloš je bio neobično uznemiren. Kad smo ostali nasamo on me je obavijestio da je upravo dobio izvještaj prema kome je, izgleda, cijela Račićeva brigada, s većim brojem olovskih četnika, stigla u Vozuću. Prvi podaci o njenom broju bili su fantastični. Govorilo se da ima oko dvije hiljade četnika, te da su već počeli da pljačkaju muslimanska sela oko Vozuće. Kad sam zapitao Miloša šta je preduzeo da se to spriječi, rekao mi je da je, prema našem naređenju, glavninu snaga uputio da zaposjedne položaje prema Zavidovićima, jer smo odatle mogli očekivati pritisak Nijemaca i domobrana, a prema svim izvještajima, u Zavidoviće je tih dana stigao jedan njemački bataljon da pojača tamošnji garnizon. Miloš je u Vozući i Stogu raspolagao sa oko 30 do 40 ljudi, jer je jednu četvu morao da uputi prema Ribnici, da bi se osigurao iz pravca Banovića. On je na sve moguće načine pokušavao da sazna nešto o učešću partizanskih jedinica u akciji na Olovo, ali nika I vih podataka nije mogao da dobije. Tek kasnije smo saznali da su u tom napadu učestvovala dva partizanska bataljona: Knežinski iz Čičinog Romanijskog odreda i jedntn bataljon iz odreda »Zvijezda«, koji su odmah po judu Olova, a po Tempovom naređenju, povučeni prei i a Varešu. Miloš Popović me je upozorio

na to da je on, u času kad su ga ono u Srbiji četnici otkrili kao ubačenog našeg čovjeka bio upravo u Račićevom odredu, i kad je zbog toga pobjegao, Račić ga je osudio na smrt. Bojao se susreta s Račićem, te sam morao da ga umirujem.

Sišao sam u Stog. U kući dr Branka Stakića zatekao sam nekoliko seljaka i među njima starog protu Jovana Guzinu. Svi su bili uzrujani, a naročito Stakić. Njega je uplašila raspojasanost četnika koji su po selima neodgovorno vršljali. On je, svakako, više volio četnike nego nas, ali je, izgleda, vjerovao da je to neka organizovanija i bolja vojska. Međutim, sad je vidio da oni ne štede nikoga kad se radi o pljački. Uz Račića, s olovskim četnicima je stigao i neki Radovan Trifunović, takozvani komandant Olovskog četničkog bataljona, inače bivši trgovčić drvetom. I sada je ta njihova vojska upadala u muslimanska sela, ali nije štedjela ni srpske kuće. Stakićka je grdila izglasa, jer su joj neki od tih ljudi digli jedan skupocjen tepih, i dok je ona stigla da se umiješa, rasjekli su ga i jedan dio odnijeli. Najprijebribraniji među svima u kući bio je stari prota. On je predlagao da se odmah ode Račiću i od njega zatraži ili da obuzda svoje ljude ili da se odmah povuče.

Tu se odnekud našao i Stevan Botić, koji je, u čast pobjede nad ustašama, uspio da se uz put propisno napije. Onako pijan, on je počeo koješta da priča i da iz pištolja puca u tavanicu. Naredio sam Milošu Kupresu, koji je sa mnom došao, da izdvoji desetak ljudi da me prate u Vozuću, jer sam saznao da se tamo nalazi Račićev štab. Za mnom su pošli dr Branko Stakić i Stevan Botić. Murat je ostao u četi Miše Ignjatovića (u kojoj su se nalazili i Husinjani) da tu sačeka moj povratak i da se odmori. Od boraca onog našeg voda, koji je Miloš Popović ostavio u Vozući poslije zauzeća mjesta kao obezbjeđenje, saznao sam da je Račić odsjeo u Babunovićevoj kući, i pošao odmah tamo.

Pred kućom nas je zaustavio neki bradati žandar. Dok sam se s njim objašnjavao, dođe iz dvorišta dežurni podoficir, opet neki žandar, i pošto ću šta tražim,

poče da mi objašnjava kako komandant spava i da ga on ne smije buditi. Rekao sam mu da neću da čekam i da ću, ako me on ne pusti, i bez njegove dozvole ući. Objašnjavajući se ušli smo u jednu sobu u kojoj je, na podu, ležalo i spavalo desetak bradatih ljudi. Iz jednog ugla, s nekog sanduka na kome je dotad sjedio, digao se jedan pijan, debeo čovjek koji je u šakama držao kutiju predratnih Union-bombona, vjerovatno opljačkanih u nekom vozućkom dućanu. Prišao nam je, ponudio nas bombonama i zapitao šta tražimo. Objasnio nam je da je on kaluđer, da ga zovu Džidža¹¹² i da će nas on odvesti svom bratu i prijatelju Račiću, jer je, navodno, čuo da sam ja dobar čovjek i da sam Račić želi da se upozna sa mnom.

Pošli smo uz stepenice. Pred nama je išao Džidža, noseći petrolejsku lampu i svoju kutiju bombona. Na spratu, u hodniku, pred vratima jedne sobe, stajao je opet stražar, četnik u žandarskoj uniformi. Džidža je otvorio vrata. Na bijelom krevetu ležao je krupan čovjek plave, po sredini razdvojene, brade. Bio je to kapetan Račić. Nastojeći da budem što mirniji, rekao sam mu ko sam i upozorio ga da smo mi zauzeli ove krajeve, da smo se na ovom sektoru borili protiv Nijemaca i ustaša već toliko vremena; zato pred narodom ovoga kraja snosimo moralnu odgovornost, pa, prema tome, ne možemo da se složimo s nasiljem i pljačkom koja se provodi pod njegovom komandom. Rekao sam mu da tražim od njega da još iste noći naredi da se to spriječi, inače sa svojim odredom neću trpjeti ni dozvoliti nasilja i pljačku.

Račić se kao začudio o kakvoj ja to pljački govorim, jer njegovi ljudi nisu nikakvi pljačkaši nego borci za srpstvo i narod, a ako se nešto slično događalo, onda je to sigurno činila »ona olovska bagra«, koju će on još sutra najuriti kući. Mislio je na Trifunovićeve olovske četnike.

¹¹² Kasnije sam saznao da je to bio poznata četnička glavešina Georgije Bojić Džidža.

Upozorio sam ga da je taj kraj okružen velikim brojem muslimanskih sela koja su se, bez obzira na nastojanja ustaša da ih pridobiju na svoju stranu, dotad uglavnom korektno držala prema srpskom življu, i da će ovakav njihov postupak, ukoliko odmah ne bude spriječen, sigurno izazvati reakciju i posljedice koje mogu biti nezgodne. Pošto nisam htio da s njim dalje razgovaram, sporazumjeli smo se da sutra prije podne stvar uredimo dogovorno.

Bilo mi je jasno da te noći ne mogu ništa više postići, jer nismo raspolagali skoro nikakvim slobodnim snagama na tom sektoru. A onu četu iz 3. bataljona o kojoj smo se s Todorom Panićem dogovorili da je uputi ovamo — očekivao sam tek u toku sutrašnjeg dana. Zajedno s Milošem Kupresom potražio sam naš vod koji je tu bio ostavljen radi obezbjeđenja. Našli smo ga u jednoj seoskoj kući zbunjena i razočarana. Naše borce su zbnili sramni postupci i pljačka ovih četnika. Još više ih je razočaralo što su se mjesto s partizanima Romanijskog odreda, koje su s radošću očekivali, susreli upravo sa onima kojima su se najmanje nadali. Legao sam da se odmorim, ali nisam mogao da spavam. Osjećao sam se i sam suviše uzbuđen i razočaran.

Još dok sam išao od sela Stoga prema Vozući, u razgovorima sa seljacima primijetio sam da nešto nije u redu. Osjećao sam da je pojava ovih četnika unijela nešto novo u ovaj kraj i u ljude, nešto što nam ni najmanje nije trebalo u tim sudbonosnim vremenima. Ali me još više razalostilo to što me je iznevjerilo očekivanje da ćemo kroz ovu borbu uspjeti da se već jedanput povežemo sa slobodnom teritorijom Romanijskog partizanskog odreda, sa sjajnim čičinim borcima o kojima smo toliko slušali. Nama je sve više bila potrebna tješnja veza s Glavnim i Vrhovnim štabom, s nekim odredom na koji bismo se mogli osloniti, i kome bismo, možda, i sami mogli u nuždi pomoći. Sad o borcima toga odreda nismo uspjeli da saznamo ništa, a olovski četnici šire vijesti kako se čičin odred raspao i kako su svi njegovi ljudi prešli u četnike.

Rano u zoru izašao sam s Kupresom i pošao prema vozučkoj željezničkoj stanici. Susretali smo neke seljake

i vidjeli kako iz kuća u okolini opštinske zgrade iznose neke sanduke, čilime, bakreno suđe i sitni kućni namještaj. Jasno nam je bilo da se radi o pljački. Pokušali smo da ih zaustavimo, ali su oni bježali, noseći ono što su dokopali. Bijesan, Miloš Kupres im je doviknuo:

»Nosite, nosite, ne trebalo vam! Niko se nije od pljačke ofajdio, pa nećete ni vi.«

Ko je u tom času mogao i pomisliti da će se te njegove riječi tako brzo i tako zloslutno obistiniti i sručiti na glavu stanovnika krivajske doline.

Saznali smo da su opljačkane stvari pripadale muslimanskim izbjeglicama iz okoline Olova, koje su pokušale da se od ovih četnika spasu bježeći u Zavidoviće. Našom akcijom u dolini Krivaje i presijecanjem pravca prema Zavidovićima mi smo ih i nehotice omeli u tom njihovom pokušaju.

To isto jutro sastao sam se s Muratom. On je preko naših obavještajaca saznao da se veći broj Muslimana iz sela krivajske doline, uplašen četničkim terorom, razbježao uglavnom u pravcu Ribnice i Banovića i da tamo prima oružje od poznatog ustaše, tuzlanskog trgovca, bojnika Hadžiefendića, koji od njih formira legionarske jedinice. Muratu su se obratili neki zaostali Muslimani moleći ga da ih zaštiti naš odred.

Pošao sam da vidim zarobljene domobrane. Dok su ustaše i žandari u Krivaji i Vozući pružili žestok otpor, koji nas je stao nekoliko mrtvih, domobranska četa u Vozući predala se bez otpora. Naši su je zatekli u selu postrojenu i sa oficirima na čelu. Puške su bile već složene na jednu gomilu. Bili su to vojnici jedinica koje su imale da obezbjeđuju prugu prema Olovu. Naši su zarobljene privremeno smjestili u tri kuće u selu Turčinovićima. Ušao sam u jednu oko koje su se upravo okupljali ljudi. U jednoj polumračnoj sobi, u kojoj su se, kako su mi rekli, nalazili oficiri, zatekao sam neobičnu situaciju. Za stolom je sjedio neki bradat čovjek, s poručničkim epoletama bivše jugoslovenske vojske, i nešto zapisivao. Preko puta njega stajala su tri domobranska oficira i nešto mu odgovarala. Očevidno, radilo se o saslušavanju. Zapitao sam onoga s bradom ko je

; šta tu radi. U prvi čas učinilo mi se kao da se naljutio, ali kad je iza mene vidio nekoliko mojih pratilaca, shvatio je, izgleda, da sam neki komandant i odgovorio mi da je on poručnik Jovo Orozović i da ga je uputila četnička komanda da sasluša zarobljenike. Upozorio sam ga da su to naši zarobljenici i da on ovdje nema nikakva posla, i preporučio mu da se što prije izgubi. On se malo kao bunio, ali je ipak izašao.

Prišao sam zarobljenicima. Jednog sam otprije poznavao. Bio je to naš poznati slikar Ismet Mujezinović, koga su Pavelićeve vojne vlasti mobilisale kao rezervnog poručnika. Drugi je bio poručnik Rudolf Petovar, a treći opet neki poručnik, čijeg se imena sada više ne sjećam. Ismet me je odmah prepoznao i iskreno mi se obradovao. Mi smo se poznavali još iz srednje škole u Tuzli, gdje smo stanovali u istom kraju grada. Pozvao sam ga napolje i razgovarao s njime nasamo. On me je obavijestio o ostaloj dvojici oficira. Naročito mi je preporučio poručnika Petovara, kao pozitivnog čovjeka. Sam Ismet Mujezinović imao je veze s Partijom i prije i za vrijeme rata, sve do momenta kada su ga mobilisali. Zahvaljujući držanju i stavu Petovarovom i Ismetovom, njihova jedinica u Vozući nije pružila otpor i bez metka se predala. Kako nisam imao vremena da se s njima duže bavim, a na ovom sektoru nismo mogli odvojiti dovoljno ljudi radi obezbjeđenja zarobljenika, i naročito zbog toga što sam se bojao da četnici ne naprave neki ispad prema njima, naredio sam da ih prebace u manastir Ozren, gdje smo obično držali zarobljenike do njihova puštanja.

Vratio sam se u Stog, gdje sam našao Murata i zajedno s njim pošao da se sastanem s Račićem. Putem prema Vozući saznali smo još neke novosti od naših ljudi s terena. Gotovo po svim vozućkim selima razmišljali su se četnici. Pljačka i teror nisu prestajali. Prema obavještenjima iz Ribnice, bojnik Hadžiefendić je u Banovićima uspio da okupi, uglavnom iz tih krajeva, oko hiljadu ljudi u Muslimansku legiju. Te legionarske jedinice predvodio je poznati i oprobani ustaški ološ.

Ove su nas vijesti prilično zabrinule, utoliko više što smo saznali da su Nijemci i domobrani kod Zavidovića počeli da vrše neke pokrete, a isto tako da je neki sve-

štenik Rajić prikupio znatan broj ustaša i da se s njima vrzma po šumama oko Vjake, Jelašaka i Duboštrice (prema Varešu). Takva situacija i naročito u jednom takvom trenutku mogla je da bude za nas vrlo nezgodna zbog toga što četnici nisu uspjeli da likvidiraju olovski garnizon, koji se, pošto nije mogao da se povuče dolinom Krivaje, povukao preko Vjake prema Duboštrici. Četnici, opet, nisu pokazivali nimalo volje da zauzmu neke odbrambene položaje. Nije to, doduše, ni bila neka vojska koja bi pružala neke garancije i na koju bi se čovjek mogao osloniti. Bila je to raspuštena gomila kojoj se više sviđala pljačka. Sve su to bile stvari koje su nas neobično uznemiravale, brinule i ljutile.

Račića smo našli u školi, u Vozući. S njim su bili dr Branko Stakić, Stevan Botić i još nekoliko Račićevih oficira — među kojima dva brata Tufegdžića. Prvo što mi je Račić rekao bilo je to da je dobio obavještenja o prikupljanju Hadžiefendićevih snaga u Ribnici. Izgleda da su ta njegova obavještenja bila još podobro začinjena panikom seljaka koji su ga obavještavali, a kad smo mu to i mi potvrdili i kad mu je do smiješnog uplašeni Stakić predstavio Ribnicu kao Damaklov mač koji može lako da presiječe našu tanku vezu prema Olovu, vezu koja se provlačila između muslimanskih i hrvatskih sela, vidjelo se da se Račić veoma zbunio. Pristao je da bez pogovora izda naređenje da se četnici odmah prikupe i da im zabrani svako vršljanje po selima. Obećao je da će neke još danas osuditi na batinanje. S Muratom sam se dogovorio da on s nekim Muslimanima pođe u muslimanska sela i da ih na neki način smiri. On je na to pristao, pošto je Račić čvrsto obećao da će zaista zavesti red kod svojih ljudi.

Pošao sam s Muratom u štab našeg bataljona koji je i dalje bio smješten u Svinjašnici. Na prolazu kroz selo Gare susrela nas je oveća grupa Muslimanki s decom. Kad su nas poznale, počele su da mole i preklinju da ih zaštitimo. Ubjeđivao sam ih da ćemo u njihovom selu smjestiti jednu našu desetinu, ali sve to ubjeđivanje nije ništa pomagalo, i zato smo riješili da ih prebacimo u Pejanoviće. Dali smo svoje konje da na njima prenesu djecu.

U Štabu bataljona zatekli smo Miloša Popovića. Bio je i dalje uznemiren. Nije htio da čuje o tome da ima ikakve veze s Račićem. Stalno je ponavljao onaj slučaj iz Srbije i molio da ga ne upućujemo ni u kakve akcije zajedno s Račićem.

Kako nismo imali nikakvih obavještenja o Romanijском partizanskom odredu, a olovski su četnici jednako pronosili po krivajskoj dolini glasove o raspadu partizanskih jedinica na Romaniji i o njihovom prelasku četnicima, Murat i ja smo riješili da krenem prema Olovu, ne bih li nekako uspio doći u vezu s našima. Smatrali smo da je bolje da Murat ne ide kroz tu pijanu i raspuštenu četničku rulju. Zato smo se sporazumjeli da on ostane na tom sektoru zajedno s Milošem Popovićem i da me tu sačeka.

Isto več, u pratnji petorice ljudi, krenuo sam vozom za Olovo. Voz, kao i sve stanice duž pruge, bio je prepun pijanih četnika. I mašinst i ložać na lokomotivi izgleda da su bili takođe pijani. U Carevoj Čupriji, na željezničkoj stanici, nalazila se neka četnička komanda mjesta. Kroz četničku gužvu gurao se vičući, psujući i praveći se važan olovski Jevrejin Roža, prilično smiješna figura sa zapuštenom bradom, ufitiljenim mačjim brkovima i sa ogromnom ovčjom šubarom na glavi. On je bio komandant mjesta. Izgleda da je mislio da će uspostaviti neki red vikom, od koje je gotovo izgubio glas, ali mu se rulja smijala, a ona nije znala ni šta hoće ni šta radi. Ko bi mogao da razumije šta je tom svijetu trebalo da krene čak od Mislova, Devetaka ili Drapnića, da gazi kroz snijeg do Vozuće i Stoga, pa da se jedno preko drugog odmah natovari na prvi voz i krene natrag. Izgleda da su očekivali veliku pljačku, pa kako nije bilo, bježali su svojim kućama, izgovarajući se da hoće da božićuju. U stanici Solunu, gdje smo stigli oko 10 sati uveče, neki pridošli četnici pronijeli su glas da je major Dangić zauzeo Kladanj. Nastala je luđačka pucnjava i vriska, koja je pratila voz sve do Olova, a voz je jurio takvom luđačkom brzinom kao nikad do tada. Jureći po klimavim, tankim i vijugavim tračnicama šumske pruge, ličio je on, u punom smislu riječi, na pijani voz.

U Olovo smo stigli negdje oko ponoći. Komanda mjesta bila je u staničnoj zgradi. Komandant, koga sam zatekao u šefovoj kancelariji, bio je bivši administrativni poručnik Savo Trifković, rodom iz Karanovca. U mojoj pratnji slučajno se nalazio njegov brat, kome se on iskreno obradovao. Savo mi je rekao da se sa mnom već negdje upoznao, ali se ja toga nisam sjećao. Nastojao je da prema (meni bude što ljubazniji. On me je obavijestio da je komanda mjesta u Olovu zajednički, tj. četnička i partizanska, i da s njima u toj komandi učestvuje u ime Štaba Romanijskog partizanskog odreda, Momčilo Bilčar.

Savo je odmah poslao po Bilčara, i on je malo kasnije stigao. Tu, u komandi, zatekao sam i Nikolu Bilića, bivšeg sreskog ekonomista iz Vlasenice, našeg simpatizera, čovjeka koji je sa znanjem Partije ušao u četničke redove i tamo radio po direktivama naših drugova. On je došao u Olovo radi prikupljanja rekvirirane hrane, koju je, navodno, trebalo da nađe u magacinima šumskog preduzeća. Međutim, dok je on stigao, ti su magacini već bili opljačkani.

Nestrpljivo sam želio da što prije porazgovaram samo s Bilčarom. Izgovorio sam se pred ostalima da sam umoran i da je kasno, i krenuo s Bilčarom u njegov stan. Uputio sam mu nekoliko pitanja i iz njegovih odgovora saznao da je zaista upućen od strane Romanijskog partizanskog odreda u Olovo da bi tu dijelio komandu sa Savom Trifkovićem. Reče mi da je on jedini partizan koji se momentano nalazi u Olovu. Bio je vrlo utučen i zbunjen. Govorio je da mu četnici stalno prijete, a naročito Račićevi. Ispričao mi je da su neke jedinice, koje su dotad bile pod komandom Štaba Romanijskog partizanskog odreda, zaista otkazale poslušnost i prišle četnicima, što je na njega još poraznije uticalo. Ja sam želio da od njega saznam više, ali sam ubrzo uvidio da mi on nikakve ozbiljne podatke ne može dati. Zapitao sam ga kako mogu što prije doći u vezu s nekim od drugova iz Glavnog štaba ili Štaba Romanijskog odreda. Rekao je da mogu uputiti depešu preko Han-Pijeska, jer telefonska veza radi. Odmah sam to i učinio. Napisao sam depešu Glavnom štabu i bezuslovno tražio da mi

zakažu mjesto sastanka ma s kojim od odgovornih drugova, i riješio da odgovor sačekam u Olovu.

Sljedećeg jutra, dok sam čekao taj odgovor, imao sam prilike da vidim šta su četnici uradili od tog mjesta. To nekad poslovno šumsko-industrijsko mjesto bilo je, u punom smislu riječi, do temelja opljačkano. U toj pljački četnici nisu pravili nikakve razlike među građanima Olova, i nisu se obazirali na vjeru i narodnost. Pričao mi je jedan Srbin, koji me je, navodno, poznavao još dok sam, poslije mog puštanja s robije u Mitrevici, bio konfiniran u Han-Pijesku, da su njegovu kuću tako očistili da ni igla nije u njoj ostala.

U Olovu je još od austrijskih vremena živio jedan od Šipadovih¹¹³ direktora, neki dr inž. Pokorni, čovjek neobične kulture, austrijski Jevrejin, koji je cio svoj vijek proveo u tom kraju radeći kao direktor široke mreže šumskih pruga i eksploatacije. Bio je to službenik koga je Šipad naslijedio od austrijske firme Ajzler i Ortlib. Stanovao je u lijepoj vili okruženoj parkom. Sjećam se kako su mi još prije rata pričali o njegovoj visokoj kulturi i obrazovanju, o njegovoj velikoj i lijepoj biblioteci, kakvu bi teško čovjek našao i u većim centrima Bosne. Njega su ustaše zajedno s porodicom otjerale prije dvatri mjeseca u Jasenovac.

Bilčar me je pozvao da vidim šta su četnici od te njegove kuće uradili. Prizor je zaista bio strašan. U cijeloj kući nije se moglo naći ni jedne krpice. Fotelje su bile oguljene i iz njih su strčale opruge, zavjese su bile pokidane. Od kreveta ostale su samo daske. Po cijeloj kući vjetar je raznosio perje istreseno iz jastuka, čije su jastučnice četnici lakše mogli da odnesu. Tamna foto-kamera, moderno opremljenog aparata za uveličavanje i razvijanje slika, bila je sva slupana. Cijela kuća je davala utisak nekog davno, ko zna kad, napuštenog ljudskog prebivališta. Jedino što je ostalo gotovo netaknuto bila je divna biblioteka sa zaista rijetko velikim brojem knjiga, na njemačkom, francuskom, engleskom i našem jeziku. U visini svakog reda, nalazio se karton s popisom knjiga u tome radu, a o jednom klinu visila je lijepa, u

¹¹³ Šumsko industrijsko preduzeće.

kožu ukoričena sveska u koju su on i njegova žena unosili primjedbe o onom što su čitali i diskutovali. Pregledao sam tu biblioteku. Bilo je tu rijetkih stručnih egzemplara i mnogo raznih beletrističkih djela i cijelih kolekcija. Našao sam i nekoliko marksističkih knjiga, nekog bečkog socijalističkog izdanja, te prilično Nolitovih i Binozinih knjiga. Odvojio sam nekoliko komada i naredio pratiocima da ih spakuju i ponesu za našu biblioteku u bolnicu.

Izašli smo da prođemo kroz ulice Olova. Tu, na ulicama, vidjeli smo ono najstrašnije što su četnici tih dana počinili u samom mjestu. U snijegu, u kanalima, kraj puta, ležali su leševi starica, baba i dječice, poneki sa strahovito razlupanim lobanjama. Ležali su tu već od prvog dana borbi. Niko se nije brinuo da se ti leševi pokopaju. Oko nekih koji su ležali malo dalje, po strani, natezali su se i režali psi. Niko se nije brinuo da se uklone ti tragovi ljudskog divljaštva. Na moje pitanje, Bilčar mi je objasnio da je nemoguće bilo srpiječiti rulju, predvođenu četničkim oficirima, da ne počini sve te zločine. Jedan bataljon Romanijskog partizanskog odreda koji je učestvovao u napadu na Olovo — bio je, prema naređenju druga Tempa, hitno povučen i upućen prema Varešu, odmah po zauzeću Olova.

»Što sam ja tu sam mogao da učinim« — govorio mi je Bilčar — »kad i danas nisam siguran da me neće koji od njih ubiti iza leđa, iz mraka ili usred dana!«

Svratili smo u zgradu bivšeg hotela da se crijemo. Tu je bila kuhinja komande mjesta. Za jednim stolom sjedilo je nekoliko četničkih oficira. Kad smo ušli, digao se jedan omalen dežmekast čovjek, izbrijana i rumena lica, u šumadijskom šajak-odijelu, s redenicima i visokom šubarom na glavi, na kojoj se bijeljela četnička kokarda. Pošao je prema meni. Poznao sam u njemu Dangića, bivšeg žandarmerijskog majora, koji je do rata služio duže vremena u Tuzli.

»A, ti si, Vujasinović Tošo!« — uzviknuo je. — »Milo mi je da se upoznam s tobom. Znaš, ja sam Dangić.«

Izmijenili smo, stojeći, nekoliko riječi. Uspio je na brzinu da mi ispriča kako će sutra zauzeti Kladanj, a poslije će napasti Tuzlu; stigao je da mi kaže kako su

Nijemci spremni da Srbima prepuste jedan dio Bosne, ali naravno da to nipošto ne bi učinili komunistima, pa da bi zato bilo dobro da ja, Tošo Vujasinović, kao dobar Srbin, skinem petokraku i lijepo počnem da radim s njim, a on nema ništa protiv da ja i dalje mislim i da se osjećam koliko hoću kao komunista. On, Dangić, mogao bi lijepo sve nas da zaštiti dok se rat ne svrši, jer, eto, za takve kao što sam ja, kao što su Ročko, Seljo i Mladen Stojanović, on, Dangić, bio bi spreman i svoju krv da dà. Mislio je na Ročka Čolakovića i Slobodana Principa Selju, sa kojima se susretao u štabu u Milićima. Dr Mladena Stojanovića mi je spomenuo, vjerovatno, zbog toga što je znao da smo bliski rođaci. Uvjeravao me je da bi imao puno sa mnom da razgovara, ali da sad ne može, jer mora da izda neka naređenja svojim oficirima.

Laknulo mi je kad me je ostavio. Dok sam ja s Bilčarom ručao, Dangić je krenuo onom stolu za kojim su sjedili njegovi oficiri, ali tek što je sjeo, primijetio je da su ušli neki seljaci, domaćini iz okoline Olova. Skočio je i uputio se prema pridošlicama, glasno se s njima pozdravljajući i ljubeći. Ponudio ih je da sjednu za njegov sto i odmah počeo da se hvali — glasno, da bi ga svi čuli. Pričao im je o svojoj »čuvevoj« opsadi Zvornika, o snazi četničke organizacije, o srpstvu i, onda, kao slučajno, prešao na »njegovo veličanstvo kralja«.

»Eto, vidite, braćo«, — pričao je — »kad je siromah naš kralj morao da napusti zemlju, bio sam s njim na Han-Pijesku. Srce mi se cijepalo gledajući ga onako zabrinuta i žalosna. On me pogleda i zovnu. Uze me, evo ovako, za ruku, pa mi reče: 'Gospodine majore Dangiću, ja moram da napustim zemlju, jer to od mene traže vlada i naši saveznici, a ja bih najradije ostao sa svojim narodom. Ja sam rešio da ga ostavim Vama u amanet, gospodine majore, i ja Vam naređujem da ostanete tu i da ne napuštate ovaj naš srpski narod, nego da ga čuvate i sačuvate dok se ja ne vratim'.«

Tako je pričao Dangić prekidajući se na mahove da vidi kakav je utisak postigao, i pijuckajući rakiju kojom ga je nudio jedan od seljaka.

Nisam mogao dalje da slušam njegove lagarije. Ustao sam i s Bilčarom pošao do komande mjesta da vidim nije li stigao odgovor od Glavnog štaba na onu moju depešu. I zbilja, odgovor je stigao upravo malo prije toga. U depeši je stajalo da odmah krenem u Žunove, gdje ću se sresti s Pavlom Goraninom Ilijom, političkim komesarom Romanijskog odreda. Bilčar mi je nabavio konja i vodiča, i ja sam odmah krenuo.

U Žunove sam stigao u sami mrak. Malo kasnije stigao je i Goranin. Razgovarali smo u jednom sobičku u kući jednog od Radovića.¹¹⁴ Ilija Goranin nije mi takođe ništa određeno mogao da odgovori na mnoga moja pitanja. Rekao mi je samo da su se odnosi s četnicima u posljednje vrijeme naročito zaoštrili i da se svaki čas može očekivati sukob. Usljed bezobzirne četničke propagande i velikog priliva Nedićevih četničkih oficira i agitatora iz Srbije, nastalo je vidno komešanje na teritoriji njihovog odreda, pa su izvjesne partizanske jedinice čak prišle četnicima. Čiča je bolestan. Tempo se nalazi u Rogatici, a sam Glavni štab očekuje direktive i novosti od Vrhovnog štaba, koji je, pod pritiskom jakih njemačkih snaga, i usljed četničke izdaje, napustio Užice i Srbiju i sad se nalazi u okolini Foče. Ilija je bio mišljenja da treba sačekati nekoliko dana i taktizirati dok se — a on vjeruje da će to biti ubrzo — prilike ne počnu da raščičavaju. Govorio je to s nekim gorkim osmijehom. Shvatio sam da se ovde zbiva nešto što mi na Ozrenu nismo u ovakvoj formi doživljavali, valjda zato što smo se, kao na nekom ostrvu, nalazili izolovani i malo po strani od ovako izrazitih i suprotnih struja i uticaja, zabavljeni svojom svakidašnjom brigom i borbom. Razne smicalice i podvale četničke, koje su ovdje bile svaki dan na dnevnom redu, kod nas su dotad dolazile do izraza kroz neorganizovana naklapanja pojedinaca. Sve je to bilo ipak daleko od ovako perfidnih oblika borbe. Kod nas nije bilo tih bivših oficira i četničkih pozadin-

¹¹⁴ Slučajno se dogodilo da je Ilija Goranin poginuo u istoj kući decembra 1943. godine kao politički komesar 27. divizije. U toj kući bio je smješten štab njegove divizije, koji su njemački avioni, za vrijeme takozvane šeste ofanzive, otkrili i bombardovali.

skih mudrijaša takvog kalibra. Borci i mase išli su kroz cijelo vrijeme za rukovodstvom svog odreda i vjerovali mu.

Rastao sam se sa Ilijom, pošto smo se sporazumjeli da on o svemu što sam mu rekao obavijesti Glavni štab i da nastoji da nam se upute direktive.

Krenuo sam prema Olovu. Vraćao sam se još više zabrinut. Bilo je oko dva sata po ponoći. Crni nebeski horizont odsijevao je na više mjesta krvavim plamenom. To su gorjela neka muslimanska sela koja su četnici opljačkali i popalili. U vazduhu se osjećao miris paljevine, a naročito otužan miris sprženog žita. Bilo mi je hladno u duši od pomisli da bi se ovo moglo prenijeti i na teritoriju našeg odreda.

Kroz mećavu, koja je počela pred zoru da vije, stigao sam u Olovo. Iako su bili rani sati, u nekoliko mehana čuli su se buka, dovikivanje i poneki pucanj. To je šenlučila pijana četnička gomila. U komandi mjesta čekao me je Bilčar. Predao mi je depešu kojom me je član Glavnog štaba Ročko Čolaković pozivao da odmah krenem preko Han-Pijeska za Vlasenicu, gdje ću se s njim sastati.

Pošto je voz prema Han-Pijesku polazio u 10 sati prije podne, legao sam da se malo odmorim. Bilčar me je probudio oko 9 sati. Na putu za stanicu sreli smo neku jedinicu koja je uz pjesmu i vrisku prolazila gradom. Neki borci su imali na kapama kokarde, a većina nije imala ništa. Na začelju je išao čovjek na čijoj se šubari crvenjela petokraka. Bio je to suh, mršav mlad čovjek ozbiljnog lica. Kad ga je primijetio, Bilčar mu je prišao i razgovarao o nečem tiho. Pošto mu je jedinica bila odmakla, čovjek potrčao da je pristigne. Bilčar mi je putem ispričao da je jedinica koja je upravo prošla — bataljon Borča Radovića iz Žunova, koji je do juče bio u sastavu Čičinog Romanijskog odreda. Pod uticajem agitacije i nagovaranja majora Todorovića i još nekih četničkih agitatora, bataljon je uoči toga dana prešao četnicima, i sada ga oni upućuju prema Kladnju. Mladić s petokrakom, to je bivši politički komesar toga bataljona Dušan Jovanović, inače tehničar i rezervni oficir, rodom iz G. Babina, iz kraja iz koga je većina boraca

toga bataljona. On nije htio da skinе petokraku, a većina boraca nije to od njega ni tražila. I sad je i on krenuo uz taj svoj bivši bataljon. Kasnije sam saznao da je on to uradio sa znanjem rukovodstva Odreda, jer su drugovi računali s njegovim uticajem na ljude. I nisu se prevarili. On je na kraju ipak uspio da odvoji dio boraca. Išli smo prema stanici. Bilčar je bio još utučeniji, jer je to bila partizanska jedinica najbliža Olovu, na koju se dosad mogao da osloni. Ostavio sam ga u Olovu i vozom krenuo u Han-Pijesak.

Istog dana po podne, na prolazu kroz stanicu Petrovići, dok je lokomotiva uzimala vodu, a ja izašao iz vagona na snijeg da malo prošetam, pride mi neki čovjek, reče da se zove poručnik Petrović i zamoli me da svratim u njihov štab, koji se nalazi u jednoj seoskoj kući odmah ispod stanice. Pošao sam s njim.

Bio je to Štab Vlaseničkog četničkog odreda, čiji je komandant bio neki kapetan Miloš Dragičević, rodом iz Bijeljine. Soba u kojoj sam ih zatekao ličila je na sve drugo nego na neki štab. Nekoliko oficira sjedilo je oko stola koji je bio pretrpan pečenom svinjetinom i bocama, a malo dalje, u uglu, na nekom sanduku, sjedile su dvije žene. Još na ulazu sreo me je jedan od tih oficira, predstavio mi se kao inžinjer Lukač i počeo da me uvjerava kako je on oduvijek bio za partizane i za njihovu taktiku. Oficiri su čuli da sam u vozu i, ne znam zašto, željeli su da se sa mnom upoznaju. Bio je tu i poručnik Momčilović, koji se docnije proučio kao zloglasni četnik. Interesirali su se šta ima kod nas novog. Pričali su o opsadi Kladnja. Inžinjer Lukač jetko se izrugivao na račun te njihove opsade. Pričao je kako im četnici u grupama svaki čas napuštaju položaje, kako tu nema ni vojske ni discipline, nego običan bašibozuk. Momčilović ga je u nekoliko navrata pokušavao da prekinе.

Jedna od žena koje su sjedile na sanduku bila je dr Roza Papo. Ustaške vlasti su je bile dodijelile Olovskom domobranskom garnizonu. Nju je Mustafa Đerzić trebalo da izvede do u selo Gare pod izgovorom da mu pregleda bolesnu ženu. Tu bi je prema dogovoru »otela«

jedna naša patrola. Tako smo mislili da riješimo pitanje bar jednog odredskog ljekara. Ali je taj naš naum pokvarila posljednja olovna akcija. Rožu su zarobili četnici i povelili sa sobom. Druga je bila Vuja (Hana Altarac), partizanska bolničarka koju su četnici na silu povukli na položaj prema Kladnju. Kako je voz ubrzo imao da krene, morao sam da žurim. Na licima Rože i Vuje vidio sam da bi željele da mi nešto kažu. Razumio sam o čemu se radi i rekao im da ću ih na povratku povesti sa sobom.

Oko 4 sata po podne stigli smo u Han-Pijesak, čije su kafane i hoteli bili prepuni četnika. Dok sam se raspitivao kako bih mogao da produžim za Vlasenicu, nađoše me Svetozar i Miloš Kosorić, moji stari poznanici iz Kusača, s kojima sam još za vrijeme moje konfinacije u Han-Pijesku počeo nešto da radim po partijskoj liniji. Čuli su od nekih ljudi da sam došao i potražili me da se sa mnom vide i porazgovore. Svetozar je upravo prebolio ranu koju je zadobio prije mjesec-dva u okolini Olova, prilikom borbi oko jednog oborenog njemačkog aviona. Desilo se to ovako. Naši su pogodili jedan njemački transportni avion, koji se zatim spustio na neku čistinu iznad Olova. Domobranci su pokušali da ga preotmu, zametnula se borba i u toj borbi je ranjen Svetozar Kosorić. Ušao sam s njima u neku kafanu. Oko nas se ubrzo okupilo prilično poznanika iz Han-Pijeska i okoline. Poslao sam Svetozara da se raspita i da mi organizuje put do Vlasenice, ali se on ubrzo vratio i saopšti mi da je upravo stigao s Romanije Ročko Čolaković i da je odsjeo u kući bivšeg upravnika šumske uprave inž. Branka Begovića. Pošao sam žurno da ga vidim. Odavno sam to želio. O Ročku sam toliko slušao i dok sam bio u Mitrovici na robiji, i prije, a i kasnije — ali ga dotad nisam nikad sreo.

U predsoblju me je dočekaao inž. Begović, i dok sam mu govorio ko sam, iza njegovih leđa se pokaza Ročko Čolaković. Učinilo mi se kao da sam ga upravo takvog zamišljao. Bio sam neobično radostan zbog toga susreta. Sjeli smo za čisto zastrto sto u toploj kuhinji. Nismo, dođuše, mogli da razgovaramo o onome što je mene tih dana najviše zanimalo, jer su s nama sjedili domaćini

i Brankov otac prota Simo Begović. Ja sam protu Simu odavno poznao kao čovjeka koji je zbog svojih naprednih nazora bio često u sukobu s crkvenim vlastima. Poznao sam ga i po njegovom držanju u vezi s policijskom potjerom za njegovim sinom Vlajkom Begovićem 1932. godine, već u to vrijeme poznatim komunistom. S Ročkom i s njim imalo se zaista o čemu razgovarati. **Nešto kasnije stigao je i Nikola Bilić.** Veče nam je prošlo brzo u živom razgovoru. Noćili smo u Begovićevoj kući, a rano idućeg dana krenuli za Vlasenicu.

Te noći počeo je da pada snijeg, koji se u zoru pretvorio u pravu mećavu. Krenuli smo nekim teškim saonama, koje su vukli jaki konji bivšeg šumskog preduzeća na Kramu. Na saonama također nismo mogli da razgovaramo, nešto zbog mećave, a nešto i zbog dva čovjeka koja su se s nama vozila. Uskoro, kad su se saone zaglavile u smetovima na Kraljevom polju, nas dva krenusmo pješke.

Razgovarali smo bez obzira na vjetar i snijeg. Saznao sam od Ročka zaista veoma mnogo toga. Čuo sam prvi put o prvoj neprijateljskoj ofanzivi i povlačenju naših snaga iz Užica i zapadne Srbije, gdje je već došlo do oružanog sukoba i potpunog raskida s četnicima, koji su prešli u otvorenu saradnju s okupatorom. Ročko mi je ispričao o teškoj i komplikovanoj situaciji koja se usljed četničke izdaje počela sve više i više da nadvija nad krajevima istočne Bosne. Četnici su sazvali neku svoju skupštinu u Vlasenici, da stvore neku svoju »vladu« za istočnu Bosnu. Sporazum o zajedničkom operativnom štabu partizana i četnika, koji je bio zaključen prvog oktobra, prestao je da važi.

Ja sam Ročka upoznao o stanju kod nas na Ozrenu. Naročito sam mu izložio situaciju koja je nastala provalom Račićevih i ostalih četnika u dolini rijeke Krivaje. Tražio sam savjet. Ročko je nastojao da me umiri. Rekao mi je da će tih dana biti doneseni odsudni zaključci o našem daljem držanju i načinu borbe, a za tih nekoliko dana treba se strpjeti i sačuvati živce.

Snijeg je bio dubok, mećava je neprestano zavijavala, tako da smo na nekim mjestima s teškom mukom prtili smetove.

Na cijelom putu, osim pred seoskim mehanama, nismo sreli ni žive duše. A mehane su bile pune četnika. Pića nije bilo, pa ipak su se ti ljudi ponašali kao pijani.

Na Pogledu susretosmo čovjeka srednje visine, u kožnom kaputu, s oficirskom šajkačom na glavi, ispod koje su gledala dva oštra oka. Kroz nevelike, crne opuštene brkove izvijao se topao dah pare. Vidjelo se da se žuri i da ga je zagrijao put uz strmi Pogled. Kad smo mu se primakli, Ročko iznenađen i obradovan zastade, a onda mu hitro priđe, zagrli ga i poljubi. Upoznali smo se. Bio je to Koča Popović, tada zvani Pera. Ročko mu je nešto prišapnuo, on se osmjehnu i reče:

»Da to nije možda previše za me!« (Nekoliko mjeseci kasnije Ročko mi je pričao da mu je tada saopštio da ga je drug Tito imenovao komandantom 1. proleterske brigade.) Razgovarali smo malo jer smo se žurili, i on i mi. Upozorili smo ga da se pazi putem. On nam je s osmijehom pokazao na šmajser ispod kožnog kaputa. Rastali smo se, i nas dvojica produžismo za Vlasenicu.

Nad samom Vlasenicom sreli smo Avdu Hodžića, zvanog Hodžu, kurira Glavnog štaba. Žurio je na skijama da stigne Koču. Ročko mu je prigovorio što ga je pustio sama i naredio mu da ga stigne što prije i bude uz njega.

Stigli smo u Vlasenicu. U gradu je vladala gužva i zbrka. Poslije njenog prvog oslobođenja, 10. avgusta 1941. godine, koje je izvršio Birčanski odred pod komandom Irca, Cvijetina Mijatovića i Pašage Mandžića, naišao je Aćim Babić, šumski preduzimač iz Kusača i Krama, sa svojom grupom. On je bezobzirno iskoristio situaciju i, u času kad su naši krenuli na dalje akcije prema Kladnju, sišao u grad i tu pokušao da zavede nekakvu svoju vlast. Jedna domobranska jedinica uspjela je već 15. avgusta da grad skoro bez borbe vrati, natjeravši Aćima i njegovu grupu u bijeg. Ali, ubrzo blokirane od strane Romanijskog i Birčanskog partizanskog odreda, morale su je ustaške vlasti ponovo napustiti 30. avgusta. Aćim je iskoristio bezvlašće koje je nastalo u Vlasenici, brzo sišao u nju i proglasio svoju vlast. To mu, doduše, nije bilo dugog vijeka. U Vlasenicu, koja se tako našla u dubokoj pozadini oslobođene teritorije, već u septembru

počela je da se prebacuje iz Srbije, preko Bratunca, masa bivših oficira i drugih raznih avanturista i probisvijeta, tako da je, naravno, ubrzo došlo do zategnutog odnosa između gospode oficira i seljaka — kulaka Aćima Babicu samozvanog glavnog vojvode bosanskog ustanka. Taj odnos se još više komplikovao pojavom Jezdimira Dangića, koji je majstorski počeo da mrsi konce Aćimu Babicu. Dangić i oficiri uspjeli su ubrzo da zauzmu vodeće položaje u četničkim redovima. Između sebe su podijelili razne funkcije i titule, kao da se u najmanju ruku radilo o nekoj velikoj armiji. Bilo je tu komandana-ta komore, glavnih intendanata, blagajnika i sto drugih funkcija, ali je malo koji od njih želio i htio da ide u borbu.

Kad smo stigli u Vlasenicu, na sve strane se pričalo da su Nijemci obećali dati Dangiću 17 srezova istočne Bosne i da su saglasni da on tu stvori svoju vladu, ukoliko uspije da Nijemcima obezbijedi komunikacije na tom terenu. Jasno je bilo da je sve to upereno protiv naše linije — borbe protiv okupatora — i da je u stvari vodilo ka likvidaciji ustanka. U toj svojoj kampanji dangićevci se nisu stidjeli da pričaju kako tu njihovu akciju pomaže i sam Nedić.

U Vlasenici smo saznali da je četnička akcija protiv Kladnja propala, jer im se većina vojske razbježala kućama čim je vidjela da su Kladanjci spremni na otpor. Major Todorović, koji je trebalo da rukovodi tim napadom, vratio se u Vlasenicu strahovito ljut i nezadovoljan četničkim bašibozukom, i sad propagira neku svoju liniju takozvanih vojno-četničkih jedinica, sa čisto vojnom organizacijom, naravno, pod njegovom komandom. Zanimljivo je bilo znati kako je on zamislio da tu svoju organizaciju stvori od ove četničke rulje.

Tako su se u tom momentu u samoj Vlasenici komešale tri četničke struje koje su u svojoj suštini ipak bile jednake. Konačni im je cilj bio isti. Radilo se samo o tome ko od njih treba da bude glavešina i da bere slavu i pljačku. Najžalosnije im je izgledao takozvani vojvoda »bosanskog ustanka« i »gorskog štaba« Aćim Babić. Njega je Dangić prosto prevario, a sad je radio

na tome da ga što sigurnije istisne i što više obruka i omalovaži. Todorović je, opet, sprovodio svoju liniju, u stvari liniju Draže Mihailovića, i nije vodio mnogo računa ni o Dangiću, ni o Aćimu Babicu. On je tih dana počeo da utire svoj put i nije se obazirao na Dangićevu samouvjerenost. U ovom času Dangić se nalazio na svom vrhuncu. Bio je to čovjek od one vrste ljudi koji, kao ulje, uvijek isplivaju na površinu, ne birajući sredstva. Sredstava je on imao raznih, a naročito svoju žandar-sku umješnost i slučaj da je bio rodom iz tih krajeva.

Po dolasku u Vlasenicu svratili smo u našu parti-zansku komandu, gdje smo zatekli Radu Jakšića, Vukolu Dundića i još nekoliko partizana. I u Vlasenici je, na-ime, u to doba trebalo da postoji neka zajednička ko-manda mjesta, ali kako su se četnici bili izdvojili, to su naši stvorili neku vrstu svoje komande, i u jednoj kući, uvrh grada, gledali svoja posla, bez obzira na četnike.

Rade Jakšić nas je obavijestio o svemu što se zbiva u mjestu i o rezultatima neprijateljske ofanzive, pod čijim su pritiskom naše snage morale da napuste za-padnu Srbiju. Izvjestan broj partizana prebacio se u Bosnu ispod i iznad Zvornika, te se nekoliko njih u to vrijeme nalazilo u Šekovićima. S njima je bio Koča Popović, prije nego što su ga pozvali u Vrhovni štab. Od Rade Jakšića smo saznali da se Dangić otvoreno povezao s Nijemcima i Nedićem i da za održavanje tih veza upo-trebljava kapetana ćukovića, koga je nešto prije toga već slao Nediću.

Za skupštinu, koja će se održati sutra i prekosutra, već su stigli četnički delegati iz srezova istočne Bosne. Rade Jakšić je bio do u sitnice tačno obaviješten šta Dangić namjerava, jer se u četničkim redovima nalazilo prilično poštenih ljudi kojima se nije sviđalo sve što Dangić radi i smjera.

Nisam se mnogo začudio kad sam saznao da je za mnom u Vlasenicu stigao i Stevan Botić. Taj politikant i kukavica, kome smo mi spasli glavu, ni u jednom času, nije pokazao ni najmanjeg znaka da razumije i odobrava našu liniju. Bilo je dosta znakova koji su govorili da on

nešto drugo želi, pa čak i da na tome radi, ali stvarnih dokaza o tome nismo imali. Na Ozrenu ga, u stvari, niko nije volio, a o njegovom kukavičluku pričale su se već priče. Volio je rakiju i dobro meze i uvijek je nekako uspijevao da se u tom pogledu snađe. Imao je njuh da na vrijeme osjeti gdje će i kada doći do teže borbe, te bi uvijek stigao da se na vrijeme skloni na drugu stranu. Razumije se, u našoj ozrenskoj situaciji njemu se često dešavalo da se, dok on krene iz jednog mjesta u drugo, stanje u tom mjestu izmijeni. Ali to njega ne bi zbunilo, jer bi on u takvom slučaju umio da okrene krmu i opet stigne na sigurno mjesto. U nekoliko mahova on je izražavao želju da ga prebacimo u Srbiju. Nudili smo mu da krene s našim kuririma koji idu za Šekoviće, ali je to njemu izgledalo suviše nesigurno, i tako je dočekao da se ovim sigurnijim putem, i to vozom i saonama, dovede do Vlasenice. Saznali smo da ga je Dangić jedva dočekao, a vjerovatno i pozvao i odmah uključio u listu svojih punopravnih delegata za skupštinu.

Ročko i ja sporazumjeli smo se da odemo do majora Todorovića i s njim raščistimo niz pitanja, među ostalim i pitanje Račićeve pojave i one pljačke i terora koje su četnici počinili u dolini Krivaje. Todorovića smo našli u bivšoj zgradi sreske uprave. S njim je bio i njegov načelnik štaba kapetan Manojlo Pejić, koga sam poznavao još iz Kraljeva kao vazduhoplovnog oficira i čovjeka prilično uobraženog. Bilo je to negdje 1931. godine. Ja sam radio u fabrici aviona, a on je služio u mjesnom garnizonu. Iako nije bio kratkovidan, nosio je naočare, jer je smatrao da mu one daju inteligentniji i zanimljiviji izgled. Sada ih, naravno, nije imao.

Sam Todorović primio nas je ozbiljno i na izgled pristojno. Uvjeravao nas je da je on i dalje za saradnju i da ostaje beskompromisan i prema Nijemcima i prema ustašama. Da bi nas u to uvjerio, predložio nam je zajedničku akciju u pravcu Tuzle, za koju je obećao da će mobilisati četnike u većem razmjeru. Nama je takva akcija konvenirala, jer smo smatrali da bi udarac na tako jak i za okupatora važan industrijski centar u tom času za nas značio mnogo. Na našu primjedbu da se sa ovakvom četničkom vojskom ne može ništa postići,

on nam je sam iznio slučaj koji mu se desio prva dva-tri dana pred Kladnjom, gdje je ostao sam s nekoliko ljudi pred neprijateljem, dok mu se ostala vojska razbježala kućama. Obecavao nam je da će se stanje sad izmijeniti i da on upravo preduzima energične mjere za stvaranje pravih »vojno-četničkih« jedinica s vojnom disciplinom.

Međutim, kapetan Pejić bio je nervozan, brbljiv i bezobziran. Počeo je Ročku da prebacuje neke stvari koje su se, prema njegovim riječima, desile posljednjih dana, a o kojima ni Ročko u tom času nije znao mnogo. Prema njegovim riječima, neke naše jedinice koje su došle iz Sandžaka izgleda da su razoružale i razrujile neke četnike oko Višegrada. Povišavajući ton sve više, on je počeo da psuje, a onda i da prijeti. Ročko i ja smo energično protestovali, pa je Todorović ućutkao Pejića. S Todorovićem sam se dogovorio da na povratku povedem iz Petrovića dr Rožu Papo. On se odmah složio s tim.

Toga dana Dangić je održavao svoju skupštinu. Skupštini nije prisustvovao Aćim Babić. Po gradu se pričalo da je došlo do oštrog sukoba između njega i Dangića. Pošto smo Aćima poznavali i Ročko i ja, riješili smo da ga sutra posjetimo, uglavnom da bismo od njega lično saznali što više pojedinosti o tim njihovim odnosima. Našli smo ga u nekoj staroj begovskoj kući oko koje se dizao visok zid. Po dvorištu se muvalo nekoliko planinaca naoružanih do zuba. Susreo nas je Aćimov »komandant bataljona« Rajko Čelonja, poznati bandit i lopuža s Radave, pljačkaš kome je bilo malo ravnih. Pošto je poznao Ročka, pustio nas je »vojvodi«.

»Vojvoda« je sjedio u krevetu uvaljen u jastuke. Bio je neobično ljut. Nismo morali da ga pitamo. On je sam, dok još nismo sjeli, počeo da sipa kao iz rukava: kako Dangić i oficiri hoće da ga ubiju, kako su neki dan na njega pucali (»Eto, kroz ovaj prozor!«), ali, hvala dragom bogu, on je ostao živ; kako je Dangić na svoju ruku počeo da potpisuje neka četnička naređenja, iako to nipošto nije smio da učini bez njegovog, »vojvodinog«, znanja, ali kako je on jutros tome svemu stao na kraj i izdao proglas i naređenje kojim sva dosadašnja i buduća Dangićeve naređenja poništava.

Sve je to bilo i zanimljivo i žalosno i strašno. Žalosno i strašno je bilo, jer se još nalazilo dosta ljudi koje su ovakvi izrodi, kao što su Babić i Dangić, uspijevali da vuku za sobom. Bilo je jasno da nešto treba ozbiljno i hitno izmijeniti u ovoj našoj istočnobosanskoj situaciji, ali kako, na koji način? Osjećao sam da Ročko nešto zna, ali mi to u ovom času nije mogao kazati, jer je, svakako, za to bilo razloga, i ja ga zbog toga nisam ni pitao.

To poslijepodne razgovarali smo s Radom Jakšićem i riješili da ja odmah krenem natrag na Ozren, gdje je moje prisustvo bilo više potrebno, a da Ročko poslije nekoliko dana dođe za mnom, da se upozna sa ozrenskom situacijom i da nam pomogne koliko god je više moguće. On će dotad imati i novih podataka, a nastojace da se posavjetuje i sa drugovima iz Glavnog štaba.

Isto večer pošli smo na večeru u gostionicu Jovanke Mičić. Bila je to do rata najbolja i najpoznatija gostionica u Vlasenici. Ušli smo u salu punu duvanskog dima i žagora. Većina stolova bila je zauzeta. Za njima su sjedili oficiri i kartali se. U pozadini bio je sastavljen niz stolova za kojima je sjedio Dangić sa svojim »delegatima«, jeo i pio. Sjeli smo u suprotni ugao. Dangić i njegovo društvo pravili su se kao da nas ne vide. Rade Jakšić je već bio saznao da su oni toga dana na svojoj skupštini izabrali neku vrstu »vlade« istočne Bosne. Za predsjednika je, dabome, predviđen Dangić. Među ostalim članovima te »vlade« nalazio se i Stevan Botić, kao pojeretik za ekonomske probleme.

Sjedili smo i gledali sav taj svijet. Među oficirima koji su se kartali nalazili su se i kapetani šoškić i Manojlo Pejić, poručnik Đorđević i niz drugih. Uglavnom cijelo to društvo, prema pričanju Ročkovom i Radinom, »ratovalo« je u toj kafani već dva-tri mjeseca, sjedeći za kartaškim stolom i dijeleći neke titule i položaje.

Prišao nam je neki čovjek koji je tražio Radu Jakšića. Bio je to neki Crnogorac, profesor, koji nam je ispričao da je prije dva-tri dana pobjegao iz Srbije. Bio je strahovito uplašen. Kazivao nam je o nekoj strašnoj ofanzivi u Srbiji. Prema njegovim riječima, Nijemci su

digli protiv partizana i nedićevce, i Ijotićevce, i dražinovce i ruske bjelogardejske korpuse. Prikazivao nam je tu ofanzivu prosto kao neki talas koji plavi kraj za krajem i iza čijeg prolaska ne ostaje niko živ. Iz njegovih riječi proizilazilo je kao da je ustanak beznađežno propao. Još nas je obavijestio da je prije izvjesnog vremena vidio Dangića u Koviljači u društvu nekog gestapovca, doktora Kolica,"⁵ i o tom da se po Srbiji javno govori da je Dangić u službi Nijemaca.

U zoru 31. decembra krenuo sam iz Vlasenice. Pratile su me Rade Jakšić i Nikola Bilić, koji mi je stavio na raspolaganje male saone sa dobrim konjima. Dok je kočijaš još nešto pripremao oko saona, Rade mi je ispričao da je te noći imao sastanak s Perom Đurkanovićem, seljakom iz Kravice, koga je Dangić postavio za povjerenika za unutrašnje poslove u svojoj »vladi«. Pero mu je rekao da Dangić nešto zna i priprema, ali da o tome nikoga ne obavještava i da je sinoć hitno krenuo u Koviljaču na sastanak s Nijemcima.

Oprostio sam se s Nikolom i Radom i krenuo na Han-Pijesak. Na samom Pogledu susreo sam veliko gitalo za snijeg koje je vuklo oko 20 pari teških planinskih volova. Uz viku i psovku ljudi, znojni i uspareni volovi su s mukom razgrtali velike snježne nanose. Za grtalom je išao luksuzni auto, a za njim visoke saone sa dva konja. U jednom času, kad se grtalo bilo nešto zaglavilo i dok su se seljaci natezali oko volova, sišao sam iz saona i pošao pješke da ih obidem. Iza grtala stajao je ostariji čovjek u bundi, sa šubarom na glavi i s malom bradicom i naočarima. Primijetivši me, zapitao me je da li sam ja Vujasinović. Kad sam mu potvrdio, rekao mi je da je čuo da sam pošao za Vlasenicu i da me je poznao po opisu. Bio je to doktor Milošević, ljekar naše bolnice u Han-Pijesku. Ispričao mi je da je onaj auto vlasništvo Dangićevo, da ga sad prebacuje za Srbiju, da su njemu juče poručili da što prije dođe u Vlasenicu i da su sad, eto, zbog snijega zakasnili.

¹¹⁵ Franc Kol (Ivan Kolić), uhvaćen i osuđen 1961. godine u Užicu, kao ratni zločinac.

U Han-Pijesak stigao sam nekako oko podne. Voz za Olovo polazio je naveče oko 9 ili 10 sati. Morao sam da čekam. Sastao sam se opet s Kosorićima i još nekim poznanicima. Sjedili smo u bivšoj poštanskoj zgradi i tu razgovarali, kad se nekako između tri i četiri sata pred kućom ustaviše nekolike saone i iz njih izađe major Todorović s velikom oficirskom pratnjom. Vidjelo se da je krenuo na dalek put, jer su saone bile pune raznih svežnjeva i kofera. To me je začudilo, jer je on — prema Ročkovom i mom razgovoru s njim — trebalo da ostane tu, u Vlasenici, pa čak i da saraduje s nama u onoj akciji prema Tuzli. Kad me je ugledao, osjetio sam da mu nije bilo ugodno što me je tu sreo. Uopšte, cijelo društvo davalo je utisak izvjesne uznemirenosti. Pošto se pozdravio sa mnom, pozvao me je na stranu i rekao mi da su ga obavijestili da su na Romaniju stigle neke partizanske jedinice i da je jedna od tih jedinica razoružala neku četničku jedinicu i stražu u Vidrićima. Molio me je da intervenišem kod čiče da se toj jedinici vrati oružje i da se stvar mirnim putem uredi dok se on i čiča ne sretnu.

Stvar me je veoma zainteresovala, a naročito vijest o novim partizanskim jedinicama. Više iz radoznalosti, vratio sam se u poštu na telefon i zatražio da me spoje sa Štabom Romanijskog partizanskog odreda. Na telefonu se javio Ilija Goranin. Kad sam ga zapitao šta je na stvari, on mi je, smijući se, odgovorio da je sve u redu i da se poslije našeg posljednjeg viđenja situacija umnogom izmijenila. A to što su naši učinili u Vidrićima, upravo je ono šta treba da rade.

Iz riječi Ilije Goranina razumio sam da su naši spremni da već jedanput stanu na kraj četničkoj bezobzirnosti i bezobrazluku i da se više ne mire sa dosadašnjim stanjem. Izašao sam i umirio majora Todorovića. Malo kasnije Todorović je sa pratnjom krenuo u pravcu Krama. Tek nekoliko mjeseci kasnije saznao sam za uzrok ovog njegovog puta. Dok je Dangić udešavao stvar s Nijemcima, Todorović je — nastojeći da nas umiri lijepim riječima — odmah poslije moga odlaska iz Vlasenice krenuo preko Han-Pijeska i Foče za Nevesinje, da tamo za-

počne poznate pregovore s Italijanima, pregovore koji su ga nešto docnije stali glave.

Voz je polazio u 10 sati naveče. Neki stari prijatelji, bivši službenici Šipadovih željeznica, obezbijedili su mi mjesto u »salonu«, tj. kolima kojima su nekad putovali viši Šipadovi činovnici. Bilo mi je, što kažu, suđeno da Novu (1942) godinu dočekam u tom vagonu. Upravo u času kad je trebalo da voz krene, uvukao se u taj vagon Stevan Botić. I on se vraćao. Nije mi ništa govorio, a i ja njega nisam htio ništa da pitam. Izgleda da mu je to naročito prijalo, pa je požurio da se zavuče pod ćebe, da spava.

U Petrovićima, dok je lokomotiva uzimala drva i vodu, svratio sam u štab kapetana Dragičevića i pozvao ljekarku Rozu Papo da krene sa mnom. Kapetan Momčilović je pokušao da to spriječi, ali mu je poručnik Petrović rekao da je major Todorović naredio da je pusti. Ona se brzo spremila i, ne krijući svoje raspoloženje, pošla sa mnom. S nama je krenuo i poručnik Petrović. On mi je rekao da ga major Todorović upućuje s naređenjem za Račića da sredi stanje u dolini Krivaje i da zavede strog red i disciplinu.

U Olovu nisam prekidao put. U Vozuću smo stigli 1. januara oko 18 časova. Tu me je sreo Račić i pozvao da svratim u štab, koji se sada nalazio u staničnoj zgradi. Ušli smo u sobu. U času kad smo počeli razgovor, začula se pred vratima neka vika. Vrata su se naglo otvorila i u sobu je upao Jefto Blagojević Jeftić, komandir naše Vozučke čete, i onako bijesan počeo da viče:

— »Šta im vjeruješ i tako im sam ulaziš pravo u ralje? Neću ja da ti sam s njima sjediš. Oni jedva čekaju priliku da te ubiju!«

Malo me je zbunila ta scena. Ipak sam umirio Jeftu i bez obzira na Račićeve proteste zadržao ga da prisustvuje našem razgovoru. Razgovor nije trajao dugo, jer nisam ni očekivao da bi me Račić mogao o mnogo čemu pozitivnom obavijestiti. Razgovarali smo uglavnom o onome o čemu sam razgovarao s majorom Todorovićem.

Kad sam izašao napolje, Račić je pošao da me isprati do voza kojim je trebalo da odem do Stoga, naše

posljednje stanice. Pred vagonom ispričao sam Račiću,, onako uzgred, ono što sam u Vlasenici čuo o Dangiću, to jest da se on potpuno slizao s Nijemcima i da je odmah poslije one svoje konferencije, još iste noći, krenuo u Koviljaču na sastanak s njima. Kad je to čuo, Račić je počeo prostački da psuje i Dangića i svu njegovu bagru. U iskrenom bijesu on je rekao kako je već slutio da ga je Dangić iz Srbije namamio ovamo samo zato da mu pripremi klopku, jer zna da njemu jedinom od četnika Nijemci nisu oprostili saradnju s partizanima u borbama oko Šapca. Počeo je da me uvjerava kako je on uvijek iskreno saradivao s Podrinjskim partizanskim odredom, kako je Nebojšu Jerkovića volio više nego svoga brata, kako se zbog njega, poslije zajedničkog pisma upućenog Draži, bio krvavo zavadio s Dražom, kako i sad ne može da prežali što su ga uvukli u onu borbu s partizanima kod Požege, u koju smatra da ga je Draža namjerno upetljao samo da bi ga zavadio s partizanima. Ali, ima vremena. On će već svima njima pokazati ko je Račić!

Nisam znao koliko je iskren, ali mi je bilo jasno da samo slijep čovjek ne bi bio u stanju da vidi kako je sve to četničko društvo spremno na sve smicalice i gadosti i kako je u stanju da žrtvuje sve i svakoga, samo ako je to u njegovom ličnom interesu.

Sjeo sam u voz, i dok smo se vozili do Stoga, Jefto mi je pripovijedao da su četnici zakuvali već mnogo stvari u ovom kraju. Neki su od njih čak govorili kako se ja neću živ vratiti na Ozren. Saznao sam i to da su se neki naši borci, doduše neznatan broj, podosta raspustili pod četničkim uticajem, a da ih ima pet-šest koji su se već priključili četnicima.

U Stogu me je sačekao Murat. On je upravo krenuo na Romaniju, jer je tih dana stigao kurir s pozivom da neko od nas odmah dođe na savjetovanje koje će se tamo održati. Pričao mi je o situaciji na položajima našeg odreda i o sve većem pritisku koji Nijemci vrše sa strane Zavidovića. I on mi je ispričao o izvjesnom komešanju u samom Odredu i o tome da se izvjesna grupa ljudi sve više i više počinje da izdvaja i da otvoreno

radi za četnike. Među njima su Cvijetin Todić i Đokan Šarčević, Stanko Pijunović, braća Lazukići iz Striježevice i još neki. Rekao mi je da su naši na partijskom sastanku izabrali delegate za savjetovanje koji sad kreću.¹⁶ Nismo imali mnogo vremena za razgovor. Sporazumjeli smo se da ja sazovem odredsko savjetovanje i pokušam da nekako razbistrim stanje. Murat je s delegatima, u pratnji jedne odabrane desetine, krenuo na Romaniju.

Te noći sam sazvao komandire četa Udarnog bataljona da od njih čujem поближе o stanju na njihovim položajima, i da se s njima porazgovorim i posavjetujem.

Položaje prema Zavidovićima sa sjeveroistoka držao je Jovan Bajkanović, komandir 1. čete 1. bataljona. Ulaz u samu dolinu Krivaje branio je sa svojom četom Miloš Kupres, a pravac prema selima Gostoviću i Kamenici zatvarala je četa Miše Ignjatovića. Smještena u školi Čardak Ignjatovićeve četa paralisala je infiltraciju četnika na ovom terenu, sprečavala izvoz šumske građe za potrebe neprijatelja i vršila politički uticaj u narodu. Nijemci i ustaše pokušavali su u nekoliko mahova da prodru u dolinu Krivaje, ali su naši dosad uspijevali da ih u tome spriječe. Četnici nisu pokazivali nikakvo interesovanje da uzmu učešća u odbrani položaja, jedino što je posljednjih dana bivši gardijski konjički poručnik Milojević izašao s jednom četom Račićeve Čerske brigade do u selo Pašin Konak, gdje sad stacionira, ništa ne radeći.

Mišo Ignjatović me je obavijestio o nesreći koja nam se desila 22. decembra.

Razbijeni kod Oloya, domobrani i ustaše povukli su se prema Solunu i Čuništu i tu počeli da zauzimaju

¹⁶ Murat mi je, kad je pročitao rukopis ove knjige, ispričao da su na tom partijskom sastanku drugovi donijeli odluku da treba prekinuti sve odnose s četnicima; međutim, meni to niko u tom času, pa ni docnije, nije saopštio, iako sam se već sljedećih dana sretao i razgovarao i s Vokićem i Perom Dokićem i ostalim komunistima.

položaje. Međutim, kad su čuli da su im naši odsjekli odstupnicu dolinom Krivaje, oni su se uplašili i, zajedno sa ustašama popa Rajića, povukli preko Vjake prema Dubošnici, odakle su neki krenuli prema Varešu. Drugi dio njih krenuo je preko šume prema Kamenici, da bi se odatle nekako probio preko muslimanskih sela ka Zavidovićima. Miloš Popović, očekujući napad neprijatelja od Zavidovića, bio je isturio četu Miše Ignjatovića na pravac Podkleče—Čardak, radi obezbjeđenja boka od Gostovičke rijeke. Jedna naša patrola, pod vodstvom šumara Adama Bakića, koji je inače do rata služio u tim krajevima, imala je zadatak da izvidi teren i propagira među seljacima gostovičkog kraja, nastojeći da aktivira u naše jedinice neke od njih, kao i da prebaci dvojicu romanijskih kurira — seljaka sa sarajevskog Ozrena, koje su nam prije mjesec dana uputili preko Šekovića.

Bili su upravo u nekoj seoskoj kući u Čardaku, iznad pruge Zavidovlci—Kamenica, kad ih izvijestiše da od Kamenice ide voz pun domobrana i ustaša. Naši se tome nisu ni najmanje nadali. Dok su oni istrčali i zauzeli položaje, voz se, teško prteći sebi put kroz snijeg koji je napadao na prugu, bio gotovo sasvim primakao. Kad su naši pripucali, ustaše i domobrani su poskakali i, uplašeni, počeli da bježe. Međutim, neka rđa iz sela Borovnice, koje leži naspram mjesta gdje se ovo zbilo, posmatrala je šta se na pruži dešava i počela da dovikuje ustašama:

»Što bježite, nema ih ni desetak!«

Tek tada su se ustaše snašle i krenule u napad, obuhvatajući svih naših desetak boraca s boka, preko jedne kose. U toj neravnoj borbi naši su izginuli gotovo svi, osim dvojice ili trojice, iako su imali mogućnosti da se povuku. Neprijatelj je bio toliko zaplašen žestinom napada, da je požurio da produži put, ne nailazeći na dalji otpor. Ni jednom od poginulih oni nisu pokušali ni da pridu, da bi im po običaju uzeli oružje ili nešto od odijela. Tom prilikom poginuli su šumar Adam Bakić, rodnom iz Banije, Marko Čavić, rodnom iz Bugojna, Milan Poleksić, radnik, rodnom iz Bugojna, Bogoljub Radić,

zvani Boban, radnik iz Bugojna. Osim njih četvorice, pali su u toj borbi Luka Stojanović, Simo Stojanović, Božo Janković, Branko Ilić i Stojan Kenić; Vaskrsije Kojić je bio teže ranjen, izvukao se do kuće i tu ubrzo umro. Ova šestorica boraca stupila su tog dana u naš odred i istog dana izginula. Sva šestorica su bila rodom iz gostovičkog sela Čardaka.

Žurio sam na Brezike u Štab. U Stogu sam ostavio Veljka Vokića da održava vezu s Račićem, a naročito da pazi šta se tamo dešava i da me svakodnevno obavještava. Na Brezicima su me čekali Todor Panić i još nekoliko naših. Svi su bili dosta uznemireni i radoznali. Vidjelo se da su pod utiskom vrenja koje se prenijelo i na Odred. Todor me je obavijestio o akcijama na ostalim našim sektorima. Bili su to uglavnom manji poduhvati. Dogovorili smo se da odmah sazovemo savjetovanje rukovodećeg kadra Odreda, na kome bi trebalo pretestiti i srediti situaciju i ponovo Odred uzeti čvrsto u ruke.

Dok sam se ja pripremao za savjetovanje, obavještavao sam se i provjeravao šta se sve desilo u Odredu za ovih nekoliko dana moga odsustva. Po selima su kružile čudne priče. Govorilo se da su se na srbijanskoj strani Drine koncentrisale velike Nedićeve snage od oko 30—40 000 ljudi, koje treba svakog časa da pređu u istočnu Bosnu. U selima je vladalo neko dosta lakomisljeno raspoloženje, kao da je kraj rata bio već na pragu. Saznao sam da je širenju tih vijesti u znatnoj mjeri doprinio i Stevan Botić, koji je, dok sam se ja ono malo zadržao na Stogu, već uspio da se ukotvi na Panjiku i seljacima ispriča razne slične gluposti. S njim su, a da ja to nisam ni znao, došla dvojica nekakvih kaluđera, od kojih je jedan javno hvalio Nedića kao spasioca i oca srpskog naroda. Od Bože Spasojevića sam doznao da je Račićev oficir Milan Milunović pokušao da odmami našeg komandira 1. čete 1. bataljona Bajkanovića i da mu je naređivao da od sada ima da sluša njegovu komandu, jer da sam ja, tobože, prepustio Račiću komandu na zavidovićkom sektoru.

Na savjetovanje je stigao gotovo sav komandni kadar, tako da su na položajima ostali samo zamjenici. U sobi u kojoj smo se skupili osjećala se nervoza. Među

prvima je ustao Đokan Šarčević, koga je zatim podržavao Cvijetin Todić. Nisu otvoreno istupili protiv borbe, niti protiv nas komunista. Đokan je prvo počeo da prigovara našoj taktici, zatim — što u naše redove primamo Hrvate i Muslimane i što im dajemo puno povjerenje, koje oni, po njegovom mišljenju, ne zaslužuju, i nije im mjesto među nama. Cvijetin Todić se oborio na jednu parolu koju je napisao Vaso Radojčić u sobi u kojoj smo održavali savjetovanje. Vaso je napisao krupnim slovima: »ŽIVIO OPŠTI NARODNI USTANAK«. »Nema ovdje nikakvog opšteg narodnog ustanka! Ovo je srpski narodni ustanak!« — govorio je Cvijetin Todić.

Ovo je bio prvi slučaj da su se na savjetovanju našeg odreda postavile ovakve stvari. Sve je to ostavilo mučan utisak na većinu ljudi. Pustio sam onu dvojicu da se izgovore, a zatim sam uzeo riječ. Nije mi bilo teško da ih raskrinkam, jer su mi dali dovoljno povoda i mogućnosti da to učinim. To mi je bilo tim lakše jer je cio Odred znao poštenje, borbenost i vjernost naših drugova Murata, Dokića, Dedića, Ismeta, Josipa Jovanovića i ostalih koje je Cvijetin napadao. Ubrzo su me u tome pomogli todor Panić, Božo Spasojević, Petko Đurić, Boško Popić, Marinko Nešković. Kad su na kraju uzeli riječ Pero Dokić i Fikret Dedić, stvar se svršila tako da se Cvijetin izvinjavao kako je on drugo nešto mislio, a rđavo se izrazio.

Dok smo se mi natezali u diskusiji sa ovom dvojicom, nad selom se pojavilo nekoliko aviona. Bio je lijep vedar dan. Avioni su počeli da bombardiraju selo. Izletjeti u tolikom broju na polje, koje je u svoj bjelini blistalo na suncu, značilo bi odati mjesto savjetovanja. Riješili smo da ne napustimo zgradu i nismo dozvolili da iko izađe napolje, nego smo produžili rad. Bombardovanje je ubrzo prestalo, pošto su avioni bacili petnaestak bombi većeg kalibra. I upravo u času kada je diskusija bila najživlja dotrča mali Vlado Perić, bolnički kurir, i obavijesti nas da je jedna bomba udarila u školsku zgradu u kojoj je bila smještena naša bolnica s teškim ranjenicima i da je nova ljekarka teško ranjena.

Potrčali smo brzo prema bolnici. Bilo mi je strašno teško. Dan-dva prije toga doveo sam u bolnicu ljekarku dr Rozu Papo. Bio sam srećan što smo došli do jednog pravog, ozbiljnog ljekara. Vidio sam na svoje oči kako je naša nova ljekarka, uz pomoć Dušanke Vajić, Dragice Mitrović, Zore Pijunović i još nekih seoskih djevojaka, uspjela prosto da preobrazi bolnicu; vidio sam kako su je radosno dočekali naši ranjenici, i sad, evo, drugi dan po njenom dolasku trebalo je upravo ovo da nam se dogodi. A šta je tek s ranjenicima? To su bile misli koje su me mučile dok sam trčao ka bolnici.

Dotrčali smo pred školu. Jedna bomba, težine otprilike 100 kg, udarila je u čeonu zid zgrade i u temeljima eksplodirala. Gotovo polovina zida se srušila, a iza ruševina je zjapila prostorija velike učionice u kojoj je bila smještena većina naših težih ranjenika. Oni najteži, srećom, ležali su u dvije zadnje sobe. Na snijegu, pred kućom, sjedila je Dušanka Vajić i na koljenima držala glavu naše nove ljekarke, koja je ležala pred njom. Dušankino lice i kosa bili su sprljeni, dok su Rozino lice, vrat i prsa bili potpuno u krvi. Uletio sam u školsku zgradu, plašeći se onoga što ću tek tamo vidjeti. Međutim, stvar se svršila srećnije nego što sam mislio. Niko od ranjenika nije stradao. Nekolicinu njih povrijedili su komadi razbijenog stakla i parčad zida, i to je bilo sve. To smo imali da zahvalimo hladnokrvnosti dr Roze i Dušanke. Čim su začule zujanje avionskih motora, ocijele su pravilno da o evakuaciji tolikog broja nepokretnih ranjenika ne može biti ni riječi. Dio pokretnih smjestile su na brzinu u podrum. Nepokretne su pokrile svom ćebadi koja su im se našla pri ruci i same sa ostalim bolničarkama ostale među njima, hrabreći ih. Ostavio sam druge da organizuju prenošenje ranjenika u kuće po selu, a ja sam uzeo na ruke ljekarku i prenio je u sobu bivšeg šumskog magacina, da je tamo previju. Njene povrede, kako smo kasnije vidjeli, nisu bile jako teške.

Pošto smo smjestili ranjenike, vratili smo se da izvršimo savjetovanje. Imao sam utisak da je i ovaj slučaj doprinio daljem smirivanju ljudi. Vidio sam da je velika većina svjesno i s odobravanjem usvojila zaključke

koje smo donijeli. Ti zaključci trebalo je da doprinesu jačanju jedinstva i borbene spremnosti Odreda. Oni su bili usmjereni jačanju budnosti i borbe protiv neprijatelja i svih koji bi tu budnost pokušali da umanje. Znao sam da se teško mogu izmijeniti ljudi kao što su Đokan Šarčević i Cvijetin Todić, ali se na tom savjetovanju vidjelo da oni za nas još ne predstavljaju neku naročitu opasnost.

Iste noći uputio sam depešu Glavnom štabu da nam što hitnije upute drugog ljekara, jer je naš ranjen. Bilo je to 2. ili 3. januara 1942. godine.

Već drugi dan mobilisali smo zidare i počeli opravku bolničke zgrade.

Drugi dan poslije tog događaja stiže mi depeša preko Stoga da Ročko dolazi 6. januara. Požurio sam da ga dočekam. Kad sam stigao u Stog, on je već bio prispio, i nađoh ga u kući Branka Stakića. Pored njega stigoše Nikola Grulović, Đorđe Simić, Pero Eraković i drugarica Nada Dursun, srednjoškolka iz Sarajeva. Ovo troje posljednjih bili su prije toga u Šekovićima, dok je Nikola Grulović prešao iz Srbije prije kratkog vremena. Ročko ih je sve poveo da nam pomognu na Ozrenu.

Kako je bilo kasno da krenemo na Ozren, ostali smo da prenoćimo u Stogu. Razgovarali smo s Račićem. Sastanku je prisustvovao i načelnik njegovog štaba. Bio je to bivši konjički kapetan Kovačević, rodom iz Brčkog, blazirani gardijski oficir, uobražen i ohol. Račić se u posljednje vrijeme prilično smirio. Vidjelo se na njemu da ga nešto kopka, da ima nešto zbog čega je nezadovoljan. On je od nekog vremena podosta pritegao svoje ljude, a neke od Olovčića (kako smo mi u istočnoj Bosni zvali olovske četnike) čije mu se ponašanje nije sviđalo — naprosto je isprebijao.

Razgovarali smo s njim i sporazumjeli se da treba što brže očistiti rejon Ribnice i Banovića od Hadžiefendićeve legije, koja je u posljednje vrijeme počela sve jače da nas uznemirava i ugrožava s boka. Nama je to trebalo još zbog toga da bismo imali što lakšu vezu sa Šekovićima. Ali najvažnije je bilo to što je ta akcija imala da bude priprema za jednu zamašniju akciju na samu

Tuzlu. U toj akciji, osim Ozrenskog, učestvovali bi i Birčanski i Majevički odred. U tom smislu bilo je već ranije razgovora i prijedloga, a o tom je mislio i Ročko kad smo se našli i u Vlasenici razgovarali povodom našeg susreta s majorom Todorovićem.

Račić je prihvatio prijedlog o zajedničkoj akciji i sam ga dalje forsirao. Sporazumjeli smo se da tu akciju izvedemo u noći 12/13. januara. Račić je imao da napadne iz pravca Ribnice, a naš odred iz pravca Brijesnice i Milina Sela. Početak napada dogovoreno je da bude u 4 sata u zoru.

Noću, dok su drugi spavali, održao sam sastanak s komandirima naših četa na sektoru Zavidovića. Upravo u času kad smo se rastajali upade odnekud u sobu Stevan Botić. On se posljednja dva dana, kako sam saznao, vrzmao između Stoga i Vozuće u društvu kapetana Kovačevića. Zovnuo je Novaka Mrkonjića i Miloša Kupresa, jer je — kako reče — imao s njima nešto da razgovara. Kad sam već bio pošao vratima, zaustavio me je Kupres i pozvao da se vratim. Okrenuo sam se i vidio jednu koliko nezgodnu toliko i smiješnu sliku: Miloš Kupres je kao tigar priskočio Stevanu Botiću, zgrabio ga za prsa i prosto srušio na neki sanduk koji se nalazio pored zida, a onda izvadio pištolj i uperio u njega. Pošao sam brže prema njima. Stevana Botića, kao da je odjednom prošao mamurluk. Gledao je u Kupresa i drščući stalno ponavljao:

»Bog s tobom, Miloše, bog s tobom, Miloše!«

Prišao sam da vidim u čemu je stvar i da malo smirim Kupresa. Što je Stevan više drhtao od straha, Kupres je više drhtao od bijesa.

»Nemoj, molim te, da me umiruješ«, — govorio je — »imam ja s njim svoje račune. Već tri-četiri dana pratim ja šta on ovdje radi. Cijelo vrijeme hvata on naše kurire i kuvare i priča im kako treba da krenemo sa Ozrena na Trebavu pod komandom onog oficirskog klipana Kovačevića. Ali, evo ti kažem, Stevane, da ću ja tebi prije grkljan iščupati nego što ćeš ti u tome uspjeti. Pazi samo da ne čujem više i jednu takvu riječ da si rekao drugovima!«

Stevan je nevezano mrmljao: kako je to na njega neko nalagao, kako on o tome nije nikad ni mislio, a kamoli govorio.

»Misli ti šta hoćeš« — odsjekao je Kupres — »ali nemoj da zaboravljaš što sam ti malo prije rekao: ne spominji više toga tvog kapetana. Siti smo mi oficira i otprije, a da ne govorimo o onom što gledamo ovih dana.«

Pustili smo Stevana da se izmigolji. Ostao sam s Novakom i s Milošem. Novak, koji je bio mirniji i staloženiji, ispričao mi je kako je Stevan primamljivao neke naše borce sa Trebave, pričajući im da je četnički gorski štab njemu stavio u dužnost da stvori trebavski odred i da mu dovede novog komandanta, i to pravog oficira, i kako se on, eto, sporazumio da za tog komandanta postavi kapetana Kovačevića. To je, dakle, bio povod koji je toliko razbjesnio Miloša Kupresa.

U zoru smo krenuli preko Podsijelova ka Ozrenu. Putem sam od Ročka saznao mnoge novosti. Ispričao mi je da je onih dana dok smo bili u Vlasenici — stigao preko Rogatice na Romaniju drug Tito. S njime je stigla i 1. proleterska brigada, snažna i nova vojnička jedinica, sastavljena od preko hiljadu odabranih boraca, većinom komunista. Uz put, ona je razbila višegradske četnike, koji su već odavno saradivali sa Italijanima, i neku italijansku jedinicu. Pojava ove brigade izazvala je paniku među četnicima i njihovim glavešinama, i oni su počeli da bježe na sve strane, dok se većina seljaka-boraca ponovo počela da vraća pod čičinu komandu. Od Ročka sam zatim saznao da će se uskoro na Romaniji održati partijsko savjetovanje kome će prisustvovati Tito, Kardelj, Ranković i još mnogi drugovi iz svih krajeva Jugoslavije. Na tom savjetovanju biće donesene važne odluke, koje će odrediti dalju liniju naših vojnih i političkih akcija. To savjetovanje će odlučiti i o našoj daljoj taktici u odnosu prema četnicima. Radilo se o savjetovanju na koje je otišao i Murat s našim delegatima.

Prolazeći kroz G. Brijesnicu svratili smo u Štab Udarnog bataljona. Miloša Popovića nije bilo. Mjesto njega zatekli smo političkog komesara Peru Dokića. To

me je začudilo, jer smo ga u posljednje vrijeme uputili u 2. bataljon da tamo neko vrijeme poradi, pošto smo Veljka Vokića prebacili na rad u dolini Krivaje. Objasnio nam je da je došao u bataljon da izvrši neke poslove, ali da će već sutra požuriti natrag. On nam je ispričao kako je već došao u sukob s Cvijetinom Todićem, a naročito sa Đokanom Šarčevićem, koji su sve otvorenije počeli da zastupaju neku svoju zasebnu liniju, mada tu liniju, izuzevši izvjesne ljude iz njihove neposredne blizine, većina boraca 2. bataljona nije prihvatila. Pero je smatrao da on sam ne može mnogo da izmijeni na terenu 2. bataljona, i da bi tamo trebalo poslati više ljudi koji bi se sistematskije pozabavili političkim radom. Složili smo se da on tamo ostane još neko vrijeme i da ćemo vidjeti koga ćemo odrediti na taj posao. Kako je Udarni bataljon trebalo pripremiti za najnoviju akciju, rekao sam mu da se — kad je već tu — ipak zadrži još dan-dva u Štabu i pomogne Milošu Popoviću, pa tek onda da se vrati u 2. bataljon.

Kad smo stigli na Panjik, pozvao sam telefonom Štab odreda. Milovan Dević me je izvijestio da me čeka više depeša i izvještaja u kojima se uglavnom javlja o pojavi jačih njemačkih jedinica na više strana granične teritorije našeg odreda. Prema jednom obavještenju, predstojao je uskoro, možda već sutra, jači napad njemačkih i domobranskih snaga. Ostavio sam Ročka, u komandi čete, koja je bila smještena u konaku manastira Ozrena, da se malo upozna sa stanjem na tom sektoru i da tu noći, a ja sam žurno krenuo u Štab, gdje sam stigao u toku noći. Pregledao sam izvještaje i iz njih saznao da su se Nijemci pojavili na sektoru Puračića i Gračanice, gdje ih je dotada rijetko kad bilo.

Već u zoru 9. januara izvijestili su me da je neprijatelj prešao u napad. Bio je to buran dan. Neprijatelj je napadao gotovo sa svih strana, a najjače od Puračića i Karanovca. Nešto docnije javili su mi i o borbama iz pravca Zavidovića. Bile su to uglavnom nove i jake njemačke jedinice. S njima su nastupile i ustaše i domobrani. Kasnije, od zarobljenika smo čuli da su za napad izabrali upravo taj dan, jer su im neki od domaćih izdajica pričali da će se toga dana većina boraca razići

kućama i izopijati. Bio je to treći dan Božića i Stjepanjdand, koje mnogi seljaci u ovom kraju slave. U stvari, ova akcija je izvršena po naređenju njemačke komande za Balkan, o čemu će docnije još biti riječi. Vjerovatno je da su domobrani i ustaše računali i na ono u vezi sa slavama. Međutim, neprijatelj se prevario. Mi smo još u toku noći naredili strogu pripravnost. I mada je izvještaj broj boraca zaista otišao kućama, glavnina se ipak nalazila na položajima. Hladnoća je bila 10°—15°C ispod nule. Štapski telefon je zvonio gotovo cijelo vrijeme, a kuriri su s raznih strana neprestano dolazili i odlazili.

Bio je to veoma naporan dan, a naročito u prve sate po podne. Morali smo nekoliko puta da pomjeramo pojedine jedinice i da vršimo pregrupisanja. Naročito je teško bilo na karanovačkom sektoru, na koji se neprijatelj okomio svom žestinom. Ali već oko 16 časova borbe su prestale i neprijatelj je odustao od dalje akcije. U tim borbama imali smo prilične gubitke, naročito na karanovačkom sektoru. Na njegovim prednjim položajima, to jest u podnožju krajnjih ozrenskih ogranaka, na svega 1 km od pruge, koje je držao jedan vod 2. čete 3. bataljona, nalazio se jedan naš rov nedaleko od nekih popaljenih kuća. Na taj rov, u kome se nalazila jedna desetina s puškomitraljezom, jurišala je glavnina jednog cijelog njemačkog bataljona. Naši su prihvatili borbu i održali rov. U toj borbi poginula su četiri naša borca, a petorica su teže ranjena. Nepovrijeđen je ostao samo jedan borac, koji je do posljednjeg časa i skoro posljednjim mecima puškomitraljeza održao taj položaj. Ranjeni drugovi su posljednjim snagama kupili metke od mrtvih i punili mitraljeske šaržere, kojima je on branio njih i položaj. Tek kad je neprijatelj odstupio, iz rova su izvučeni i otpremljeni u bolnicu promrzli ranjenici. Koliko sam mogao da se sjetim i da prikupim podataka, tom prilikom i u tom rovu poginuli su Jovo Dragičević, Mitar Marušić, Nikola Božić i još jedan, a ranjeni su Miloš Trifković, Blažo Mijatović, Spasoje Radić, Aleksa Lazarević i još jedan. Ostao je zdrav i živ jedino Ranko Lazarević. Istog je dana teško ranjen u ruku i vodnik 1. boljaničke čete Božo Vasić, koji je ta-

kode prevezen u bolnicu, gdje mu je ruka morala biti amputirana.

Na sektoru zavidovićkom neprijatelj je započeo izviđanje naših položaja još 8. januara, a sutradan je pokušao da nam zađe dublje u zaleđe, krećući se kosama Stražice, Muslimanske Lovnice i Bukovice. Četa Miše Ignjatovića pustila je Nijemce i domobrane u jednu dolinu ispod Čardaka, tu ih napala u najnepovoljnijem položaju za njih, nanijela im teške gubitke i natjerala ih na povlačenje u Zavidoviće. Tom prilikom Nijemci su ostavili iznad pruge, pod selom Čardakom, pet mrtvih, od kojih dva oficira. Seljaci su ih zakopali u zajedničku raku. Krajem januara, u jeku tzv. druge neprijateljske ofanzive, Francetićeve crna legija i Nijemci izvršili su ponovo prodor od Vozuće prema Gostoviću. Gostovička partizanska četa morala se povući u selo Stojanoviće. Tom prilikom u zaseoku Gornji Gostović neprijatelj je pohvatao 23 starija čovjeka i postrijeljao ih u blizini Zavidovića. U selu Čardak takođe je pokupljeno 25 seljaka koji su natjerani da iskopaju leševe Nijemaca koji su poginuli 8. januara, a zatim su svi seljaci bili postrijeljani nad rakama odakle su izvađeni Nijemci.¹¹⁷

Oko četiri sata poslije podne stiže u Štab Ročko. On je toga dana bio svjedok naših borbi na sektoru Milinog Sela. Sa sobom je donio neka pisma i dokumente koje su naši prilikom tih borbi pokupili kod pobijenih Nijemaca. Te večeri bili smo prilično zadovoljni i raspoloženi. Ročko je želio da što bolje upozna naš odred. Mnogo ga je interesovalo sve, a naročito ljudi. Predložio je da već sutra pođemo do Boljanića da se vidimo s Todorom Panićem i pogledamo položaje. To smo i učinili. Sišao sam s Ročkom u Boljanić, ali kako sam mo-

¹¹⁷ Kad su docnije jednom, 1943. godine, Nijemci ponovo prodri do ovog mjesta, našli su u selu desetak seljaka, natjerali ih da otkopaju taj grob i povade leševe, a onda su iznad rake postavili te seljake i strijeljali. Tom prilikom su ubijeni Bogdan Mišanović, Rade Radić, Rade Ilić, Mika Lukić, Vasilije Cvjetković, Milan, Mitar i Stojan Pejaković. Cvjetko Mišanović, otac Bogdanov, koji pri strijeljanju slučajno nije bio pogoden, pao je u raku među prvima, upravo ispod mrtvoga sina, i u toku noći uspio da se izvuče iz groba. Umro je od tifusa, krajem rata.

rao da pripremam akciju o kojoj smo se dogovorili s Račićem, vratio sam se u Štab, a on je ostao u Boljaniću, s tim da se sutra vrati na Brezike, gdje je želio da pregleđa našu odredsku arhivu i napravi neke pribilješke.

NAPAD NA TURIJU

Početak akcije prema Puračiću i Banovićima ugovorili smo za 13. januar u 4 časa. S naše strane u napadu je trebalo da učestvuju Udarni bataljon, osim čete Miše Ignjatovića, koja je i dalje ostala na položajima Podkleče—Čardak. Kupresovu četvu smijenila je 1. četa 1. bataljona, koji se cio pomjerio ulijevo. Osim bataljona Miloša Popovića, u ovoj akciji imao je da sudjeluje i novoformirani 4. bataljon sa svoje dvije čete, ojačan s nešto boraca i automatskih oruđa, koji su za ovu akciju prebačeni iz 3. bataljona. Operativni štab nalazio se na Čimenu, u G. Brijesnici. Zapovijest za napad imao je da napiše Miloš Popović prema mojim uputstvima, i on je to uradio 8. januara. Zapovijest je neprijatelj našao u džepu poginulog Miloša Kupresa. Po svome sadržaju ona je veoma zanimljiva. Poslije uvodnog dijela u kom se govori o cilju naše akcije, u kome se spominje i zloglasni ustaški bandit Sait Baftić, komandant Crne legije iz Turije, koji je izazivački poručivao »da dođemo po oružje«, Miloš je u šesnaest tačaka podrobno razradio zadatke naših triju kolona, pa čak i nekih pojedinaca. Pored rasporeda automatskih oruđa, bacača i topa, on nije zaboravio ni nekadašnje crkvene prangije, koje su, dižući buku imale da plaše neprijatelja. Čak je rasporedio i trubače koje je doveo iz Petrovog Sela. Miloš je u zapovijesti naročito naglašavao potrebu stroge discipline, s obzirom da su u akciji imali da učestvuju i Račićev četnici. Trebalo je pokazati da smo mi drukčija vojska. Zato je naročito upozoravao da ne dođe do paljevina i da se organizuje prikupljanje plijena i njegova evakuacija.

Zapovijest nisam citirao u cjelini, pošto je prilikom prepisivanja u ko zna kakvoj ustaškoj ili domobran-

skoj kancelariji u priličnoj mjeri osakaćena.¹¹⁸ Osim štamparskih grešaka i izostavljenih riječi, nedostaje i cio jedan pasus. Zbog toga bi bez detaljnijeg komentara bila prilično nejasna, iako u mnogome odražava tadašnje stanje u Ozrenskom odredu i njegovim jedinicama.

Napad smo zamislili da izvršimo sa tri kolone: lijeva kolona da iz pravca Milinog Sela napadne Puračić, zauzme Puračićko brdo i poveže se sa srednjom i desnom kolonom na Svatovcu; desna kolona, koju je činila jedna četa 4. bataljona, da nastupa od G. Brijesnice preko sela Orahovice i Babica, s ciljem da se sa drugim kolonama poveže na Svatovcu; glavni i najvažniji zadatak imala je srednja kolona: da, polazeći od G. Brijesnice, likvidira jako i utvrđeno neprijateljsko uporište u selu Turiji i da preko njega izbjije takođe na Svatovac. Neprijatelj je bio uglavnom muslimanska Hadžiefendićeva legija, koja nas je u posljednje vrijeme neprekidno uznemiravala i stvarala nam dosta neprilika, harajući i paleći po nezaštićenim selima i čineći razna nasilja. Srednjom kolonom određen je da komanduje Miloš Kupres. Na lijevo krilo uputili smo Miloša Popovića. U štabu sam imao da ostanem ja i odatle da pratim napad.

Na Čimen sam stigao dosta kasno. Obavijestili sume o pripremama. Još putem, dok sam išao preko Tumara prema Brijesnici, stigao me je neki seljak s pismom koje mi je uputio Račić. On mi je javljao kako je obaviješten da su partizani pohvatali neke četničke vojvode na Okruglici i da ih, kako izgleda, hoće da strijeljaju. On me moli da se vidimo i razgovaramo. Što se tiče napada, on smatra da ga svakako treba izvršiti, a onda, u toku sutrašnjeg dana, da se sastanemo.

Te noći bilo je veoma hladno. Hladnoća se kretala između 20° i 25°C ispod nule. Zbog toga smo riješili da borci ne izlaze prije vremena na polazne položaje, nego da komandiri predvide najkraće potrebno vrijeme za koje jedinice mogu u ugovoreni čas na njih stići. Prema dogovoru s Račićem, on je napad imao da počne nešto malo ranije, da bi na se privukao pažnju neprijatelja.

us Original prepisa nalazi se u Arhivu Vojnoistorijskog instituta.

Naš zadatak bio je teži, jer je naš odred imao da ponese težište borbe na svojim leđima — da likvidira glavna uporišta neprijatelja i prodre duboko u njegovu pozadinu.

Sa mnom u Štabu nalazio se Pero Dokić, politički komesar bataljona. Morao je da ostane još tu noć, pa tek onda da ide po svom zadatku na odsjek 2. bataljona, 0 čemu sam već ranije govorio. Osim njega, bili su tu Miloš Kupres, njegov zamjenik Novak Mrkonjić i komesar čete Radosav Milanović, radnik iz Odžaka. Legli smo da se malo odmorimo. Oko tri sata probudio nas je dežurni. Miloš Kupres je izašao da pripremi ljude, a Pero Dokić je počeo da se sprema. On me je molio da mu dozvolim da i on ide s Kupresom u borbu. Otvraćao sam ga, ali je on toliko navaljivao da sam na kraju popustio i pristao.

Napolju je bila strašna hladnoća. U dvorištu sakupljeni ljudi Kupresove čete tapkali su u mjestu da bi se zagrijali, tražeći da se što prije krene. Miloš ih je poveo u noć prema rijeci Turiji. Međutim, nešto oko 4 sata, u času kada sam već očekivao da ću čuti pucnjavu iz pravca Ribnice, odakle je trebalo da nastupi Račić, stiže njegov kurir s pismom u kome me je izvještavao da ne može da učestvuje sa svojim odredom u napadu, jer je morao da pregrupiše svoje snage u pravcu Zavidovića, odakle je, prema izvještajima koje je dobio, tog istog dana trebalo da uslijedi napad njemačkih i domobranskih jedinica. Odmah mi je bilo jasno da je to obična laž, jer su i dotad od Zavidovića nastupali Nijemci i domobrani, a on i njegovi ljudi nisu pokazivali ni najmanje interesovanja za te položaje. Uostalom, te položaje držali su naši, pa ako bi nešto i bilo sumnjivo s te strane, oni bi, svakako, prije Račića o tome nešto saznali i obavijestili me. Sjetio sam se i onog Račićevog jučerašnjeg pisma d njegovog obavještenja o hvatanju onih četničkih vojvoda od strane partizana i doveo sam sve to u vezu sa ovim njegovim otkazivanjem učešća u borbi. Bio sam načisto da u ovom času ne treba napadati — dok tačno ne utvrdimo šta se zbiva u dolini Krivaje, i šta Račić upravo namjerava.

Uputio sam hitno kurire da što prije stignu na polazne položaje naših triju kolona, da ih zaustave i vrate. Nešto malo kasnije, ne više od 15—20 minuta, začuli smo ubrzanu paljbu od Turije. To je bio odsjek na kome su napadali Kupres i njegovi ljudi i na kome se nalazio i Pero Dokić. Začudio sam se što je pucnjava tako brzo i rano počela. Računao sam da će kuriri upravo Kupresa najbrže stići, jer je njegov polazni položaj bio najteži. Još više sam se začudio što se borba vodi tako visoko, otprilike tamo gdje bi imala da leži sama Turija, dok su Kupresovi polazni položaji ležali nešto niže, i to na našoj obali rijeke. Ja sam Kupresu naročito bio skrenuo pažnju da ne počinje napad prije nego što čuje paljbu s Račićevog odsjeka.

Poslao sam hitno drugu patrolu da izvidi šta se tamo događa, i ukoliko Kupres nije obaviješten o obustavljanju akcije, da ga obavijesti i vrati natrag. Nešto malo kasnije vrati se jedan od boraca te patrola s viješću da je patrola, kad je stigla do rijeke, tu našla prve kurire koje sam bio poslao Kupresu. Oni su tamo bili stigli prije nego što je borba počela, ali Kupresa na polaznim položajima nisu zatekli. Kako nisu znali kojim je pravcem krenuo, a kroz mrak se nisu usuđivali da idu nasumce, oni su prosto ostali tu i muvali se oko rijeke dok ih nije pronašla druga patrola. Na nesreću, ti prvi kuriri bili su dva kuvara iz Kupresove čete. Da bi sa što više ljudi krenuo protiv neprijatelja, Kupres je pokupio sve što je moglo pušku nositi, a kao kurire ostavio ovu dvojicu poznatih kukavica. Danas vjerujem da bi se stvar, svakako, drugačije svršila da su to bili malo drukčiji ljudi.

Naša druga patrola je produžila put i uhvatila vezu s Kupresom na periferiji same Turije, u času kad je borba već bila počela. Vođa patrola vratio je ovog borca s izveštajem da je povlačenje Kupresove jedinice već počelo, da se glavnina čete povukla na polazne položaje, da je jedino još ostao Kupres s jednim vodom, jer su mu izvlačenje ometali brisani prostor i početak svitanja. Ljudi se bore gotovo na čistini, u snijegu dubokom do pasa. Iz pričanja ovog borca vidio sam jasno da je si-

tuacija za Kupresa dosta teška i da mu Novak Mrkonjić koji se izvukao sa glavninom, ne može pomoći. Novak se bojao da zbog nedovoljne vidljivosti i magle ne pobije ljude koji su ostali s Kupresom.

Malo kasnije stigao je i ostatak patrola. Već se prilično razdanilo. Od njih sam saznao da je situacija onog našeg voda veoma teška, da je već poginulo više ljudi i da malo ima nade da će se ostali moći izvući. Požurio sam prema položajima da vidim da li se šta još može učiniti, ali što sam se više primicao rijeci, primjećivao sam kako borba gore na položaju sve više jenjava. Čuo se samo poneki mitraljeski rafal i rijetka pucnjava. Na našim starim položajima, gore iznad rijeke, našao sam naše borce s Novakom Mrkonjićem, Kupresovim zamjenikom. Upravo su bili stigli posljednji koji su još uspjeli da se izvuku. Novak mi nije znao odmah odgovoriti koliko im ljudi nedostaje. Računao je da je zajedno s Kupresom moglo ostati 18—20 boraca. Novak je bio ljut na Kupresa. Ispričao mi je da se Kupres sa glavninom čete bio već izvukao kad su mu javili o teškoj situaciji u kojoj se nalazi vod koji se nije mogao izvući. Njemu je neprijateljev teški mitraljez prosto odsjekao preko čistine odstupnicu. S tim vodom bio je i Pero Dokić. Kad je to čuo, Kupres nije sačekao ni trena, već je potrčao prema tom vodu.

Vidio sam da skoro niko nije vjerovao u mogućnost da se iko od zaostalih živ izvuče. Po tome što je pucnjava bila gotovo sasvim prestala moglo se zaključiti da je malo ko još u životu. Neko je ukazao na mogućnost da su se možda izvukli u kome drugom pravcu, u pravcu jedne od naših ostalih kolona, ali je za to, sudeći po svemu, imalo vrlo malo izgleda. Bilo mi je neobično teško. Odred je prošao mnoge borbe i trpio gubitke; bivalo je okršaja u kojima smo izgubili i više ljudi, ali to nikad nije bilo ovako ludo, besmisleno i bespomoćno, a što je najgore — među izgubljenim ljudima bili su Pero Dokić i Miloš Kupres. Mučili smo se cijelog tog dana ne bismo li ma koga spasli. Frontalno nismo mogli nastupiti, jer je snijeg bio neobično dubok, a uz to su uspon i čistina usred dana pružali dobro utvrđenom i naoružanom neprijatelju mogućnost da

nam nanese još veće gubitke. Nije bilo izgleda ni na najmanji uspjeh.

Uspjeli smo da izvučemo samo još jednoga. Bio je to borac koga je mitraljez ranio na 6—7 mjesta. Sa prebijenom rukom i nogom on je dopuzao kroz dubok snijeg do ruba čistine i tu je malaksao. Poslali smo 3—4 borca koji su ga pod zaštitom naše vatre iznijeli.

Od Novaka sam saznao da se Miloš Kupres, i pored toga što mu je tačno bio određen polazni položaj, nije htio da zadrži na njemu. Prebacio se preko rijeke i one čistine do pod samo selo. Borcima je stalno govorio da se ne šale i pušte ma koga da prije njih stigne do škole, to jest do Štaba Hadžiefendićeve legije.

»Neću ja više da trpim da moja četa ima samo četiri puškomitraljeza!« — stalno je govorio. Miloš je znao da se u toj školi nalazi dosta municije i da na tom položaju Legija raspolaže jednim teškim mitraljezom i s nekoliko puškomitraljeza. On nije mogao da odoli srcu i dozvoli da se ma ko prije njega dokopa tog oružja. Što je najinteresantnije, u tome ga je pomagao i Pero Dokić. Sve to, a naročito onaj povratak da pomogne zaostalom vodu, potpuno je odgovaralo njegovom osjećanju odgovornosti, drugarstva, njegovoj smionosti, njegovoj žestini i junaštvu.

Kasnije sam saznao od Cvetka Arsenića,¹¹⁹ — borca koji je preživio tu tragediju i koji je tom prilikom bio ranjen i zarobljen, a koga smo docnije zamijenili za zarobljene Nijemce — da je Pero Dokić među prvima pao. Miloš je odmah, čim se vratio tome vodu, bio ranjen, ali se i dalje borio. Čim bi neko od njegovih ljudi poginuo, on je uzimao njegovu pušku, da ne bi pala neprijatelju u ruke. U času kad je poginuo, na njemu je bilo pet pušaka.

Poslije podne bilo nam je potpuno jasno da više nemamo koga da spasavamo. Tamo gdje se jutros čula živa, žestoka, a onda sve slabija i slabija borba, sad je bilo sasvim tiho. S vremena na vrijeme čuli su se rafali teškog mitraljeza, ali u sve većim razmacima.

¹¹⁹ Danas oficir JNA.

Eto, tako su, tragično i iznenada, pali tamo na periferiji Turije borci jednog voda Kupresove čete, pao je i njihov junački komandir Miloš Kupres, pao je bujni i svima nama dragi Petar Dokić, koji nam je toliko bio potreban.

Pero Dokić, politički komesar Udarnog bataljona, od samog početka ustanka nije napuštao streljački stroj. Mlad čovjek, student Beogradskog univerziteta, skojevac, primljen u Partiju pred sam rat, on je svojom upornošću i svojom inteligencijom učinio mnogo pri stvaranju i uzdizanju Ozrenskog odreda, pri buđenju njegovog borbenog duha. On nije morao te noći da krene na položaje. Ja ga namjerno nisam htio da probudim kad je Kupres krenuo, ali se on probudio sam i počeo da se sprema. Rekao sam mu da ostane uza me, ali on je toliko navaljivao i molio da mu dozvolim da ide s Kupresom, da sam na kraju morao da pristanem i da ga pustim.

Još uoči toga dana razgovarali smo o rovarenju koje su počeli da vrše izvjesni ljudi. Iznio mi je niz podataka o Cvijetinu Todiću, Đokanu Šarčeviću, dr Branku Stakiću i učitelju Topiću. Iz njegovog izlaganja jasno sam razabrao da se ti ljudi međusobno povezuju i da je toj vezi, naročito posljednjih dana, kumovao Stevan Botić, koji se iz Vlasenice vratio sa izvjesnim direktivama. Na njega je Petar Dokić bio naročito ljut. Pričao mi je kako je Stevan Botić, govoreći s nekim našim ljudima, rekao o njemu da mu ne samo ne treba vjerovati nego da ga treba što prije sa Ozrena ukloniti već i zato što je Hrvat. Ti ljudi s kojima je Stevan razgovarao branili su Peru, govorili su o njegovoj hrabrosti i njegovom poštenju, ali je Stevan ostajao pri svom. Kad je to Pero čuo, poručio je Stevanu: kad je on tako dobar Srbin kao što se hvali, neka bar jedanput izađe na položaje — na kojima se on, Pero, nalazi i dan i noć.

»Hoću da idem upravo s Kupresom«, — govorio mi je on te noći — »hoću i ovoga puta da pokažem Stevi Botiću da je Hrvat Pero Dokić bolji Srbin nego on!« Otišao je i, eto, nije se više vratio.

Nije se vratio ni Miloš Kupres — ozbiljan i namršten, s velikom surom vučjom šubarom na glavi, na

kojoj je sjala velika crvena petokraka zvijezda, borac koga su jedni toliko voljeli koliko su ga se drugi bojali.

Povukli smo glavninu ljudi u selo. Ustanovili smo da ih nedostaje sedamnaest. Kasnije smo preko naše obavještajne službe saznali da nam je poginulo i ostalo na neprijateljskim položajima četrnaest boraca, a da su trojicu teže ranjenih uhvatili legionari i predali ustaškim vlastima u Tuzli. Isto tako smo saznali da su ustaše i legionari tom prilikom priredili čitavo slavlje, a u Tuzli su izložili vučju šubaru Miloša Kupresa s petokrakom i pušku Petra Dokića s kundakom divno izrađenim u duborezu.

Negdje između dva i tri časa po podne stiže Ročko. Začudio sam se njegovom dolasku, jer sam bio uvjeren da je on na Brezicima i da me, kao što smo se bili dogovorili, tamo čeka. Ročko mi reče da je dobio pismo od Bilčara koji ga obavještava o onom hapšenju četnika na Okruglici, i o tome da ga pozivaju da dođe na Romaniju. Istovremeno Bilčar mu je javio da Račić traži da se odmah sastanemo Ročko i ja s njim u Vozućoj, jer ima s nama da razgovara o veoma važnim stvarima. Ročko je odmah krenuo sa Brezika i sad je svratio da se sa mnom vidi. Ja sam mu izložio našu situaciju. On nije pristao da i ja s njime idem, smatrajući da je u ovim prilikama neophodno potrebno da ostanem u Odredu, utoliko više što je Murat odsutan. Ročko je obećao da će nam uskoro javiti šta treba dalje da činimo. On će se požuriti da ode što prije na Romaniju, da vidi šta se tamo radi i da drugove upozna s našim stanjem.

»Situacija je takva« — rekao mi je on — »da ne mogu duže ostati ovdje ali smatram da vam politički treba više pomoći i, ukoliko ja ne mogu da se ovamo vratim, nastojaću da vam pošaljemo nekog drugog.« Pozdravili smo se, i on je krenuo prema Stogu.

Zadržao sam se još neko vrijeme u Štabu Udarnog bataljona, u koji je bio stigao i Miloš Popović. Nastojao sam da umirim potištene ljude. Pred mrak krenuo sam na Brezike. Uz put sam svratio u Tumare, gdje je, u jednoj seoskoj kući, bilo smješteno naše previjalište. Tu su bila smještena tri-četiri ranjenika iz jutrošnje borbe.

Oko njih se trudila drugarica Nada Dursun, koja je u tu svrhu upućena iz bolnice sa Brezika. Bilo joj je teško, naročito sa onim borcem koga smo uspjeli da spasimo u posljednjem času: imao je visoku temperaturu i u bunilu je stalno vikao i spominjao Kupresa. Pošao sam dalje preko Panjika. Putem sam sretao ljude i žene. Svi su pitali za Kupresa i Peru. Mnogi su plakali.

OZRENSKI ODRED ZA VRIJEME DRUGE NEPRIJATELJSKE OFANZIVETM

U zoru sam stigao u Štab na Brezicima. Tu me je čekao Todor Panić, a nešto docnije stigao je i Cvijetin Todić. Razgovarali smo o našoj jučerašnjoj nesreći. Todor Panić je slušao mirno i s razumijevanjem ono o čemu sam govorio. Cvijetin Todić, međutim, počeo je najednom da grdi Miloša Popovića i da ga okrivljuje zbog našeg neuspjeha i gubitaka. Začudio sam se odakle mu takva ideja, jer Miloš Popović nije u ovom slučaju bio ništa kriv. Sve što je on učinio bilo je to da je po mome naređenju i uputstvima napisao zapovijest za napad. Pi-

¹²⁰ Januara 1942. godine Nijemci su zajedno sa ustaško-domobranskim snagama preuzeli takozvanu drugu ofanzivu, s ciljem da uguše žarište ustanka u istočnoj Bosni. Ukupno je u ovoj ofanzivi učestvovalo oko 30 000 neprijateljskih vojnika (njemačka 342. i 718. divizija, pet ustaško-domobranskih bataljona i italijanska divizija »Pusterija«, koja je imala zadatak da zatvori pravce prema Hercegovini i Crnoj Gori). Ove snage su koncentrično nastupale od Zvornika, Tuzle, Sarajeva i Višegrada ka centru slobodne teritorije na kojoj su se nalazili 1. proleterska brigada, Romanijski i Birčanski partizanski odred, partizanski odred »Zvijezda« i izvjestan broj četnika, ukupno oko 4 500 boraca. Zahvaljujući velikoj nadmoćnosti u živoj sili i tehnici, kao i izdajstvu četnika, njemačke i ustaško-domobranske kolone su u vremenu od 15—23. januara 1942. godine prodrle na oslobođenu teritoriju, ali se Vrhovni štab zajedno sa 1. proleterskom brigadom pravovremeno probio ka Foči. Neprijatelj u ovoj ofanzivi nije postigao svoj cilj: partizanske snage nisu bile uništene, a žarište ustanka u istočnoj Bosni nije bilo ugušeno.. Detaljnije o ovome vidi u članku general-majora Miloša Žekića: Druga neprijateljska ofanziva, Vojnoistorijski glasnik br. 2-3/1956. (prim. red.).

tao sam Cvijetina kako može to da tvrdi kad nije tu ni bio, niti zna kako je stvar tekla. On mi je na to pokazao pismo koje mu je Stevan Botić uputio još juče. U tome pismu Stevan Botić je molio Cvijetina Todića da uzme u zaštitu ljude sa Trebave i da traži da se Miloš Popović stavi pod sud, jer je, po njegovom, on kriv za pogibiju naših ljudi. Naljutilo me je ovo licemjerje, jer ako se Stevan Botić i za koga brinuo, nije se brinuo za Miloša Kupresa i Peru Dokića, kao, uostalom, ni za druge koji su u toj borbi izginuli; a naročito me naljutilo to što nijednom riječju nije spomenuo Račićevu izdaju. Pri svemu ovome sad mi je jasno bilo jedno: da Stevan Botić računa na Cvijetina Todića. To mi je utoliko prije palo u oči što sam znao da je Todić prvo vrijeme neobično mrzio Botića, zbog čega ga je ovaj gotovo uvijek izbjegavao. A sad najedanput ovakvo povjerenje!

Ustao sam energično u odbranu Miloša Popovića, u čemu je pomagao i Todor Panić, koji je pravilno gledao na stvar. On je shvatio da nas je Račić izdao i da takvim oficirima ne treba vjerovati, a ovo da nam je dobra pouka.

U toku dana upoznao sam se sa situacijom na drugim položajima. Bilo je nekih manjih akcija na koje je neprijatelj reagovao, ne pomjerajući se ipak dalje od pruge. Nijemci, koji su nas onako žestoko napali 9. januara, nisu se nigdje pojavljivali.

To poslijepodne primio sam pismo od Veljka Vokića, koji me je izvještavao da je preko telefona u Stogu prisluškivao razgovor koji su vodili četnički štabovi u Vozućoj i Vlasenici. Prenos se slabo čuo, pa su ga zato pomagale stanice u Han-Pijesku i Olovu. To je pomoglo i njemu da još bolje čuje i razabere o čemu se radi. Iz razgovora koji je neki od Račićevih oficira vodio s nekim drugim oficirima u Vlasenici, Veljko je saznao da Nijemci spremaju neku veliku akciju protiv slobodne teritorije istočne Bosne i da ona treba da počne za dan-dva. Podatke o tome je dostavio Dangić. Međutim, iako im je poručivao da ne treba da se boje te akcije, četnike, a naročito njihove štabove, ipak je, izgleda, zahvatila panika. Veljko je u pismu izložio svoje zaključke i srna-

trao da su to neke unutrašnje četničke petlihanije. U neku veću akciju on je sumnjao. Na kraju pisma saopštio mi je da je Ročko sinoć kasno stigao u Stog i, pošto je telefonom razgovarao sa Bilčarom, pozdravio se s njim i otišao za Vozuću, gdje se imao sastati s Račićem, a već sutradan produžiti za Romaniju.

Istog dana po podne posjetio me je u Štabu naš komandant 1. bataljona Božo Spasojević. Donio mi je nekoliko izvještaja od svojih komandira. Bio je neobično ljut zbog postupka Račićevih oficira koji su stalno i bezobzirno agitovali među borcima njegove 1. čete. Saopštio mi je da je prije dva dana u 1. četu otišao i sam Fikret Dedić, politički komesar bataljona, da pomogne komandiru Bajkanoviću i njegovom političkom komesaru Milošu Nediću. Božo mi je pripovijedao kako je poručnik Milović uporno pokušavao da Bajkanoviću nametne svoju komandu, mimoilazeći Štab 1. bataljona. Sporazumjeli smo se da Božo, pošto posvršava još neke stvari u Štabu bataljona, ponovo i što prije krene na položaj 1. čete da tamo najenergičnije raščisti tu petljaniju četnika li onemogućiti dalje njihovo miješanje u naše jedinice, te da me obavijesti kakvo je sad stanje — da bih za njim, ako bude potrebno, i sam pošao tamo.

Već drugog dana, 15. januara u zoru, primio sam dva izvještaja: jedan od Bože Spasojevića, a drugi od komandira Bajkanovića. Božo je javljao:

»Izvještavam tu komandu o sljedećem: dobio sam izvještaj od komandira 1. čete o stanju na položaju lijevog krila prema Krivaji i to: da je tražio poručnik Milović, da spada pod njihovu komandu četa Bajkanovića, pa i cio I bataljon maglajski i to onako bez pismena akta o poruci i da je uputio jednu desetinu bespuškara da smijeni jednu našu desetinu sa puškama, a to je da rastavi naše borce sa oružjem. Ovdje se vidi neka prevara, podmetanje. Još vojnici iz Cerske brigade otvoreno pričaju da je Nedićeva vojska u Vlasenicama i da Milović potpisuje za svoje ljudstvo, uzima im lični opis i da će dobiti legitimacije sa ličnim opisom.

Ovim četnicima ovdje je najavljeno od nedićevaca, da je Nedić obavijestio Njemce o ovome kraju da ne udaraju na njih (četnike Milovića), jer su oni njihova vojska,

navodi Bajkanović. Ovo su pouzdane stvari, jer ih doznajem od samih četnika, dakle oni pokazuju svoje pravo lice. Imam i pismo od Milovića što je uputio Bajkanoviću u kome piše: da je Bajkanović pod njegovom komandom i Božo sa svojim bataljonom. Eto o čemu se radi. Podmetanje i izdaja, po mom uvjerenju, ovog naroda, koji je lišen svake slobode i prava ravna čovjeku.

Milović ne zna da su naši odbili da dadu oružje cer-skim vojnicima i tako su me izvijestili, što ću im narediti da ne nasjedaju a vezu imaju održavati s njima, a vršiti naređenje svoje komande kojoj pripadaju.

Molim da se štab obrati na razmatranje povodom ovakvih postupaka da znam šta imam činiti.¹²¹

Ja sam već u Vlasenici čuo da su četnici oko Vlasenice i po Romaniji agitovali da se onim seljacima koji budu imali njihove legitimacije neće od strane Nijemaca ništa dogoditi, dok će onima koji nose petokrake biti pobijena čeljad i spaljene kuće. Sad se vidi da su i ovdje počeli sa istom agitacijom.

Bajkanovićevo pismo došlo je kao odgovor na jedno moje ranije naređenje u vezi s obezbjeđenjem naših položaja prema Zavidovićima. On je pisao:

»Primio sam Vaše naređenje za popunjavanje fronta na levom krilu moje čete i dajem Vam sledeći odgovor:

Ukoliko je meni poznato, povlačenje Šabačke čete je izvršeno iz Kazića na Mramorje. Izgleda da je to donekle i potreba zahtjevala.

Ali praznina o kojoj je govor nije nastala ni samo radi povlačenja Šabačke čete, nego i iz razloga što je poručnik Milović moje dve desetine od moga jednog voda premestio i to: jednu u Pašine Konake, a jednu u Hum, tj. prema Krivaji, te je na položaju oko Blizne ostala samo jedna desetina moga 1 voda. Ja sam radi sigurnosti toga fronta poslao jednu desetinu iz moga 2 voda.

Kako stoji stanje na tome delu fronta, ja sam to detaljno opisao u izveštaju koga sam jučer poslao komandantu bataljona.

Uglavnom ja sam konstatirao da poručnik Milović radi kao o nekom prisvajanju naših boraca, a pored toga ja sam juče dobio od njega pismo u kome on kaže da celi naš 1 bataljon spada pod njegovu komandu i da imamo da izvršavamo njegova naređenja.

Ja sam o tome odmah podneo izveštaj komandantu bataljona, jer ako bi to već bilo tačno, ja trebam da do-

¹²¹ Zbornik, IV, 3, str. 56—57.

bijem naređenje od svoga pretpostavljenog.

Ja sam i njemu također pisao da nije trebao da rastura moje desetine po Krivaji kada su već i ovamo potrebne.

Ja sam tamo poslao pol. komesara Miloša Nedića da u potankostima izvidi te stvari kako stoje.¹²²

Eto šta je pisao Bajkanović.

Vidio sam da moram poći tamo. Mada mi je bilo teško napuštati Štab, utoliko više što političkog komesara Pašage Mandžića Murata još nije bilo s Romanije, a vremena su bila takva da je čovjeku zaista bio potreban neko s kim bi mogao da porazgovori i da se posavjetuje. Ostavio sam Todora Panića u Štabu, a sam sam krenuo preko Podsijelova ka Krivaji da vidim šta se tamo zbiva.

Na putu me je sreo neki seljak iz Vozuće i pitao za Botića. Tek tada sam se sjetio da o Botiću posljednja dva dana nisam ništa čuo. Seljak mi je ispričao da ga još od juče traži jer ima hitno pismo za njega i da mu je Račić naredio da to pismo svakako mora uručiti u ruke samom Botiću. Tražio ga je svuda, ali ga nigde nije mogao naći. Zaiskah od seljaka pismo i on mi ga dade. Račić je pisao Botiću da zbog velike ofanzive i jakih njemačkih snaga mora hitno da se povuče iz doline Krivaje i skloni nekud ka granici Srbije. Žali što nije stigao da se s njim vidi, ali mu ostavlja u amanet Ozren i preporučuje mu da sa svojim ljudima što prije likvidira mene, a da će se on čim prođe ova ofanziva odmah povratiti.

Požurio sam prema Vozućoj. Zanimalo me je da li ću još zateći Račića. Kad sam stigao na Podsijelovo i svratio u komandu naše čete, dočekalo me mnogo zanimljivih novosti. Još 13. januara Račić je počeo da prikuplja svoje ljude prema Vozućoj, dio ljudstva uputio je istog dana vozom za Olovo, da bi 14. januara potovario u vagone i ostale i zajedno s njima napustio Vozuće. Nešto kasnije otišao je istim pravcem i Stevan Botić, praćen dvojicom-trojicom svojih ljudi. U Krivaji je osim naših boraca koji su držali položaj prema Zavi-

¹²² Arhiv V.I.I., kut. 1708, br. reg. 2/1-10.

dovićima, ostalo nešto olovskih četnika pod komandom Radovana Trifunovića, a izgleda da su i oni, ne pitajući Radovana, počeli da se razilaze. Svi su znaci govorili da se radi o nekoj strahovitoj panici koja je spopala četnike.

Zanimalo me je šta je s Ročkom. Naši na Podsijelovu nisu mi znali ništa o njemu reći. Tek nekoliko mjeseci kasnije saznao sam da je onaj Račićev poziv Ročku i meni bio samo trik da nas domami i zarobi. Ročka je Račić tom prilikom i uhvatio, ali je, zahvaljujući energičnoj intervenciji Rade Jakšića, morao da ga pusti. Rade je izvršio pritisak na četnike, koristeći se raspoloženjem Pere Đukanovića koji je bio za saradnju s nama.

Kad sam krenuo sa Podsijelova prema Stogu, bilo se već potpuno smračilo. Prošli smo selo Borovce i počeli se spuštati niza stranu. Primijetili smo neku kolonu koja nam je kroz snježnu noć dolazila u susret. Zauzstavili smo je i pitali ko je. Javio mi se jedan naš borac i izvijestio me da sprovede doktora i neke Čičine kurire koji su stigli s Romanije. Zaista, bio je to dio one desetine koja je otpratila Murata i sad se s njim vraćala s Romanije. Murat je ostao kod naše jedinice u Stogu, a ovi su krenuli prema Brezicima. U grupi se nalazio beogradski ljekar dr Dragi Jovanović, koga sam poznavao otprije. Uz njega je stiglo i šest boraca — kurira iz Romanijskog partizanskog odreda i bolničarka, srednjoškolka Ljilja Dursun, sestra Nade Dursun. Čula je da joj je sestra kod nas u Odredu, pa je tražila da i nju prebace na Ozren, da bi bila zajedno s njom. Porazgovarali smo na brzinu. Od Jovanovića i ostalih sam saznao da je Račić zaista napustio dolinu Krivaje i da je, prema posljednjim vijestima, već prešao preko Han-Pijeska, žureći nekud prema Drini. Rastao sam se s njima i krenuo prema Stogu, a oni su produžili prema G. Brijesnici.

Gotovo iznad samog sela Stoga zaustavio nas je neko iz mraka i zapitao ko ide. Poznao sam Muratov glas i odmah mu se javio. Bio je to zaista on. Pošao je da me traži i krenuo sa ostatkom svoje pratnje prema Ozrenu.

Pozdravili smo se. Razgovarali smo na brzinu o stanju kod nas. On mi je rekao da se nije trebalo upuštati u pregovore s Račićem, i da ću vjerovatno za to odgovarati Glavnom štabu. Nisam se složio s takvim prigovorom. Naš odred do tog časa nije dobio nikakvih novih direktiva u odnosu na četnike. Ja nisam imao o Račiću nekih iluzija. Smatrao sam da, u okolnostima u kojima se u to vrijeme nalazio Ozrenski odred, čovjek može koristiti i jednog privremenog, pa ma i nesigurnog saveznika, ako je on spreman da koliko-toliko ide uz nas protiv okupatora i ustaša. Odred je do dolaska Račićeva živio kao na nekom ostrvu. Kao što sam već ranije rekao, uz nas, pa čak ni u blizini, nije bilo nijednog ni partizanskog ni četničkog odreda. I ukoliko se do tada pojavljivala neka četnička propaganda, bilo je to u stvari više neorganizovano naklapanje četnički raspoloženih pojedinaca, bez ozbiljnijeg uticaja. Kod nas nije bilo one postepenosti u zaošttravanju odnosa, kao što je to bilo u drugim krajevima istočne Bosne. Mi smo od krivajske akcije očekivali dolazak partizanskih jedinica. Najednom se pojavio Račić s četnicima, i to Srbijancima — četnicima iz Cerske brigade za koje se pričalo da su se još do juče tukli s Nijemcima i ustašama. Ozrenski odred činili su u velikoj većini primitivni i politički neobrađeni Srbi — seljaci, koje bi teško bilo u tom času, čak i poslije duže pripreme, pokrenuti protiv Račićevih Poceraca. Za me je do tog časa sav smisao partijske linije bio u tome da treba tući okupatora svim i svačim i zajedno sa svakim onim koji je bio spreman da to uz nas čini. Račić je još u tom času nudio takvu saradnju.

Predložio sam Muratu da se vratimo u Stog da bismo što bolje ispitali i ocijenili situaciju, i riješili šta dalje da radimo. On je pristao, jer nije htio da me pusti samog sa ono malo pratnje. Kad smo stigli u Stog, on je odsjeo kod naše desetine koja se tu stalno nalazila, a ja sam pošao u kuću dr Branka Stakića. Tu se u jednoj prizemnoj sobi smjestio bio Veljko Vokić sa svojom neke vrste komandom mjesta i telefonom. On mi je ispričao da je saznao od Trifuna Vračevića, željezničara koji je prilikom oslobođenja Olova vršio dužnost šefa stanice

u tom mjestu, kako je čitao Dangičevu depešu četničkim komandantima, kojom ih izvještava da velike njemačke snage, poslije čišćenja koje su izvršile na teritoriji zapadne Srbije, kreću iz pravca Zvornika i Sarajeva radi čišćenja terena i istočne Bosne i likvidacije partizanskih odreda.

Četnička viša komanda je pozivala četničke komandante da Nijemcima ne daju otpor, i ukoliko Nijemci budu tražili, treba da im daju vodiče koji će im pokazivati gdje se nalaze partizani i gdje su im položaji.¹²³ Drugom depešom Manojlo Pejić je u ime Dangića upozorio Račića da mora hitno da se evakuše sa bosanske teritorije, jer ne želi zbog njega da se zamjeri Nijemcima.

Začudilo me je što Veljko Vokić malo vjeruje u njemačku akciju, smatrajući da je to sve samo Dangičev trik, sračunat na to da ljude što više odbije od partizana i što bolje ih veže uza se. Veljko je smatrao da Dangić želi istovremeno da skine s vrata Račića, koji mu je počeo da postaje ozbiljna konkurencija i koji ga je mogao dovesti u nezgodan položaj prema Nijemcima, jer su Nijemci u svoje vrijeme, zbog borbi kod Šapca, bili ucijenili Račića. To svoje mišljenje Veljko je pravdao time što je Račić u dolini Krivaje ostavio iza sebe olovске četnike, koji su na to sigurno pristali u dogovoru s Dangićem. Jer da ima kakve opasnosti, te bi kukavice pobjegle još prije Račića. Tako je rezonovao Vokić. Ali svi su znači govorili da ima nešto tačno u vezi s tom velikom njemačkom akcijom. Još više sam se uvjerio u to kad smo nešto kasnije pokušali da govorimo sa Olovom, i kad nam je Vozuća saopštila da se Olovo već duže vremena ne javlja. Međutim, iz razgovora s Mišom Ignjatovićem, koji je to veče stigao iz Čardaka, saznao sam jednu drugu novost: on je putem sreo neke seljake

¹²³ Docnije sam saznao da su četnici u Vozućoj i Olovu čitali neke depeše s potpisima poručnika Bulovana i Tomaševića, u kojima se govorilo o toj istoj stvari. Tu se pored navedenog govorilo i o nekom dogovoru između četničke komande, Nijemaca i Italijana da četnike, ukoliko budu korektni i na ruci njemačkih jedinica, neće dirati.

bjegunce iz okoline sela Predražića, koji su mu pričali da se neke ustaške jedinice spuštaju od Vijake prema Olovu i Carevoj Čupriji.

U kući dr Branka Stakića bilo je panično raspoloženje. Stakić je bio smrtno uplašen. Psovao je Račića i Botića, ponavljajući kako su ga prevarili i nisu mu ništa rekli, iako se s njima vidio prije nego što su otišli. Sklonili su svoju kožu, a on je s porodicom ostao ovdje. A da su mu rekli, mogao je dosad već biti u Srbiji. Sad, ko zna kako će se sve to svršiti. Pričao je to sav izgubljen, ne primjećujući kako bijedno izgleda. On uopšte kao da nije ni primjećivao nas ostale. Njega u tom času nije brinula ničija druga sudbina osim njegove vlastite.

Kasno u noć našao sam se s Muratom. Razgovarali smo i ocijenili da je situacija zaista ozbiljna.

On me je obavijestio da je na Romaniji održano savjetovanje kome je prisustvovao drug Tito. Tu je pretresena situacija i donesen niz novih i važnih odluka. Date su nove direktive o stvaranju jakih pokretnih jedinica koje neće biti toliko vezane za svoju teritoriju i koje će moći bolje odgovoriti novoj situaciji stvorenoj izdajom četnika. Formirana je prva brigada, a date su direktive da se počne sa stvaranjem jedne koja bi bila sastavljena od boraca bosanskih odreda. Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu predvidio je Murata za komesara ove buduće brigade i zato ga razriješio dotadašnje dužnosti. Novi komesar Ozrenskog odreda nije još određen.

Murat se vratio na Ozren uglavnom zato da, prema direktivama i zadacima koje mu je dao drug Tito, prikupi 100—150 mladih i pouzdanih boraca i od njih organizuje četu koja bi imala da uđe u sastav 1. bataljona te nove brigade. Murat me je obavijestio i o tome da je, prilikom savjetovanja, odati vojničko priznanje borbenosti i vojnim uspjesima Ozrenskog odreda, ali da nam je naročito prigovoreno što smo zanemarili politički rad.

Riješili smo da o tome još detaljnije razgovaramo na sljedećem partijskom sastanku odredskog partijskog aktiva.

Sutradan, pred polazak, svratio sam u Stakićevu kuću da se s Veljkom Vokićem dogovorim o nekim stva-

rima i da mu dam neke nove direktive. Tamo sam za-
tekao nekoliko starijih seljaka iz Vozuće i okoline i sta-
rog protu Jovana Guzinu. Stakić je bio neispavan i
nervozan, stalno je sjedao i ustajao. Po sobi se šepurio
Radovan Trifunović, komandant takozvanog Olovskog
bataljona, nakinđurena smiješna figura s tartarenskom
bradom i sa šubarom na kojoj je, umjesto kićanke, na
gajtanima visilo nekoliko crnih loptica napravljenih od
vune. Na njemu su bile plava bluza vazduhoplovnog ofi-
cira, tijesne čakšire i lakovane čizme. Na rukavima je
imao izvezene mrtvačke glave s natpisom: »S VJEROM
U BOGA« itd., a preko prsa redenike, iako puške nikada
nije nosio. U ruci je držao nekakav crni korbač kojim
se stalno kuckao po čizmama. Pravio se strahovito važan.

Seljaci su bili zabrinuti. Pitali su me šta mislim
da radim. Tražio sam da nam najprije Radovan Trifu-
nović iznese šta on misli i s koliko ljudi raspolaže. On
je počeo opširno da priča kako je njega Račić postavio
za glavnog komandanta cijelog ovog kraja. Da bi to
potvrdio, izvadio je iz džepa nekakav papir na kome je
to, navodno, pisalo i nudio nam da ga pročitamo. Izja-
vio je da on nema nikome da izlaže svoje mišljenje,
nego, naprotiv, da mi svi zajedno treba njega da slu-
šamo.

Vidio sam da će biti teško s njim razgovarati. Izlo-
žio sam prisutnima da je situacija u dolini Krivaje po-
stala još složenija poslije povlačenja Račićevih i ostalih
četničkih snaga iz okoline Olova, jer su pravci od Klad-
nja, Vareša i Duboštrice otvoreni, i da će ovo povlačenje
dati neprijatelju povoda da po svaku cijenu pokuša da
ovlada dolinom Krivaje i tako oslobodi šumsku prugu
koja mu je, pored ostalog, potrebna i radi snabdijevanja
zavidovićkih pilana drvetom. Rekao sam im da naš
Ozrenski odred nije u stanju da sam drži ovako raz-
vučene položaje. Mada od toga nisam očekivao neko
rješenje problema, ipak sam predložio da Radovan Tri-
funović sa svojim ljudima zauzme jedan određen odsjek
koji će braniti i za koji će odgovarati. Predložio sam
da on uzme odsjek u pravcu Olova, negdje između Pre-
dražića i Careve Čuprije. U tom slučaju naš će Odred

zaposjesti položaje prema Zavidovićima i Ribnici, što znači da će on na sebe preuzeti više od dvije trećine zadataka, i da mi garantujemo da na našim pravcima nećemo pustiti neprijatelja. Predložio sam to i zato što sam mislio da ćemo, ukoliko uspijemo još neko vrijeme održati taj kraj, dobiti koliko-toliko u vremenu, a za to vrijeme povezati se sa Glavnim štabom i sporazumjeti se s njim, ili uopšte vidjeti šta dalje da radimo.

Naravno, Radovan na to nije pristao. On je ostao pri svome, to jest — da on nema ni od koga da prima savjete, već da naređuje. To je naljutilo protu Jovu Guzinu. Starac je ustao i zapitao Radovana: s kakvim on snagama raspolaže kad traži da mu se drugi pokoravaju. Radovan je izvukao iz džepa svesku i počeo da je lista, hvaleći se kako njegov bataljon po spisku broji 400 četnika. Pop Jovo mu je ljutito doviknuo: »Ako ti imaš više od 50 ljudi, odsijeci mi glavu! Svi su ti već pobjegli, a ni ovaj ostatak ne znam da li će ti ostati do mraka.«

Vidio sam da je tu uzaludno gubiti vrijeme. Izjavio sam da će se naš odred zadržati na starim položajima sve dotle dok ne vidimo kakvim će snagama neprijatelj pokušati da prodre. Od tih će snaga zavisiti da li ćemo borbu prihvatiti tu ili ćemo se povući na naše stare položaje koje možemo sigurno braniti. Vozačima sam rekao da u slučaju nužde evakušu stanovništvo na našu teritoriju.

Uputio sam naređenje Miši Ignjatoviću da, u slučaju povlačenja, ostane sa svojom četom u gostovickom kraju i odatle pomaže naše akcije, da stalno održava vezu s nama i da nastoji uspostaviti vezu s Romanijskim odredom. Isto prijepodne krenuo sam s Muratom u Štab odreda.

Zanimljivo je bilo kako je na narod porazno djelovalo ono Račičevo i četničko bjekstvo. Putem su nas sretali seljaci i zabrinuto nas pitali šta će ovo sad biti. Umirivali smo ih i uvjerali da oni koji su pobjegli nisu ni mislili da ih brane, a da smo mi s našim odredom uvijek u stanju da odbranimo naše stare položaje. Osjećala se neka strepnja među stanovništvom. Neki su psovali četnike, drugi su ćutali. Većini je bilo jasno da su četnici svojim terorom i pljačkom stvorili

u dolini Krivaje novu situaciju. Muslimani, koji su dotad barem mirovali i nisu nam pravili nikakve poteškoće, gurnuti su posljednjim događajima u neprijateljski tabor. Sad smo morali očekivati još jedan front više, a snaga za taj front ko zna da li je bilo dovoljno. Ta nova situacija učinila je da je veliki broj seljaka nekako izgubio ono staro samopouzdanje i počeo da sumnja da će se sve ovo srećno svršiti.

U Štabu nije bilo nekih naročitih novosti. Zatekao sam jedino posljednji Bajkanovićev izvještaj, koji je još više osvijetljavao događaje u dolini Krivaje u toku 14. januara. On je javljao:

»Izvještavam komandanta o novostima i stanju na lijevom krilu moje čete: i to: Na dan 14.1. o. g. komandant III bataljona Čerske brigade poručnik Milović pozvao je sve ljudstvo mog I voda kao i sve svoje ljudstvo, koje je dobilo smjenu od strane nekog Olovskog bataljona, u Štab na Pašine Konake, gdje su bili svi iskupljeni.

Tada im je rekao poručnik Milović da će da idu na odmor u Vozuću, na šta moji borci nisu pristali, nego su rekli da oni moraju da idu na svoj položaj i da oni ne podpadaju pod njihovu komandu, nego pod komandu Štaba Ozrenskog odreda. Ovo ništa nije pomagalo, jer su oni imali namjeru, da ih silom sa sobom odvedu. Uvidjevši ovo politički komesar ove čete drug Miloš Nedić, koji je tu bio i najviše se za to zauzimao, dobacio je našim borcima, da svaki pobjegne kako zna pa bilo u kom pravcu. Kad je bilo uveče onda su trebali biti ukrcati u voz na Krivaji i da krenu uz Krivaju. Ali nastojanjem Miloševim svi su moji borci uspjeli da pobjegnu osim manjih izuzetaka. Šest boraca iz moga voda, koji nisu uspjeli da pobjegnu, bili su silom utrpani u voz i pod pištoljem razoružani i na Stogu iz voza izbačeni.

Molim da Štab nastoji, da se ovo oružje na svaki način vrati ukoliko to bude moguće, jer je ovo vlasništvo samo naših boraca i ničije više«.¹²⁴

Domobranska dokumenta koja sam pregledao ne govore mnogo o ovom periodu. Interesantniji je jedino izvještaj domobranske komande iz Zavidovića, koji sam našao u dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 8. januara 1942. godine, a u kome se kaže:

¹²⁴ Zbornik, IV, 3, str. 62.

»Dana 8 januara u zajednici sa njemačkim četama izvršena je akcija u cilju oduzimanja oružja i strijeljiva od naroda i nasilno izviđanje radi utvrđivanja mjesta pobunjeničkih snaga i razbijanje istih. Akcija je izvedena na prostoru pruga Zavidovići — Olovo, šumska pruga Našice — selo Čardak — Klanac — Kota 764 — Krivaja. Od naših sudjelovao je jedan kombinirani sat. U naprednom hodu pravcem Zavidovići — s. Lovnica — s. Bukovac — k. 533 — Vrgorac (700) nije bilo sukoba s pobunjenicima. Prilikom povratka preko r. Kućice — k. 278 izvršen je iznenadni jači napad. Pobunjenici su poslije kraće borbe suzbijeni, te su čete produžile u Zavidoviće. Uspjeh nije postignut, a pobunjenici su se razbjegli. Kod naših domobrana nije bilo gubitaka. Kod Njemaca poginuo je jedan nadporučnik, jedan dočasnik i tri vojnika.«¹²⁵

A u dnevnom izvješću od 15. januara, 4. pješadijska divizija javlja:

»Izvršen napad na oklopni vlak kod s. Vrela. Napad odbijen«.

»Zapovjedniku Krivajskog zdruga u Zavidoviću upućena pisma od odmetnika sa Ozrena.«¹²⁶

»Javljaju da se u Manastiru nalaze zarobljeni častnici i domobrani.

Ovo je vjerovatno zbog bombardiranja koje je vršeno 14. siječnja. Pored toga predlažu zamjenu zarobljenika od kojih na Ozrenu ^{navodno} ima 3 častnika, 3 dočastnika i 80 domobrana ..,«¹²⁷

Prvi izvještaj odnosio se je na borbu koju je vodila četa Miše Ignjatovića na sektoru Čardaka, a drugi na pismo koje sam zaista uputio preko Zavidovića i preko drugih položaja domobranskoj komandi u vezi sa bombardovanjem manastira Ozrena. Mi smo, kao što sam već rekao, držali zarobljene domobrane u konaku manastira koji je ustaško vazduhoplovstvo bombardovalo u dva-tri maha. Jedna avionska bomba pala je kraj samog oltara i oštetila krov. U pismu sam im prvo skrenuo pažnju na istorijski značaj manastira. Ako to za njih nije važno, upozorio sam ih da se u manastirskim konacima nalaze zarobljenici, a ako im je i to svejedno,

¹²⁵ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 6, br. reg. 8/1-1.

¹²⁶ Isto, br. reg. 15/1-4.

¹²⁷ Isto, br. reg. 15/1-9.

onda neka produže s bombardovanjem, a mi im, ako žele, nudimo pregovore o zamjeni. Do zamjene nije došlo, i mi smo poslije izvjesnog vremena pustili te domobrane na slobodu.

Situacija do pred kraj januara nije se na izgled mnogo izmijenila. Istina, aktivnost Muslimanske legije na sektoru Turije i Ribnice bivala je sve veća, ali zato bar nije bilo više Račića i njegove rulje, koja je kao mora djelovala i unosila u jedinice nervozu i klice raspadanja. S njihovim povlačenjem ponovo je prekinuta povezanost naše slobodne teritorije sa Šekovićima i Romanijom i, prema svim vijestima, u Olovo su se ponovo spustile ili su ga ugrožavale ustaše i iz pravca Vijake i Kladnja.

Nešto se dešavalo po istočnoj Bosni, ali šta — nismo mogli da znamo! Ustaška radio-stanica i novine (koje smo dobijali preko naših veza u Doboju) govorili su o velikim uspjesima njemačkih vojnih snaga u Srbiji i njemačko-domobransko-ustaških snaga na teritoriji istočne Bosne. Ti izvještaji govorili su da je ustanak u istočnoj Bosni slomljen i da se sad Francetić slobodno skija po Romaniji. Nismo htjeli da vjerujemo da je sve baš tako, ali su svi znaci govorili da se tamo zaista nešto veoma ozbiljno zbijalo.

Januar 1942. godine bio je neobično hladan. Snijeg je napadao veoma visoko i na mjestima je po planini dostizao visinu i do 2 metra. Gotovo svi putevi bili su zavijani. Naše telefonske veze stalno su se kidale i vod za vezu imao je pune ruke posla da ih uspostavlja. Temperatura je padala do ispod minus 20°C. Bilo je, dakle, došlo ono vrijeme kojim su nam prijetile ustaše kad su krajem ljeta 1941. godine vidjele da nam svojom silom i oružjem ne mogu ništa. One su govorile: »Pričekaite samo dok opadne list i padne snijeg, onda će vam svima doći kraj!«. Ali, eto, opao je list i pao je snijeg, a mi smo još postojali, i ne samo da smo postojali nego ni jednog časa nismo prestajali s akcijama.

Akcije su nam doduše bile manje, jer je stanje bilo sve nekako u znaku iščekivanja. Osim toga, imali smo i nekih drugih problema koje je trebalo nekako drukčije rješavati.

Kad nas je ono Ročko posjetio, s njim je onda, pored ostalih, došao na Ozren i Nikola Grulović. On se po povlačenju naših iz Užica prebacio u istočnu Bosnu, odakle je upućen nama da prikuplja podatke o mogućnostima snabdijevanja većih borbenih jedinica i stanovništva, kao i o eventualnoj mogućnosti prebacivanja hrane na Romaniju.

Politički komesar Pašaga Mandžić Murat vratio se sa savjetovanja s novom dužnošću i postavio pred nas zadatak koji je dobio od Glavnog štaba: da mu omogućimo mobilizaciju najboljih i najpouzdanijih boraca, većinom komunista, koji bi trebalo da sačinjavaju 1. četu Istočnobosanskog proleterskog bataljona. Njegov zadatak bio je konkretan i sa kratkim rokom. Nastojao je da ga što brže ostvari, i odmah poslije prvog partijskog savjetovanja počeo je prikupljati ljude.

S njim je bio došao i sarajevski student, inače španski borac, Miljenko Cvitković, koga nam je Glavni štab uputio u Odred. Ja sam se njegovu dolasku bio naročito obradovao. Čak smo razgovarali da ga postavimo za načelnika štaba Odreda. Međutim, kako je Murato trebalo više vojničke pomoći, on je i njega zadržao. Kao jezgro buduće čete poslužili su odmah dijelovi Udarnog bataljona, a na prvom mjestu Husinjani. Na nastojanje Muratovo dali smo mu Josipa Jovanovića, Stevu Vranića Brku, Vesu Radojčića i Ignjata Radojčića, tadašnjeg komandira Lipačke čete, i nekoliko njegovih najboljih lipačkih boraca. U tu jedinicu ušli su takođe braća Bešlagići i nekoliko ljudi iz Petrovog Sela, među kojima Milovan Gajić, Marko Blagojević i još neki. Radi dalje mobilizacije utvrdili smo plan koji je trebalo što brže ostvariti. Bilo je prilično diskusije o tome koje od komunista da ostavimo u Odredu i na kraju smo se složili da od boraca rukovodilaca ostanu Ismet Kapetanović, Veljko Vokić, Fikret Dedić i Simo Lukić. Osim njih su ostali dr Dragi Jovanović, sve bolničarke, Đorđe Simić i Leon Fliker Luka. Dužnost političkog komesara riješili smo da privremeno preuzme čika Nikola Grulović. Četi je trebalo da se pridruži i dr Roza Papo, koja je upravo prezdravljala.

Nisam mogao a da ne prigovorim povlačenju ovolikog broja odgovornih drugova. Političko stanje u Odredu bilo je slabo upravo zato što nismo imali dovoljno doraslih komunista. Najnovija situacija još je više bila komplikovala stvari. Smatrao sam da vojna situacija zahtijeva da Odred po svaku cijenu održi svoje pozicije. Međutim, zbog izvlačenja ovolikog broja rukovodećih ljudi, to održavanje može dobrim dijelom da dođe u pitanje. Murat je ostajao pri tome da mora izvršiti naređenje. Složili smo se da se još jedanput sastanemo i porazgovaramo o svemu.

Međutim, događaji su se ubrzo počeli vrtoglavo smjenjivati. Nijemci nas doduše nisu napadali niti su se pojavljivali, ali su ustaše i domobrani, potpomognuti od Muslimanske legije, u drugoj polovini januara počeli da bivaju sve aktivniji. Ta njihova aktivnost, sama po sebi, nije predstavljala neku naročitu opasnost, ali su nam time što su nas napadali često i na mnogo mjesta — kočili i razbijali našu inicijativu.

Odred je u to vrijeme imao pet bataljona sa oko 1 200 pušaka. Razvučen je bio na dosta velikom prostoru. Osim toga, mi smo još u decembru počeli obraćati mnogo više pažnje trebavskom kraju. U tu svrhu stavili smo Isetu Kapetanoviću u zadatak da iz Lipca upućuje jače patrole radi mobilizacije ljudi i skupljanja oružja, odjeće i hrane. Jedna takva patrola bila nam se početkom januara odmetnula, pa smo morali da uputimo drugu, jaču, pod komandom Josipa Jovanovića i Nikole čelića, da odmetnike pohvata, razoruža i dovede. Oni su posao s uspjehom svršili i tom prilikom dotjerali na Ozren Milana Sojića, bivšeg borca čelićeve čete, Čedu Živkovića, zvanog Policija, te nekoga Ranka, zvanog Sudija. Osim njih dotjerali su i bivšeg žandarmerijskog narednika Marinka Mitrovića za koga smo znali da je još prvih dana ustanka odigrao demobilizatorsku i izdajničku ulogu. Sve njih zatvorio je Miloš Kupres u podrum koji se nalazio ispod komande njegove čete na Čimenu. Kupres je tražio dozvolu da ih odmah postrjelja, ali kako smo bili suviše zauzeti akcijom na Kri-vaji, ovu smo stvar i poslije Kupresove pogibije nekako smetnuli s uma. Pohvatani su i dalje sjedjeli u podru-

mu, ali ne više pod nekom naročitom prismotrom. Cijepali su drva za jedinicu, a poslije Kupresove pogibije Sojića su ponovo uključili među borce.

Od zarobljenih oficira, Mujezinović i Petovar su već ranije izjavili da žele da ostanu kod nas. Prebacili smo ih na Brezike i tu ih pri Štabu zaposlili na precrtavanju sekcija. Ismet je tu intenzivno počeo da slika svoje partizanske skice i crteže.

Ali, iako su se odredskom teritorijom i dalje pronosili glasovi o njemačkoj ofanzivi na istočnu Bosnu, iako se ponovo mogla da čuje priča o sporazumu između Nijemaca, s jedne, i Nedića i Dangića, s druge strane, i o priključenju cijele istočne Bosne Srbiji, ipak se u velikoj mjeri vratilo povjerenje naroda u Odred i njegovu snagu.

Nekoliko dana pred kraj januara stigoše u Štab Danko Pavlović i Trifun Vračević, željezničari šumske pruge Zavidovići — Olovo — Han-Pijesak. Oni su mi u povjerenju saopštili prve vijesti o onome što se desilo na Romaniji. Jednim od posljednjih vozova kojima se Račić povukao stigli su i oni u Han-Pijesak, gdje su, odmah nekako drugi dan po njihovom dolasku, prodrle njemačke jedinice iz Vlasenice. Radilo se zaista o velikoj njemačkoj akciji na istočnu Bosnu. Nijemci su nastupili od Zvornika i Sarajeva. Pavlović i Vračević su zajedno s domaćim četnicima pobjegli prema Romaniji, tražeći zaštitu u Romanijskom partizanskom odredu, čiča, komandant Romanijskog odreda, pokušao je s nešto svojih ljudi i sa Šumadijskim bataljonom 1. proleterske brigade da prikupi četnike koji su, napušteni od svojih oficira i vođa, bježali glavom bez obzira. On je želio da nekako organizuje i pruži otpor Nijemcima na Pogledu i Ploči, iznad Vlasenice, ali se pred nadmoćnim neprijateljskim snagama povukao prema Pjenovcu. Međutim, zbog četničke izdaje, on je tu, iznenađen od neprijatelja, poginuo s nešto oko 60 ljudi, uglavnom boraca Šumadijskog bataljona 1. proleterske brigade.

Danko Pavlović i Tripun Vračević, koji su se u to vrijeme nalazili u blizini Pjenovca, povukli su se preko Knežine na Okruglicu. Oni su se tu zadržali nekoliko

dana kod Voje Ilića, komandanta Vareškog bataljona, i sad su se preko Gostovića vratili. Pričali su mi o strašnom četničkom rasulu, o pustoši koju su Nijemci napravili u istočnoj Bosni i, naročito, o teškim posljedicama koje je to imalo po Romanijski partizanski odred, koji je gubitkom Ciče ostao bez one moćne spone koja ga je držala. O 1. proleterskoj brigadi nisu znali mnogo da mi kažu; čuli su jedino da se jedan njen dio nekuda povukao.

Mada sam znao da ovi događaji neće moći dugo ostati tajna, tražio sam od Vračevića i Pavlovića da o njima ne pričaju nikome.

Dogovorili smo se s drugovima partijcima da sazovemo odredsko savjetovanje, koje smo i održali pred sam kraj januara. Na njemu sam govorio o spoljnjoj i unutrašnjoj situaciji i o situaciji u našem odredu, i nastojao da što jače izobličim četničku izdaju i posljedice koje će ona imati. Sjećam se dobro da je tom prilikom jedan od boraca spomenuo pitanje drugog fronta, na što je ustao Božo Spasojević, opsovao nešto na račun drugog fronta, udario šakom po stolu i rekao da nama i ne treba neki njihov drugi front, jer smo drugi front mi, a nas da ima i izvan Ozrena, širom cijele Jugoslavije.

NEPRIJATELJSKA OPERACIJA »OZREN II«¹²⁸

Kraj januara pokazao je da se primiču još teži dani, s novim iskušenjima i novim opasnostima za našu slobodnu ozrensku teritoriju. Počelo je to jakom ustaš-

¹²⁸ Poslije završetka prve etape druge neprijateljske ofanzive, koja je počela 15. januara 1942. godine snagama 342. i 718. njemačke divizije i 2. i 3. ustaško-domobranskog korpusa na teritoriji istočne Bosne (istočno od Sarajeva do rijeke Drine), njemački komandant Jugoistoka odlučio je da poslije pregrupacije snaga, 28. januara, preduzme novu operaciju protiv Ozrenskog partizanskog odreda. Ta operacija, nazvana »Ozren II«, predstavlja u stvari drugu etapu druge neprijateljske ofanzive. Bez obzira što su njemačke i ustaško-domobranske snage bile oko 15 puta nadmoćnije u živoj sili, a u tehnici još više, ova operacija se

kom akcijom iz pravca Olova i Careve Čuprije, pomognutom jakim jedinicama Hadžiefendićeve legije od Banovića. Naši položaji na tom sektoru bili su i sad dosta razrijeđeni. Olovski četnici su se konačno razbježali, i na našoj teritoriji je zaostala svega jedna desetina njih, sa Radovanom Trifunovićem i Savom Zekićem. Božo Spasojević pisao mi je 24. januara:

»Izvjешten sam od komandira 1 čete dr. Bajkanovića da mu je javio pol. komesar Dedić da su olovnjaci napustili i oće da napuste položaje u nepoznatom pravcu, ne javlja šta je uzrok.

Bajkanović piše da nije šta između Dedića i olovске čete do mimorazilaženja u pogledu vođenja političke zaštite muslimana, te da nije to uzrok, jer Dedić ništa nije naveo... niti u kom pravcu, samo traži da se uputi i 2 vod na Runjicu¹²⁹... 3 vod drži ceo položaj od Mitrovića Brda do Blizne... Ovo se dostavlja štabu do znanja i ravnanja a večeras ću i ja gore doći i o svemu referisati usmeno, odakle ću može bit krenuti u Pašine Konake i sam.«¹³⁰

Istoga dana bio sam obaviješten da su te noći jedinice Muslimanske legije zaobilaznim manevrom iznenadile jedan naš istureni položaj na Oštriću, iznad Seone, i pobile gotovo cijelu posadu. Tom prilikom su poginuli Dušan Pavlović, Boško Pavlović, Branko Pavlović, Jovo Vračević, Đoko Đorđević, Đoko Lukić, Nikola Lukić, a pored njih Savo Sofrić i još neka djeca iz kuće u kojoj je bila smještena ova jedinica.

Tog dana prodrli su i dijelovi Francetićeve ustaške Crne legije iz pravca Careve Čuprije prema Vozučoj, a domobranski garnizon iz Zavidovića vršio je jak priti-

završila neuspješno po neprijatelja. Izbjegavajući udare neprijatelja od 28. januara do 4. februara, snage Ozrenskog partizanskog odreda su se povlačile i u povoljnom momentu za njih prešle u nastupanje, te su u borbama koje su trajale 7 dana razbile 4. domobransku diviziju i ponovo ovladale slobodnom teritorijom. O ovome vidi detaljno u članku potpukovnika Ahmeta Đonlagića i potpukovnika Miše Lekovića: Druga etapa Druge neprijateljske ofanzive, Vojnoistorijski glasnik br. 4/1957, str. 29—65. (prim. red.).

¹²⁹ Rujnicu

¹³⁰ Arhiv V.I.I., kut. 1708, br. reg. 5/1-10.

sak u nekoliko pravaca. Prema ovim neprijateljskim snagama nalazile su se naše na širokom prostoru rasturene jedinice, i meni nije preostajalo ništa drugo nego da im hitno naredim da se iz doline Krivaje povuku na nove položaje, na liniju Kotlina — s. Perovići — s. Svinjašnica — Klupe — Oštrić — s. Brijesnica. To su uglavnom bili položaji koje smo, nešto malo isturene na niže obronke prema Krivaji, i ranije držali. Istovremeno smo poručili narodu iz doline Krivaje da se povuče u naša sela.

Tih dana je Ismet Kapetanović primio obavještenje iz Doboja da Nijemci, uz pomoć ustaša i domobrana, s velikim snagama pripremaju novu akciju protiv Ozrenskog odreda, da bi ga već jednom zasvagda zbrisali s lica zemlje. Govorilo se da će u toj akciji sudjelovati one njemačke snage koje su sudjelovale i u borbama na Romaniji i Birču, kamo su bile prebačene poslije borbi koje su vodile protiv partizanskih odreda zapadne Srbije. Javljali su nam da se te snage, navodno, već prebacuju vozovima u Tuzlu i Zavidoviće.

Ne sjećam se više tačno datuma, ali su to, svakako, bili posljednji dani januara. Sjedio sam u Štabu, kad me s Panjika obavijestiše telefonom da se preko Devetaka na našu teritoriju prebacio jedan čovjek. Lijepo sportski obučen, s velikom torbom punom raznih stvari, s mnogo novaca i oko 15 starih i novih časovnika. Naši su sumnjali da je špijun. On je, međutim, tražio da ga po svaku cijenu dovedu meni. Naredio sam da ga doprate. Kad je došao u Štab, predstavio mi se pod ilegalnim imenom Škrab. Lozinke koje je rekao bile su ispravne, i što je glavno — znao je i one koje su važile za Tuzlu. Rekao mi je da ga upućuje Tempo po partijskoj liniji, sa zadatkom da preuzme rukovodstvo partijske organizacije u Odredu. Pošto je Murat povukao sa sobom u četu i Stevu Vranića Brku, koji je dotad taj posao radio, Škrab nam je bio dobrodošao. Uputio sam ga i do Murata, kome je takođe prenio neke direktive. Mnogo kasnije saznao sam da je po zanimanju student i da mu je pravo prezime Sadiković.

Nekako u isto vrijeme stigla su nam i dva radnika kao delegati partijskih organizacija u Derventi i Brodu. Jedan se zvao Ivica Faflet a drugi Vlado Šuput. Donijeli su nam nekoliko paketa sanitetskog materijala i pisačeg pribora, a došli su da traže uputstva i direktive za rad, jer su njihove partijske organizacije bile neko vrijeme bez veze. Najvažnije radi čega su došli, a što je mene u tom času naročito zainteresovalo, bila je poruka koju su nam donijeli od drugova iz Broda. Tadanji sekretar partijske organizacije u Brodu (docnije sam saznao da je to bio Bata Javorski) obavještavao nas je da se grupa partizana, uglavnom komunista iz Bosanskog i Slavenskog Broda, koja je dotad dještovala u šumama Dilja, našla u teškoj situaciji. Postoji opasnost da budu uništeni. Sekretar partijske organizacije iz Broda želio je da s nama ispita mogućnosti prebacivanja te grupe na Ozren. Mogućnost da nam pristigne dvadesetak u borbi oprobanih komunista zainteresovala me je. Njihov dolazak nije bilo teško organizovati preko Vučjaka i Trebave. Dogovorili smo se kako da to učine.

Malo sam imao vremena da opširnije razgovaram s kuririma. S njima su se pozabavili ostali drugovi, a ja sam morao da žurim u Lipac, gdje sam zakazao sastanak s nekim našim obavještajcima s dobojskog sektora, koje mi je trebalo da prebaci Ismet Kapetanović.

U selu Suhom Polju sreo sam se sa Simom Lukićem, političkim komesarom našeg 2. bataljona. On me je obavijestio da Ismet nije mogao da dovede nikoga, jer su svi pravci prema Doboju blokirani, i da Nijemci posljednja dva dana vrše jaku koncentraciju trupa na položaje prema nama. Vratio sam se u Boljanić Todoru Paniću, od koga sam saznao da su domobranske jedinice još u ranu zoru zaposjele cio nasip željezničke pruge od Petrovog Sela sve do Doboja, i da stoje iza njega kao iza nekog grudobrana. Naši im se, veii, rugaju s položaja i izazivaju ih pripucavanjem, ali oni stoje mirno na ovoj ciči i nikud ne miču. Kad naši zapucaju, oni poliježu u snijeg. Dodao je da ove domobrane od jutros niko nije smijenio, i prosto se čudi kako će do noći izdržati na ovoj hladnoći i snijegu.

Zovnuo sam telefonom Štab odreda, odakle su mi javili da se nešto slično dešava na pruzi od Maglaja do Doboja, kao i to da su naši kod Pridjela razbili jednu domobransku jedinicu i napali voz kojim se prevezio neki njemački ešalon. Izdao sam hitno naređenje i uputstvo za pripravnost. Bilo je to 29. januara. Tog dana, po podne, obavijestio me je Štab da su ujutru vrlo velike njemačke snage nastupile od Lukavca i Puračića i napadale na naše položaje prema selima Sižju, Milinom Selu i Brijesnici, ali da u toku dana nisu uspjele ni na jednom mjestu da pređu liniju naših položaja. Miloš Popović, komandant Udarnog bataljona, tražio je da hitno dođem na njegov odsjek, jer se bojavao da pod pritiskom tolikih njemačkih snaga neće moći dugo odolijevati.

Uveče sam krenuo iz Boljanića prema selu Tumarama, gdje se, kako su mi javili, nalazio Milošev štab. Kako je zima bila jaka a snijeg bio dubok, te nisam mogao da se krećem brzo, morao sam svratiti u jednu seosku kuću da se zagrijem i da nahranim konja. Ipak sam u svitanje stigao u Tumare. I upravo u času kad sam došao pred zgradu štaba, začula se artiljerijska paljba i mitraljeska pucjava na odsjeku Milinog Sela. Čuli su se samo topovi i mitraljezi. Bila je to takva paljba kakvu ja dotad nikad nisam čuo. Pogledao sam na sat: bilo je tačno sedam časova. Dočekao me je Miloš Popović. Još dok smo razgovarali u dvorištu, za koje me je vrijeme Miloš upoznavao sa situacijom od prošlog dana, upozoriše nas neki kuriri na dim i požare koji su se pojavili u Milinom Selu. Jasno nam je bilo da je neprijatelj prodro u selo i da se naša četa koja je branila te položaje povukla.

Ova četa, čiji je komandir bio Vojin Marijanović, bila je sastavljena uglavnom od boraca iz tog sela. Svoje položaje oni su dotad uvijek uspješno branili. Zbog toga me je sad iznenadila brzina kojom su Nijemci prodrli. Dok smo bili zauzeti posmatranjem, stiže sa Brezika depeša kojom me iz Štaba izvještavaju da su Nijemci iuče otpočeli pokret jakih snaga iz pravca Zavidovića i da preko sela Rujnice prodiru u pravcu sela Smrdina, gdje im Bajkanović daje otpor. Pokret neprijatelja osje-

ćao se i od Maglaja. Iz Štaba su javljali da se primjećuju pokreti i iz drugih pravaca, i zvali me da hitno dođem.

Obavještenja koja smo posljednjih dana dobijali bila su, dakle, tačna. Počinjala je neprijateljska akcija velikim i jakim snagama, koju su sad, za razliku od dosadašnjih, organizovali i vodili isključivo Nijemci. Za izvođenje operacije, kako smo docnije utvrdili, bila je određena njemačka 718. posadna divizija (738. i 750. puk), ojačana 697. pukom njemačke 342. divizije i dijelovima 2. i 3. domobranskog korpusa (4. divizija), kao i neke ustaške jedinice, među kojima i Francetićev bataljon, i neke jedinice milicije. U stvari, neprijatelj je protiv nas angažovao devet njemačkih i dvanaest ustaško-domobranskih bataljona i četiri artiljerijska diviziona, ukupno oko 17 000 vojnika. Plan neprijatelja je bio: da jake domobranske snage zaposjednu dolinu rijeke Bosne i Spreče i time spriječe naše izvlačenje, a da glavne snage (njemačke jedinice) podijeljene u istočnu i zapadnu grupu,¹³¹ nastupaju od Puračića i Zavidovića prema Doboju, nastojeći da nas zbiju pred Dobojem i tu unište. Francetićev bataljon, pomognut domaćim naoružanim grupama Hadžiefendićeve legije, trebalo je da sprečava naše izvlačenje prema Krivaji. Domobranske jedinice koje su zaposjele prugu imale su, prema tome, da sprečavaju naše eventualno odstupanje ili proboj, dok je

¹³¹ *Istočnu grupu* činili su 697. pješadijski puk 342. divizije, 750. puk 718. divizije, ojačan 668. njemačkim artiljerskim divizionom baterijom 668. artiljerijskog divizionu, dvjema domobranskim komandanta 697. puka.

Zapadnu grupu činili su 738. pješadijski puk 718. divizije, ojačan 1. i 2. bataljonom 15. puka 5. domobranske divizije, jednom baterijom 668. artiljerijskog divizionu, dvjema domobranskim brdskim baterijama i pionirskom četom 718. divizije, pod komandom komandanta 738. puka.

Zaprečna grupa »Doboj« imala je u svom sastavu: glavninu 1. i 5. puka, 3. pohodni bataljon Hrvatske legije, 1. bataljon 3. puka, 1. bataljon 4. puka, ustaški bataljon »Štir«, dijelove Tuzlanskog dopunskog bataljona, 1. i 3. bateriju 5. artiljerijskog divizionu, dvije baterije 4. haubičkog divizionu, jednu bateriju 668. njemačkog artiljerijskog divizionu i tri oklopna voza, pod komandom komandanta 4. domobranske divizije.

njemačka glavnina, pojačana domobranskim i ustaškim jedinicama, imala da nas prosto smlavi u trouglu između rijeke Spreče i Bosne, pred Dobojem.

Izdao sam potrebna naređenja Milošu Popoviću. Sporazumjeli smo se da on preuzme komandu nad cijelim istočnim sektorom, to jest nad jedinicama 4-og i Udar-nog bataljona, i njihovim položajima od Podsijelova do Petrovog Sela. Ukoliko pak jedinice ne uzmognu odbrani-ti tako razvučen front, treba ih povući na liniju D. Bri-jesnica — Gradišnik, odnosno na krajnje obronke Ozre-na. Naredio sam mu da te položaje brani na život i smrt, jer ako Nijemci uspiju da se dokopaju dugih ozrenskih kosa, preko sela Vasiljevaca i Mićijevića, to bi nas dovelo u još težu situaciju. Upozorio sam ga da naročito pazi na situaciju kod naših jedinica oko sela Sižja i Krtove i ne dozvoli da ih neprijatelj okruži.

U Štab odreda sam stigao nešto pred podne. Tu sam saznao mnoge novosti. Čekao me je kurir s izvješ-tajem od Veljka Vokića. U jednom izvještaju Veljko mi je saopštavao da ga je Mustafa Đerzić, trgovac iz Vo-zuće, obavijestio da na nas idu velike njemačke i ustaške snage, ali da se Nijemcima žuri, te se neće dugo zadržavati, nego će samo da pročešljaju šume, pošto odmah poslije toga moraju na istočni front. Mustafa Đerzić nas upozorava da sklonimo sve muškarce iznad 14 godina, jer će inače biti otjerani i pobijeni. U drugom izvještaju je javljao da su ustaše 27. januara prodrle u selo Vo-zuću i da u okolini sela Krivaje već gore kuće. Prema mom ranijem naređenju, naše jedinice su se povukle i sada drže položaje Klupe — Svinjašnica, gdje su već prihvatile borbu. Međutim, narod koji je iz doline Kri-vaje preko Podsijelova izbjegao na našu teritoriju — unio je mnogo nemira, nespokojstva i panike u seia oko G. Brijesnice. Ovaj izvještaj Veljko je poslao iz G. Bri-jesnice.

Sad je bilo očevidno da će i ovaj ugao, za koji smo se nadali da bi mogao ostati miran, biti napadnut, a to je za nas vrlo opasno, jer smo na njemu ostavili rela-tivno male i slabe snage.

Ubrzo je stigao i kurir Miloša Popovića, sa izvješta-jem da su naši, pod borbom, odstupili iz Milinog Sela

i Sižja i da već napuštaju selo Krtovu, povlačeći se prema selu Katanićima; da je u toj borbi poginuo komandir 1. čete 4. bataljona Vlado Ilić, iz Sižja.

Povlačenje ovih naših snaga, i jedan naš manji napad kod Petrovog Sela, neprijatelj je shvatio kao grupisanje za proboj i izvlačenje Odreda u pravcu pl. Majevice. Da bi to spriječio, on je na odsjeku Petrovog Sela zadržavao jače snage. Grupisanje neprijatelja moglo se docnije primijetiti i na odsjeku Klokočnica — Kostajnica. Na sektoru Krivaje, između Zavidovića i Olova, nalazile su se, osim Francetićevih, još neke ustaške snage i naoružana muslimanska legija. Neprijatelj je cijelo vrijeme pretpostavljao da ćemo, ugroženi ili zaplašeni njegovom silom, pokušati negdje proboj.

Božo Spasojević je javljao: njegova 1. četa, pod Bajkanovićevom komandom, sukobila se s Nijemcima kod sela Rujnice; pred njihovim jakim pritiskom, ona se, poslije uzaludnog otpora, povlači prema selima Karačiću i Smrdinu; s Bajkanovićem je i politički komesar 1. bataljona Fikret Dedić.

Toga dana prije podne bombardovalo je Brezike nekoliko aviona. Pogođena je kuća moga pratioca Luke Simića, u kojoj je bio smješten dio naše bolnice, uglavnom lakši ranjenici. Obično, kad sam bivao u Štabu, ja bih Luku puštao kući, pa sam to učinio i ovaj put, da se odmori. Kuća mu je bila stotinjak metara udaljena od Štaba, te mi je on uvijek bio pri ruci. Kad su naišli avioni, Luka je uzeo jedno dijete i sa dvojicom ranjenika sišao u mali podrum ispod kuće. Međutim, bomba je srušila cijelu kuću, eksplodiravši u samom podrumu. Ranjenici u gornjim sobama ostali su nepovrijeđeni, osim jednoga kome se na noge srušila zažarena zemljana peć, usljed čega je dobio teže ozljede. Luka, njegovo malo dijete i oni koji su s njim bili u podrumu poginuli su, dok je Lukin sin Todor bio teže ranjen u noge i trbuh.¹³²

Još izjutra, pri dolasku iz Štaba udarnog bataljona, ne znajući kakve će vijesti zateći u Štabu odreda, javio

¹³² Tom prilikom su uz Luku poginuli ranjenici Uroš i Premil Jović, oba iz Karačića.

sam Todoru Paniću i Boži Spasojeviću da i oni tamo dođu, da bismo se dogovorili i posavjetovali. U Štabu odreda sam zatekao Ismeta Kapetanovića, a nešto docnije stigli su Todor i Božo. Razgovarali smo o situaciji. Prema nama je bio vrlo jak i dobro naoružan neprijatelj, koji je nastupao ne štedeći municiju. Glavninu njegovu činile su ovaj put njemačke snage. Već do tada prikupljeni podaci, iako još nepotpuni, govorili su da je neprijatelj protiv nas prikupio više nego deseterostruko veće snage, ali prilikom tog razgovora smatrao sam da je bolje ne govoriti o tim brojevima. Nasuprot njima stajao je Ozrenski odred, doduše isproban u borbama, ali s malo municije. U tom pogledu, decembarska i krivajska akcija prilično su nas istrošile. U tim borbama, naročito u krivajskoj akciji, zaplijenili smo malo municije. A nismo smjeli dozvoliti da pretrpimo neki ozbiljniji poraz, ako smo željeli da zadržimo političke pozicije u svojim rukama. U decembarskoj akciji prema nama su bili domobrani i ustaše. Iako su bili nadmoćniji u broju i naoružanju, mi smo uspjeli da s njima izađemo na kraj. Tada smo praktikovali frontalnu borbu i nismo pogriješili. Ali ovaj put je situacija bila drukčija, pa bi taktika frontalne borbe bila prava ludost. Novi uslovi tražili su drugu taktiku. U tom smo smislu i donijeli neke zaključke.

Na temelju tih zaključaka pripremio sam odmah uputstva svim jedinicama: Nijemcima svuda pružati otpor, ali se s njima ne upuštati u teže frontalne borbe, nego im se zabacivati u zaleđe, pratiti njihove pokrete i stalno ih uznemiravati čuvajući snage i municiju. Isto tako sam naredio da se upozori civilno stanovništvo da se iz donjih sela povuče dublje, u gornja sela i šume, a naročito da se povuku svi muškarci iznad 14 godina. Božo je krenuo prema selu Karačiću, da bi se tamo sreo sa Dedićem i Bajkanovićem, a Todor u štab svoga bataljona.

Istog dana razgovarali smo u užem partijskom krugu sa Fafletom i Suptom. Riješili smo da ih što prije prebacimo na trebavsku stranu, da bi mogli da se vrate u Derventu. Dali smo im potrebna uputstva i pisma. Dok su se oni spremali da krenu, došao je do mene Škrab.

Mada je po svom dolasku stvarao neke veće planove o radu kod nas, sad je najedanput izjavio da i on treba da ode do Dervente i Broda, da bi se na licu mjesta upoznao s radom tamošnjih partijskih organizacija. Rekao sam mu da bi bilo bolje da upravo sad ostane s nama, ali je on uporno ostao pri svom, tvrdeći da ima takve direktive partijskog pokrajinskog rukovodstva, i spremio se da krene zajedno sa Fafletom i Šuputom.

Ismet Kapetanović je preuzeo da ih povede sa sobom i zatim prebaci preko rijeke Bosne. S Ismetom smo se dogovorili da s četom Nikole Čelića, koja se u to vrijeme većim dijelom nalazila na Lipcu, pređe na desnu stranu rijeke Spreče i da kod sela Kostajnice i Stanić-Rijeke prikupi i onaj dio ljudstva koji se već nalazio na Trebavi. Posebno sam se dogovorio s Ismetom da dobro ispita uslove za prebacivanje preko Spreče prema Trebavi, da bismo u slučaju potrebe — ma i po cijenu borbe, na tu stranu mogli prebaciti izvjestan broj naših ljudi. Trebalo je da Ismet i ostali budu pripravnici da nam u tome pomognu. Zasad će oni svoj štab smjestiti u selu Svjetliči. Pošto je situacija bila ozbiljna, riješili smo da sa Ismetom krenu čiča Nikola Grulović i Đorđe Simić, s tim da ih on prebaci na trebavsku stranu.

Ostao sam u Štabu gotovo sam. Telefon je stalno zvonio, a kuriri se smjenjivali. U toku noći su stizale nove vijesti. Božo Spasojević je pisao da je u 17 časova 2. i 3. vod 1. čete uputio sa Bajkanovićem na Smrdinsko groblje i da je osmotrio jednu neprijateljsku kolonu, oko 300 vojnika, kako se kreće od Visa u Žavitovje.

Te noći je desno krilo njemačke istočne grupe, spuštajući se na prugu, stiglo do Karanovca, a lijevo krilo južne grupe do Maglaja. Domobranske jedinice su pokušavale da od Glavice prodru prema Preslici i zaseoku Radojčićima (Jošava), ali su bile odbijene. Štirov ustaški bataljon, zajedno s nekim domobranskim jedinicama, pokušao je da se probije između sela Boljanića i Tekučiće, nastojeći da se dokopa druma prema Preslici, tali je takođe bio odbijen. U toku noći inicijativa je bila u našim rukama na većini tačkama, a naročito kod Karanovca, Boljanića, Pridjela i Ševarlija, gdje smo prelazili u napad.

Situacija je 31. januara bila otprilike slična. Naši su pružali jak otpor Nijemcima kod zaseoka Krešnića u selu Bakotiću, a zatim se povukli prema selu Rakovcu. Tih dana je na krajnjem desnom krilu borbom rukovodio Fikret Dedić, napadajući neprijatelja na Slanim barama, dok je Bajkanović sa svojim ljudima nanio naročito teške gubitke neprijatelju u Bakotićkom potoku. Dedić je s jednim vodom 1. čete uspio da zadrži neprijatelja gotovo cijeli dan, da ga skrene s njegovog pravca i natjera da pođe donjim obroncima brda iznad same rijeke Bosne. On je sačekao njihovu komoru, zarobio nekoliko ljudi i oteo sedam tovara municije i sprema. Bile su to uglavnom mine za bacače koje su nam upravo dobrodošle.

Lijevo krilo njemačke istočne grupe, koje je nadiralo od sela Turije, naišlo je na naše položaje u selima Brijesnici i Tumarama. Tu se našao i Murat, koji se toga dana prebacio u Brijesnicu s onom grupom boraca prikupljenih za brigadu. Oni su, zajedno sa dijelom boraca Udarnog bataljona, dočekali Nijemce na brisanom prostoru. Poslije teške borbe razbili su ih — nanijeli im velike gubitke i odbacili ih preko rijeke Turije. U toj borbi, pored ljudi prikupljenih za brigadu, naročito su se istakli Trebavci, borci čete pokojnog Miloša Kupresa. To njemačko krilo nije više ni pokušavalo da napada u pravcu Tumara, nego je pošlo sa svojom glavninom koja je iz sela Sižja i Krtove, preko sela Katanića, polako kretala pokraj manastira Ozrena ka Bosanskom Petrovom Selu. Naši borci su se puškarali s njima po Jelovoj gorici i selu Brđanima.

Te noći neprijatelj je uspio da se preko sela Bakotića probije prema rakovačkoj školi (zaselak Pilipova), gdje se dotle nalazio Štab 1. bataljona. Božo Spasojević se povukao sa dijelovima svoje 1. i 2. čete na kose prema Kobilovcu (k. 694). J^dan dio 1. čete sa Fikretom Dedićem i Bajkanovićem ostao je na odsjeku Bakotić — Smrdin — Karačić, dok je glavnina 2. čete zaposjela položaje na kosi Frei (selo Brusnica).

U toku dana započele su borbe na odsjeku Brusnice, a jak pritisak Nijemaca osjetio se i od sela Kak muža prema Presjeci. Namjera im je, izgleda, bila da

krenu rječicom Jadrinom prema Brezicima, ali kad su u šumi i u snijegu, skoro do grla dubokom, naišli na otpor naših malobrojnih boraca, nisu ni pokušavali dalje da nadiru.

Poslije podne 1. februara dobio sam preko relejne stanice u Bukovici pismo koje mi je slao Branko Nenie, vodnik 2. čete 4. bataljona. Nenić je pisao:

»Druže Tošo! molim te ko boga sve pusti i dodi ova-mo odmah ili ćemo da stradamo. Sva su sela do Pocjelova pogorjela. U Gornjoj Bresnici ima žena i djece da nikako ne more da stane u kuće, a hrana i kuće su im popaljene. Neprijatelj ima veliku snagu, a mi smo na Pocjelovu, ali će danas svakako prodrijeti, nemamo snage. Molimo te što bržu i što veću pomoć i Ti odmah dodi. Još se uzdamo u te i više nikoga do boga.«¹³³

Čudio sam se zašto se Miloš Popović ne javlja. Mislio sam da je isuviše zauzet prema selima Turiji i Katićima, ali kad to veće stigoše neki bjegunci s Podsijelova, stvar mi je "bila jasna. Naravno, oni su pričali stvari iz kojih je izbijala panika. Po njihovom kazivanju neprijatelj je s ogromnom snagom već prodro prema Podsijelovu i sad nadire u pravcu sela Bukovice. Nije se imalo kud. Iako nisam imao skoro nikog da ostavim u Štabu, riješio sam se da brzo odem do Podsijelova i da vidim šta se tamo događa.

Tjerao sam konja što sam mogao brže. Još putem sam vidio da su bjegunci pretjerali u svom pričanju. Stigao sam u G. Brijesnicu negdje između 7 i 8 sati. Tu u jednoj kući bio je privremeno smješten Štab udainog bataljona. Miloša Popovića u štabu nije bilo, ali sam tu zatekao zamjenika komandanta 4. bataljona Boška Popića. On mi je ispričao da su ustaše — a bio je to opet Francetić sa svojom Crnom legijom, pomognut velikim brojem ljudi iz Hadžiefendićeve legije — uspjele da razbiju naše razrijeđene položaje prema selima Svinjašnici i Pejanovićima i da prodru čak do zaseoka Nenića na Podsijelovu, to jest do naše najdominantnije tačke. Kako su se naše jedinice naše gotovo bez ko-

¹³³ Arhiv V.I.I., kut. 1708, br. reg. 9/1-10.

mande, Boško Popić, koji je slučajno pristigao, preuzeo je komandu, organizovao otpor, i u posljednjem času uspio da odbaci neprijatelja i vrati nešto terena. Neprijatelj je zanoćio na nižim obroncima, a za to vrijeme naši su utvrđivali svoje položaje. U toj današnjoj borbi naši su uspjeli da ustašama otmu jednu njemačku zastavu s kukastim krstom, koju su nosili da bi stvorili utisak kao da su s njima i njemačke jedinice.

Sva pozadina Podsijelova, to jest, sela G. i D. Brijesnica, bila je puna izbjeglica: staraca, žena i djece, i puna stoke koja je, gladna, u mraku blejala i mukala. Boško Popić nije ništa znao da mi kaže o Milošu Popoviću. Pričao mi je da ga je vidio uoči toga dana i da su se tom prilikom dogovorili da izvrše neki napad, ali je Boško, zabrinut situacijom na Podsijelovu, jutros krenuo u ovom pravcu. Rekao mi je, takođe, da u Udarnom bataljonu, otkako nema Dušana Stanišića, a naročito otkako su poginuli Pero Dokić i Miloš Kupres, stanje nije u najboljem redu. Naročito su poslije Kupresove smrti uznemireni Trebavci.

Dok smo bili još u razgovoru stiže Jefto Blagojević, komandir Vozučke čete. Bio je zabrinut. Ispričao mi je detalje današnje borbe. Iz njegovog izlaganja vidjelo se da ustaša nema tako mnogo, ali da glavninu čine Ribnička legija i na brzinu naoružani Muslimani vozučkih sela, koji služe i kao vodiči, jer dobro poznaju puteve. Jefto je predlagao da s jednom manjom jedinicom zađe noćas u pozadinu neprijatelja, da ga tu napadne i napravi što veću zabunu.

Kolebao sam se neko vrijeme, jer sam znao kako smo na tom sektoru slabi. Jefto me je uvjeravao da će se neprijatelj, napadnut s leđa, zbuniti, naročito domaća milicija, koja će se razbježati da brani kuće, misleći da se radi o našem napadu od Gostovića. Stvar mi se učinila umjesna. Dogovorili smo se da on povede oko 40 ljudi i jedan puškomitraljez, da počne s puškaranjem negdje oko sela Gara, da još iste noći pokuša da uhvati vezu s Mišom Ignjatovićem, koji je ostao na odsjeku Gostovića, i da ga pozove da mu pomogne u toj akciji. Smatrao sam da će nas, svakako, na taj način moći da rasterete. Upozorio sam ga ipak da se odmah vrati ako

ne bude mogao da se probije. Krenuo je sa svojim ljudima između 9 i 10 sati. Na polasku upitao me je da li ću se ljutiti ako ponešto i zapali. To dotad nije bio naš običaj, ali sam sad odmahnuo rukom i pozdravio se s njim.

Legao sam da se malo odmorim prije nego što krenem natrag u Štab odreda. Nisam dugo spavao, možda nešto oko dva sata. Probudili su me i zovnuli da izađem pred kuću. U mraku je stajala grupa naših ljudi, smijala se i razgovarala, gledajući u pravcu krivajvske doline. Tamo, u daljini, čuli su se pucnji i rijetki mitraljeski rafali. Ali, drugo je bilo interesantnije. Nebo se žarilo od požara. Borci su prvo nagađali gdje li to gori, a onda su se uglavnom složili da gori u nekom od musulmanskih sela. Možda to nije bilo sigurno, ali je bilo sigurno da Jefto počinje da djeluje. Ušao sam s Popićem u zgradu. Napisao sam naređenje Milošu Popoviću da, ukoliko situacija ne zahtijeva da bude prisutan na svom odsjeku, odmah dođe ovamo. Dogovorio sam se s Popićem šta dalje da radimo, i naredio mu: da po svaku cijenu održi položaje na Podsijelovu, da stupi u vezu s Bajkanovićem, da prebaci nešto ljudi iz D. Brijesnice, da u jedinice na Podsijelovu uključi neke naše bjegunce koji su, uplašeni od Nijemaca, napustili položaje na odsjeku Milino Selo — Petrovo Selo i stigli čak ovamo, vjerujući da će ovdje naći neko zatišje. Zatim sam zatražio da mu pripreme konja i upravo u času kad sam se spremao da krenem na Brezike, dotrčaše neki drugovi s položaja da jave kako se neprijatelj povlači. Vidjelo se da je Jefto imao pravo. Sad već nešto spokojniji, potjerao sam konja i u zoru već bio u Štabu.

Tek docnije sam saznao zašto nisam zatekao Miloša Popovića na njegovom mjestu. Taj čovjek neobične inteligencije i sposobnosti imao je prilično vojničkog znanja, ali u teškim i kritičnim časovima nije uvijek uspijevao da vlada sobom. Tako je bilo i ovog puta. Iznenadna provala neprijatelja na Podsijelovo zbunila ga je i uplašila, i on je prosto napustio svoj štab i povukao se s nekoliko pratilaca prema selu Bukovici.

U Štabu su me obavijestili o svemu što se u toku prošle večeri i noći zbilo na ostalim sektorima. Žarko

Šarčević, zamjenik komandanta 1. bataljona, izvijestio je da su toga cijelog dana jedan njemački i jedan domobranski bataljon pokušavali da iz doline rijeke Jablanice prodru preko kose Free i sela Brusnice prema selu Paklenici. Položaj je branila samo jedna naša četa sastavljena uglavnom od Brusničana. Borba je bila teška i neravna. Nijemci su uspjeli, uz teške gubitke, da ovladaju našim položajima tek pred veče kad se neka njihova jedinica preko donjorakovačke škole zbacila onoj našoj četi za leđa. I naši su gubici veoma teški. Četa je izgubila oko pola ljudstva. U borbi su se istakli naši odlični stari borci Luka Jovanović i braća Savići.

Fikret Dedić mi je kasnije pričao o ovoj borbi, a naročito o pogibiji dvojice naših Brusničana — omladinaca, Simića i jednog Savića. Imena im se ne sjećam. Kad je naša Brusnička četa, pošto je ostala bez metaka, počela da odstupa, ostatak njenih boraca probijao se svaki za svoj račun. Njih dvojica su krenula prema Brezicima, misleći da je taj pravac još slobodan. Kroz šumu u polumraku nabasali su na neku kolonu i, misleći da je naša, pošli prema njoj. Međutim, to je bila jedna neprijateljska jedinica. Nijemci su ih lako savladali. Jedan njihov oficir, pošto im je pregledao oduzete puške, zapitao ih je da li su pucali na Nijemce. Oni su mu odgovorili: »Jesmo, dok smo imali metaka, a sad vi možete da pucate u nas.« Ubijeni su bili tu na mjestu.¹³⁴

Odatle su Nijemci krenuli prema selu Okolištima.

Poslao sam hitno kurira Boži Spasojeviću, jer su mi rekli da se on nalazi na tom odsjeku. Tražio sam da me što detaljnije obavijesti o stanju kod njega. Od Todora Panića, koji je svoj štab prebacio iz Boljanića u Konopijišta, zatražio sam da mi pošalje nešto ljudi koji bi nam mogli poslužiti kao rezerva.

Toga dana — bio je 1. februar — iz izvještaja koje sam dobivao sa svih strana mogli su se izvući izvjesni

¹³⁴ Prema nekim docnijim podacima, u toj grupi su bili omladinci Spasoje Lazarević, Nedeljko Petrović, Vaso Stojanović i Maksim Miličić, koji su pohvatani i strijeljani pošto su ostali bez ijednog metka. Mislim ipak da se radi o dva slučaja koji nemaju veze.

važni zaključci. Jedan od najvažnijih bio je taj da Nijemci, zadržavani svaki čas našim sitnim napadima, a i visokim snijegom i hladnoćom, nemaju neke naročite volje da prodiru u dubinu naše teritorije. Oni uglavnom prte jednim uskim pojasom, ni kilometar-dva u širini, dolinama rijeke Bosne i Spreče. Domobranske jedinice koje se kreću iza njih pokušavaju da zađu nešto dublje, i pošto nemaju hrabrosti, zadovoljavaju se uglavnom organizovanjem i utvrđivanjem posada u pojasu kojim su Nijemci pošli. Drugi zaključak je bio da njemačka spoljna krila naročito žure prema Doboju i da je njihovo začelje već počelo da napušta polazne položaje, na kojima ostaju samo domobranske jedinice. Najzad, nastojanje Nijemaca da se po svaku cijenu probiju od sela Brusnice i Okolišta, s jedne, i Boljanića, s druge strane, prema selu Konopljištu, ukazivalo je na to da oni smatraju da se tu, u uglu između rijeke Spreče i Bosne, nalazi naša glavnina, koju bi na taj način mogli uništiti.

Sporazumio sam se s Todorom Panićem da on po svaku cijenu brani sela Boljanić, Brđane i Konopljište, a 2. bataljonu sam naredio da se odmah povuče preko presličke ceste i tu pomogne u razbijanju neprijatelja. Toga dana primio sam od Bože Spasojevića dva pisma. I u jednom i u drugom obavještavao me je da neprijatelj prolazi ispod Okolišta i da već nailazi njegova komora, dok mu se glavnina spušta prema selu Paklenici. U jednom pismu Božo kaže da ima namjeru da napadne zadnju kolonu.

Vidjelo se da ga neprijatelj nije zbunio i pored toga što mu je bataljon bio skoro razbijen. Međutim, raspoloženje na nekim drugim odsjecima nije bilo najbolje. To veče javio mi je Miloš Popović da Trebavljani, zbunjeni ovom njemačkom najezdom, počinju da otkazuju poslušnost i traže da se prebace u svoj kraj. Istovremeno me je izvještavao da dr Branko Stakić, koji je sa svojom porodicom izbjegao na našu teritoriju, uplašen ovim događajima, nagovara Bogdana Jovičića da prikupi što više ljudi i da se s njima probiju prema Olovu i Han-Pijesku. Onu prvu vijest potvrdili su mi Milovan Gajić

i Đoko Sešlak, koji su te večeri stigli da me obavijeste o stanju kod njih. Oni su mi pričali da je ljudstvo njihove čete strahovito iscipljeno, prozeblo i gladno i da se pojavljuju slučajevi demoralizacije, potpirivani od strane izvjesnih agitatora.

Jedan od najtežih dana u ovoj neprijateljskoj akciji bio je, svakako, 2. februar. Prvu crnu vijest toga jutra donio mi je izvještaj komandira 3. čete 1. bataljona Steva Malinovića. On je izvještavao da je 1. februara oko 15 časova više Beljića poginuo Božo Spasojević kada je sa još trojicom drugova bio postavio zasjedu neprijateljskoj komori.¹³³

Stevo Malinović bio je jedan od one četvorice koji su nam stigli preko Vlasenice zajedno s Gojkom Latinovićem. Odmah se pokazao kao dobar vojnik i ubrzo postao komandir. Iako je toga dana njegova jedinica morala da izdrži najteži udarac, iako je izvukao tijelo poginulog komandanta bataljona, on je u izvještaju, pored svega toga, ipak tražio samo da mu pošaljemo radio-vijesti. Njega nije zbunjivala teška situacija u kojoj se nalazila njegova jedinica. U njega je čovjek mogao uvijek da se pouzda.

Toga dana zvali su me nekoliko puta na telefon iz Konopljišta i sa Preslice. Stalno su se interesovali da li sam još tu. Nešto kasnije pozvao me je i Marinko Nešković. Nije mi vjerovao da sam to ja kada sam mu se javio:

»Nisi ti, Tošo, šta pričaš, reci ti nama gdje je Tošo« — pitao je. Nastojao sam da ga uvjerim da sam to zaista ja. Na kraju, kad je ipak povjerovao, rekao mi je da se dolje, na njihovom odsjeku i na odsjeku 2. bataljona, koji se povlači na nove položaje, iznad presličkog drumu, pronio glas da sam ja s komunistima napustio Brezike i pobjegao u nepoznatom pravcu.

Cijelog tog dana sa svih strana naše oslobođene teritorije čula se neprekidna topovska i bacačka paljba, praćena učestalim kлокotanjem mitraljeza. Nije bilo ugla za koji bi čovjek mogao da kaže da je bio miran. Nepri-

¹³⁵ S Bozom se nalazio i Brišo Obralić, koji je tom prilikom ranjen.

jatelj je nastojao da što glasnije pokaže svoju silu. Najteže borbe vođene su na Okolištima i boljaničkim Brđanima, jer je neprijatelj po svaku cijenu htio da se dokopa sela Konopljišta i Krčmarice (trig. 682), da bi na taj način razdvojio naše snage. Između 16 i 17 časova stanje se nešto smirilo.

Uveče, dok sam sjedio u Štabu i pisao neka naređenja, uđe u sobu Miloš Popović, a za njim pokulja cijela gomila Trebavaca, među kojima Novak i Mrkonjić, Radišav Milanović, Žarić i Pero Bosić. Vidio sam da nešto nije u redu. Svi su počeli da govore u isti mah. Naredio sam im da učute i zatražio od Miloša Popovića da mi objasni o čemu se radi. Miloš mi je ukratko ispričao da je Murat, kad je ono stigao u Brijesnicu, odmah poslije borbe smjestio svoje ljude u zgrade u kojima je dotad bio Štab udarnog bataljona. U podrumu jedne od tih kuća nalazio se zatvor u kome su, još dok je Kupres bio živ, bili zatvoreni Milan Sojić, Marinko Mitrović i Cedo Živković. Tu u selu nalazio se i Radovan Trifunović s nekoliko olovskih četnika. Zahvaćeni panikom, Radovan i njegovi ljudi unosili su zabunu i agitovali za onu Stakićevu ideju o probijanju prema Olovu i Han-Pijesku. Naši su, po ne znam čijem naređenju, uhapsili Radovana i njegovu grupu, a s njima i dvije zaostale četničke bolničarke, u stvari žene vrlo sumnjiva morala, i sve ih potrpali u zatvor u kome su se već nalazili Marinko i Cedo. Međutim, te noći nekoliko Trebavaca, podgovoreni od Milana Sojića i još nekih, provalili su vrata na podrumu i pustili zarobljenike. Malo je trebalo pa da dođe do pucjave i krvi. Štvar se smirila zahvaljujući samo hladnokrvnosti i snalaženju Muratovom. Nije nemoguće da je cijela ova stvar imala dublju pozadinu, a naročito s obzirom na to da je udarac bio namijenjen grupi ljudi koji su se dobrovoljno javili u brigadu. Vrlo je vjerovatno da su iza ove stvari stajali dr Stakić i još neki. Trebavci su ovoga puta definitivno napustili položaj i došli da od mene traže da ih pustim kućama. Znao sam, međutim, da je to u ovom času nemoguće, jer su Nijemci odmah po povlačenju 2. bataljona zaposjeli selo Tekučicu i djelimično ovladali presličkim drumom i selima Suhim Poljem i Lipcem, a

Ismet se s Nikolom ćelićem i njegovom četom prebacio u selo Svjetliču još prije povlačenja 2. bataljona.

Pošto sam saslušao Novaka Mrkonjića i Milana Sojića, koga je u tom času pomagala većina Trebavaca, nastupio sam dosta oštro. Objasnio sam im da je to što oni čine najsravnija izdaja drugova i Odreda, koji ih je u najtežim njihovim časovima prihvatio, i da, ukoliko se ne potčine štabu svoga bataljona, Ozrenski partizanski odred u tom slučaju prekida svaku vezu s njima. O nekim drukčijim mjerama, naročito o njihovom razoružavanju, te noći nije moglo biti ni govora. Ja sam u to vrijeme pri Štabu imao petnaestak ljudi koji su služili kao obezbjeđenje Štaba i bolnice ili kao kuriri, a i ti su bili rastureni po selu, na straži, ili upućeni na položaje s kakvim naređenjem.

Dio Trebavaca se ipak pokolebao i zamolio me da ih zadržim, ali je većina ostajala pri svom. Nisam im govorio ništa o situaciji na odsjeku 2. bataljona. Nisam htio mnogo ni da govorim, i pored toga što me je Sojić i dalje uvjeravao da će on i u trebavskom kraju slušati moju komandu. Rekao sam im da izađu i da idu kud hoće. Ostalo ih je u sobi svega petnaestak s Novakom Mrkonjićem i Perom Bosićem. Bili su to u stvari oni koji su bili spremni da se i dalje zajedno s nama bore. Posavjetovali smo se da je ipak najbolje da i Novak sa svojom grupom krene za Sojićem, vjerujući da će mu se na Trebavi priključiti još nešto ljudi iz Sojićeve grupe, utoliko prije što su se tamo nalazili i Nikola ćelić i Ismet Kapetanović. Novaku sam objasnio situaciju i izložio nemogućnost prelaza, i stavio mu u zadatak da svojim uticajem djeluje na Trebavce da ne prave nove poteškoće i nepravilike bar dok se ne svrši ova neprijateljska akcija.

Prije podne 3. februara nije bilo nikakvih naročitih novosti. Nijemci su svoje jedinice sa začelja povukli sve do Karanovca i Trbuka. Za njima su ostajale samo domobranske jedinice i neke posade koje su se utvrđivale, kao na primjer: jedna četa u Katanićima, jedna u manastiru Ozrenu, jedan bataljon u Lužinama, Brđanima i oko Petrova Sela i jedna četa na Krstaču, kod Kak-

muža. S maglajske strane domobranske jedinice su se još nalazile kod sela Smrdina i Bakotića i utvrđivale se oko škole u selu Rakovcu.

Poslije podne pošao sam na Panjik, jer su me tamo zvali da raščistim situaciju koja je nastala poslije povlačenja Trebavaca, a naročito usljed propagande koju su, na Stakićev mig, počeli da šire neki ljudi, preporučujući probijanje prema Han-Pijesku, za četnicima. Putem sam saznao da je dr Stakić pričao da je najbolje probiti se do Han-Pijeska, a odatle nije daleko do Srbije, gdje se može mirnije živjeti.

Kod panjičke škole zatekao sam čitavu gužvu. Tu su se bili sakupili prilična grupa boraca iz raznih jedinica i veći broj seljaka koji su došli da čuju i vide šta se zbiva. Iskoristio sam priliku i počeo da im govorim. Rekao sam im šta sam čuo da se govori među njima. Objasnio sam im kakvu to glupost predstavlja i upoznao ih sa situacijom u dolini Krivaje, po kojoj sada krstari Francetić sa svojom Crnom legijom. Isto tako rekao sam im da su i Olovo i Han-Pijesak u rukama ustaša, i da se i ne zna dokle je dosad stigao Račić sa svojim četnicima. Upoznao sam ih sa situacijom na ozrenskom sektoru. Upozorio sam ih da se Nijemcima žuri. Pozvao sam borce da se odmah vrate u svoje jedinice, jer je to najbolja garancija da odbranimo svoju slobodu, a u ovom slučaju i našu slobodnu teritoriju. Pošto sam vidio da sam uspio da ih smirim, izdvojio sam komandni kadar koji se tu našao i u jednoj školskoj sobi sjeo s njima da se posavjetujemo. Bili su to uglavnom borci iz okolnih sela. Raspolagali su sa oko 100 do 150 pušaka. Kad smo još detaljnije pretresli situaciju, naredio sam im da još u toku sutrašnjeg dana organizuju čišćenje sela od domobranskih posada, i to da počnu sa napadom na onu četu koja se utvrđivala u selu Katanićima. Naredio sam im da odmah poprave telefonsku liniju koju su bili iskidali i da me u toku sutrašnjeg dana obavještavaju o onom što se bude ovdje dešavalo.

Još iste noći požurio sam natrag u Štab. Na polasku sam još jedanput govorio s ljudima, koji su se grijali u velikoj učionici panjičke škole. Svi su znaci govorili

da je kriza uglavnom prošla, pa sam zato umiren krenuo na Brezike.

U Štabu nisam zatekao neke naročite novosti. Obavijestili su me samo da su se na našem telefonu u dva maha javljali Nijemci. Izgleda da su na nekim mjestima natrapali na naše telefonske linije, koje su tih dana bile znatno iskidane. Stalno je funkcionisala još jedna naša veza — sa selom Konopljištem.

Te noći, oko 3 sata, upravo u času kad sam bio zaspao, probudila me je nova gužva. Veći dio boraca 2. bataljona, uglavnom Streževljani, Trbučani i Osojničani, kad je primio naređenje da se povuče preko presličke ceste, nije se tu zaustavio, nego je, zahvaćen nemiro, krenuo u Štab da traži mene. Njima se uz put pridružio i Marinko Nešković, s vodom Konopijištana koji je Todor Panić, na moje traženje, uputio kao štapsku rezervu. Uz njih je pristigao izvjestan broj ljudi, uglavnom bespuškari i neki koji su, iz raznih razloga, napustili svoje položaje zato što su im Nijemci prilikom nastupanja prekinuli veze. Cijela ta gomila slegla se oko štapske zgrade, a priličan broj ljudi ušao je u sobu. Bili su uznemireni, i izmoreni i prozebli. Nije me čudio njihov nemir. Zaista, bilo je veoma teško ostati miran na tako tijesnom prostoru gdje smo se nalazili pritisnuti nadmoćnim neprijateljskim snagama. Većina je predlagala da okupimo sve borce i da se probijemo Ciči na Romaniju. Gotovo niko nije znao šta se u to vrijeme zbilo na Romaniji. Morao sam ih i te noći uvjeravati da je najbolja Romanija ona koja se brani, a onda sam im izložio stanje na našim položajima, nastojeći da im dokažem da kriza već prolazi. Uvjerio sam ih da za probijanje, ako ono bude potrebno, još imamo vremena, a da sada treba sakupiti snage, izabrati pogodan čas, pa krenuti u protivnapad. Nastojao sam da im dokažem da su Nijemci samo na prolazu i da će otići za dan-dva, a onda ćemo lako raščistiti sa onim što iza njih ostane. Uopšte, uspio sam da ih ubijedim, te su oni, pošto su primili nekakav na brzinu pripremljen doručak, još prije svanuća krenuli natrag, na svoje položaje.

Oko podne, 4. februara, sahranili smo na brezičkom groblju komandanta 1. bataljona Božu Spasojevića. Ispratio sam ga do groba i održao kratak govor, ali mu pozdravnog plotuna nismo ispalili da ne bismo unijeli uznemirenost u narod. Istog dana postavio sam za komandanta 1. bataljona komandira 1. čete Jovana Bajkanovića.

Prema izvještajima koje sam primio u toku dana situacija je izgledala ovako: posljednje njemačke jedinice spuštale su se prema Doboju. Manji njihovi dijelovi još su se nalazili na putevima s desne strane rijeke Spreče i s lijeve strane rijeke Bosne, kao i između sela Striježevice i Pridjela, ali su ih i tu već počele da smjenjuju domobranske jedinice. Na tom odsjeku naši su prešli u žestok protivnapad i u borbi prsa u prsa, po dubokom snijegu i gustoj magli, strahovito razbili domobranske jedinice koje su nastupale od Suhog Polja, preko Preslice. Glavni udarac zadat je jednom bataljonu domobrana, takozvanoj Viteškoj bojni branilaca Višegrada. To je bio onaj famozni bataljon koji je nekoliko mjeseci s uspjehom odolijevao četničkoj opsadi Višegrada i tako stekao svoje »viteštvo«, koje je ustaška propaganda ras-trubila na sve strane. Taj bataljon je tada formalno zbrisan sa Preslice, tako da su njegovi razbijeni dijelovi uspjeli da se prikupe tek u Doboju. Naši su ubzro zauzeli zaselak Vrtliće. I u rejonu sela Sižja naši su razbili neku jedinicu ustaške milicije.

To isto poslijepodne doživjeli smo u Štabu na Brezicima iznenadnu uzbunu. Između 14 i 15 časova dotrča u Štab neki mladić i, teško dišući, javi nam da je neprijatelj prodro od rakovačke škole preko Borotnice (k. 676) i da sad nastupa prema Brezicima. Prema kazivanju toga mladića, dijelovi neprijatelja samo što se nisu pojavili kod prvih seoskih kuća. U isto vrijeme jedan od naših kurira ugleda kroz prozor kako niz Rabov vis (k. 707) bježe neke žene s djecom, i odmah se oko prozora okupi nekoliko ljudi. Začudio sam se kako se to moglo desiti a da mi ne budemo ranije izviješteni. Međutim, nije bilo vremena za čuđenje: prema kazivanju mladićevom izlazilo je da neprijatelj nije udaljen od nas više od 2 kilometra.

Izletjeli smo iz Štaba i na brzinu počeli okupljati ljude koji su se zatekli u blizini. Bili su tu Marinko Nešković sa svojim vodom i jedno petnaestak ljudi iz štap-skog obezbjeđenja. Ubrzo nam se priključilo još nekoliko lakših ranjenika, tako da nas se sakupilo pedesetak. Požurili smo, skoro trčeći, da zauzmemo položaje.

Kad smo izašli na Ravnu goru, iznad Maksimovića kuća, nismo nigdje primijetili neprijatelja, iako bismo ga morali vidjeti da je bio u blizini. Krenuli smo prema Borotnici. Kod kuće Nedeljka Cvijanovića, kovača, rekoše nam žene da je neprijateljska vojska zaista bila stigla do na kilometar ispod njihovih kuća, ali kad je vidjela da se neka naša jedinica prebacuje preko Kobilovca, naglo se povukla prema rakovačkoj školi. Pošli smo do mjesta dokle je neprijatelj, prema njihovom kazivanju, bio došao. Po tragovima u snijegu moglo se vidjeti da se radi o većoj jedinici. Predao sam komandu Marinku Neškoviću, sa zadatkom da slijedi neprijatelja i hvata vezu s dijelovima 1. bataljona, koji su se tu negdje morali nalaziti, i da napadne neprijatelja čim ga stigne. Zatim sam požurio u Štab.

Brezike sam zatekao gotovo prazne. Na snijegu niže šume ležalo je nekoliko naših teških ranjenika koji su čekali evakuaciju. Prikupio sam nekoliko seljaka i prenio ranjenike ponovo u bolnicu. S dijelom lakših ranjenika dr Jovanović se već bio evakuisao i, ne čekajući naređenja, krenuo prema Panjiku. Ušao sam u Štab i na brzinu opravio telefon, koji je neko u posljednjem trenutku bio otkinuo i bacio u snijeg. Tako je Štab, poslije sat i po prekida, počeo ponovo da funkcioniše.

Te noći stiglo je dosta dobrih vijesti. Nešto poslije 6 sati dijelovi našeg 4. bataljona napali su domobranksu posadu u selu Katanićima, razbili je i zarobili preko 30 domobrana i jednog oficira. U borbi je poginulo preko 30 domobrana i jedan oficir. Ostatak se probio i glavom bez obzira pobjegao prema manastiru Ozrenu i Petrovom Selu, koje su još držali dijelovi domobranskih jedinica. Dio onih koji su bježali nabasao je na dijelove jedne naše čete i tu iznad Petrovog Sela bio takođe uništen. Tog istog dana naši su istjerali ustaše koje su pokušale

da se utvrde u selu Karanovcu i prisilili ih da se povuku u utvrđenu željezničku stanicu.

Situacija se okretala u našu korist. Nismo smjeli da izgubimo inicijativu. Požurio sam da obavijestim sve naše jedinice o današnjim uspjesima i da naredim prelaz u napad na cijeloj liniji u toku sutrašnjeg dana. Tu noć bio sam u Štabu gotovo sam. Pisao sam izvještaj za izvještajem i naređenje za naređenjem. Kuriri su mi bili neki seoski starci i žene.

Pred zoru dobio sam izvještaj od Marinka Neškovića. On mi je javljao da se nalazi na brdima iznad rakovačke škole. Neprijatelj drži položaje oko te škole i utvrđuje ih. Nešković se već povezoao s našima iz 1. bataljona koji čekaju dolazak Bajkanovićev i spremaju se da napadnu neprijatelja. Isto tako primio sam i izvještaj 0 onome što se zbilo u lipačkom trouglu, ispod presličkog druma. Domobranske jedinice koje su smijenile Nijemce na tim položajima pokušale su da se tu utvrde 1 da zaposjednu neke položaje s kojih su Nijemci otišli ne čekajući domobrane. Taj momenat naši su odlično iskoristili. Borci 2. i 3. čete 2. bataljona napali su ponovo »Višegradsku bojnu« čiji su se razbijeni dijelovi bili prikupili i ponovo uputili na lipačke položaje. U neodoljivom naletu naši su razbili ovaj domobranski bataljon i natjerali ga u bjekstvo prema Doboju.

Tom prilikom jedna domobranska četa je iskoro uništena. Najžešći udarac zadat je neprijatelju pod Preslicom, kod Ilijinog groba. Gotovo u isti čas 4. četa 2. bataljona, u kojoj se nalazio Simo Lukić, očistila je neprijatelja s položaja oko sela Suhog Polja, a jedna jedinica 3. bataljona postavila je u boljaničkom zaseoku Orašju zasjedu domobranskom vodu i zarobila ga bez i jednog pucnja, zaplijenivši tom prilikom tri puškomi-traljeza.

Zabrinjavajuća je bila jedino vijest da su domobrani jačim snagama zaposjeli Krčmaricu i Đurkin krst. Međutim, primijetivši grupisanje dijelova našeg 1. i 2. bataljona, neprijatelj se, poslije manjeg puškaranja, pred mrak povukao i sa tih položaja.

Cio 5. februar protekao je potpuno u znaku naše inicijative. Ustaše su bile istjerane iz Boljanića. Naši

su kod sela Lipca jurišali na Glavicu. Gotovo svi stari položaji bili su opet u našim rukama. Naš 1. bataljon pribrao je tog dana svoje snage i u prvi mrak prešao na juriš, progoneći neprijatelja od rakovačke škole prema Maglaju, a zatim čisteći sela G. Paklenicu i Osojnicu. Te noći, primijetivši grupisanje naših jedinica i bojeći se da će biti napadnut, neprijatelj je bez borbe napustio manastir Ozren i povukao se prema željezničkoj stanici Petrovo Selo.

Šestog februara bio je odsjek 1. bataljona potpuno očišćen. Na cijelom frontu mi smo opet držali položaje koje smo držali i prije ove neprijateljske akcije. Na odsjeku 2. bataljona neprijatelj je toga dana pokušao još jedanput da se probije od zaseoka Vrtlića prema Preslici, ali je protivnapadom bio odbačen. Da su naši bili malo uporniji, mogli smo očistiti i lipačku Glavicu. Ali su ljudi bili toliko izmoreni borbama, glađu i nespavanjem da se od njih zaista nije moglo više ni tražiti. Jedino je na odsjeku 3. bataljona neprijatelj uspio da zadrži još neke položaje. U selu Sočkovcu ustaše su držale ciglanu i školu, i tu su se utvrdile. Kod sela Kakmuža domobrani su držali i utvrđivali Krstac (k. 471), a ustaše su se utvrdile na Stražici (k. 379), dok je gotovo cijelo Petrovo Selo bilo u domobranskim rukama. Te noći pripremili smo sve da ih i s ovog terena odbacimo, ali smo u tome uspjeli samo djelimično. Neprijatelj se, naime, već bio utvrdio, a pred sobom je imao širok i brisan prostor, zavijan snijegom dubokim do pasa, tako da naši nisu mogli jurišati.

Sedmog februara ustaše su bile istjerane iz sela Sočkovca. Istog dana savjetovao sam se s Todorom Panićem. Zaključili smo da privremeno, dok snijeg malo ne okopni, odustanemo od čišćenja Petrovog Sela i Kakmuža, jer bi samo uzaludno gubili ljude. Tog dana, može se reći, prestala je ta druga velika njemačko-ustaška akcija protiv Ozrenskog partizanskog odreda.

U toku borbi vidjelo se od kolike su nam koristile bile čete Miše Ignjatovića i grupa koju smo prebacili na trebavsku stranu sa Ismetom na čelu. Njihovo stalno pripucavanje, a naročito aktivnost Ismetove grupe posljednjih dana borbi na lipačkim položajima, tjerali su

neprijatelja da na tim pravcima drži jače snage, toliko grupisane da su same sebi smetale, tim prije što je on stalno mislio da ćemo u posljednjem trenu pokušati da se izvlačimo i probijamo u ta dva smjera. Međutim, mi smo izabrali drugu taktiku: koristeći se međuprostorima, zabacivali smo se Nijemcima za leđa i tukli one koji su iza njih imali da ostanu.

Odred je i ovog puta izašao iz borbe ojačan i bolje naoružan. Ali tragovi koje je neprijatelj ostavio za sobom bili su za nas prilično teški. Nijemci su opljačkali veliki broj krupne i sitne stoke, odvukli ili uništili veće zalihe kukuruza i pšenice i iz većine seoskih kuća odnijeli zimmicu. Isto tako oni su na prevaru prikupili tri do četiri stotine ljudi, uglavnom seljaka koji dotad nisu učestvovali u borbama i sad se zavaravali da im zbog toga neprijatelj neće ništa. Oni su naivno nasjeli njegovoj taktici. Neprijatelj je, naime, prvih dana ostavljao na miru svakog koga je zatekao kod kuće bez oružja. Tumači njemačkih jedinica uspjeli su čak da nagovore neke žene da dođu u šumu među borce i nagovore svoje muževe da se vrate. Neki su se prevarili i otišli — naravno, bez oružja. Na stanicama ustaške vlasti su im dale soli i duhana i petroleja u čemu je narod u to vrijeme najviše oskudijevao. Kad su se ovi ljudi primirili, a novi prestali da pridolaze, neprijatelj je, 2. februara, uputio patrole u sela i pokupio oko 200—250 njih, pod izgovorom da će im opet dijeliti so, duhan i petrolej. Na stanicama su ih povezali i potrpali u vagone. Ustaše su im se rugale: »A, hoćete soli? Dobićete je sada dosta. Na so se i ostala goveda mame!«

Otpremili su ih najprije u Tuzlu, a zatim u zloglasni logor na **zemunskom** sajmištu. Od tih ljudi, koliko znam, preživjelo je ovaj rat svega desetak, i to uglavnom oni koji su uspjeli da pobjegnu i da se priključe sremskim partizanskim odredima.

Zanimljivo je bilo još nešto. Đokan Šarčević se nalazio tih dana u Boljaniću, u kući svoje žene. Ostao je u selu, a Nijemci, kad su naišli, nisu ga dirali. Po njegovom nagovoru predao se Nijemcima i njegov zet, neki Blagoje Lazukić iz Striježevice. Dva-tri dana kasnije Đo-

kan se pojavio u našim selima, govoreći da je pobjegao kad je primijetio da Nijemci kupe ljude. Njegov zet, međutim, nije se više nikad vratio. O tom Đokanovom slučaju saznali smo mnogo docnije. Vrlo je vjerovatno da je već tad imao neke veze s Nijemcima i ustašama.

Još dok smo vodili posljednje borbe kod Lipca, Nijemci su se nalazili u Doboju, gdje su ukrcavali svoje jedinice i otpremali ih, prema nekim izvještajima, za Osijek, odakle su imale da krenu na istočni front. Iako su prostim okom mogli da vide šta se zbiva s njihovim saveznicima, a o tome je njihova komanda, svakako, imala i izvještaje, oni nisu ni malim prstom maknuli da im pomognu. Po shvatanju njemačke komande, Nijemci su svoj posao obavili, a što sad njihovi saveznici nisu u stanju da drže ono što su oni zauzeli, to se njihov ništa ne tiče. Njima se žurilo!

Neprijatelj je, naročito domobrani i ustaše, u ovoj borbi imao prilično velike gubitke. Nijemci su svoje mrtve i ranjene prevozili u Brod. Prema podacima koje smo kasnije dobili iz Doboja, broj tih mrtvih, ranjenih i promrzlih bio je velik.

Ova velika neprijateljska akcija stala je i naš Odred prilično žrtava. Osim komandanta 1. bataljona Bože Spasojevića, poginuli su nam dva komandira čete i oko 60—70 ljudi. Teških ranjenika bilo je oko 80. Bolnice su bile pune. Otvorili smo još jednu u školi na Panjiku. Nju je vodio neki dr Hañ, koga je Račić prilikom svoje brze evakuacije i bježanja ostavio u Vozućoj.

Najteže je bilo što smo imali veliku masu izbjeglica iz doline Krivaje. Pojavila se i glad. Potrebno je bilo što brže organizovati prikupljanje hrane, a isto tako morali smo hitno organizovati obezbjeđenje toga sektora. Francićeva Crna legija, pomognuta Hadžiefendićevim bandama, činila je strašne zločine nad golorukim narodom po krivajskim selima. U te naoružane bande okupilo se prilično ološa. Njihova pojava unijela je pravu pustoš u sela između Careve Čuprije i Zavidovića i stala glave oko 800 staraca, žena i djece. Najzvjerskije grupe predvodila su dva krvoloka, neki Zaim Kapetanović, zvani Kapetanče, iz Ribnice, i Zećir Herić, zvani Majčtin, iz ribničkih Osječana. Zločini koje su oni počinili hara-

jući po dolini Krivaje prelaze ljudsku fantaziju. Mjesec dana kasnije, silazeći u te krajeve, nailazili smo po putevima i na zgarištima kuća snijegom zavijane leševe, iznakažene na najzvjerskiji način. Palili su žive žene i djecu po kućama, silovali žene i klali. Leševi su ostajali mjesecima nepokopani. Ništa nije dalo toliko materijala raznim šovinističkim huškačima i četničkim zagovaračima u našem kraju kao što su ga dali ovi zločini.

Naš odred je uvijek imao pravilan odnos prema zarobljenim domobranima. Ustaše i poneke oficire nismo štedjeli, ali domobrane smo bez iznimke puštali, pošto bi im prethodno skinuli vojničko odijelo i obuću. Međutim, ovog puta, zahvaljujući izvjesnoj šovinističkoj propagandi, kojoj su pomogli zločini ustaša i Hadžielendićeve legije, desilo se da su neki naši ljudi predvođeni nekim Patrikijom i Rajkom iz Tumara, čijih se prezimena danas ne sjećam, pobili oko 30 zarobljenih domobrana i jednog oficira. Pobijeni domobrani bili su zarobljeni u Katanićima, prilikom razbijanja one čete.

Potrebno je bilo na Podsijelovu što brže organizovati jedinicu koja će biti u stanju da odbrani te položaje i da kazni zlikovačke bande. S Udarim bataljonom Miloša Popovića poslije odlaska Trebavaca i izdvajanja izvjesnog broja ljudi u onu proletersku četvu, nije se moglo više računati. Naoružali smo zato veći broj Vozućana, koji su bili izbjegli na naš teren. Uglavnom od njih i od izvjesnog broja domaćih boraca formirali smo 5. bataljon (jačine oko 200 boraca), pod komandom Boška Popića.

IZVODI IZ NEPRIJATELJSKIH DOKUMENATA O POSLJEDNJIM DOGAĐAJIMA

Operaciju »Ozren« neprijatelj je planirao u sklopu opšte ofanzivne akcije protiv slobodne teritorije i partizanskih odreda istočne Bosne, poznate pod nazivom druga neprijateljska ofanziva. Iz dokumenata u kojima se govori o pripremama za tu operaciju vidi se da je general Ler, »komandant Jugoistoka«, 6. januara 1942.

godine naredio komandujućem generalu u Srbiji, Baderu, da prije početka operacija, u južnom dijelu istočne Bosne, »slomi otpor ustanika na pl. Ozrenu, jugoistočno od Doboja ...« Radilo se o akciji o kojoj sam govorio u ranijem poglavlju i o borbama od 9. januara, u kojima je protiv Ozrenskog odreda učestvovao 750. puk 718. njemačke posadne divizije, podržan jedinicama 4. domobranske divizije. Ali kako ova njihova akcija nije dala željene rezultate, njemačka komanda je riješila da to postigne po završetku operacija protiv slobodne teritorije u južnom dijelu istočne Bosne.

Pripreme za operaciju »Ozren II« i njen plan izgleda da je razradio Štab njemačke 718. divizije pod komandom generala Fortnera (Phortner), a po naređenju i uz saradnju više komande iz Beograda.

Iz neprijateljskih dokumenata jasno se vidi da su ovi događaji bili dio jednog velikog plana: jednom zauvijek likvidirati ustanak u zapadnoj Srbiji i istočnoj Bosni, dakle, na sektoru koji su Nijemci smatrali neobično važnim i koji im je zadavao mnogo brige. Među tim dokumentima nalazi se jedan od veće važnosti za posmatranje ustanka u Jugoslaviji, u kome se dosta prostora posvećuje upravo operacijama koje sam opisao u prethodnim poglavljima. Taj dokument, koji nosi naslov: »Borba protiv ustaničkog pokreta u jugoistočnom prostoru«,¹³⁶ obradio je viši vojni arhivski savjetnik njemačke vojske potpukovnik Ernst Vishaupt, prema čijim riječima taj rad ima da »posluži kao baza za docnije pisanje istorije«.

Vishaupta je uputila viša njemačka komanda da prikuplja podatke o ustanku u takozvanom jugoistočnom prostoru. On je proputovao mnoge dijelove naše zemlje i imao mogućnosti da se posluži i njemačkim originalnim dokumentima. Završivši obradu materijala o njemačkoj ofanzivnoj akciji u zapadnoj Srbiji, on je prešao na operacije u istočnoj Bosni, tj. na dio operacija koje imaju zadatak da Nijemcima obezbijede onaj prostor gdje su oni isključivo zainteresirani, pa im je stoga bilo mnogo stalo da tu jedanput zavlada red i mir.

¹³⁶ Arhiv V.I.I, njemačka dok., kut. 70, br. reg. 18/1.

Iz tih njegovih podataka vidimo da su Nijemci duže vremena smišljeno i sistematski pripremali ove operacije. Međutim, kako sam Vishaupt kaže:

»...promena situacije u Rusiji krajem 1941. godine zahtevala je da se sve iole raspoložive nemačke rezerve prebace na istočni front. Zato je Vrhovna komanda oružane sile 16. decembra naredila zapovedniku oružanih snaga Jugoistoka da se snage u Srbiji i Hrvatskoj oslobode za nemačku istočnu vojsku, i to najpre pojačanja dodeljena pre nekoliko nedelja, 113. i 342. div. Zato bi trebalo da ougarske, italijanske i, ako ustreba, rumunske i mađarske trupe uđu u Sroiju, da tako preuzmu zadatak nemačkih posadmn trupa, tj. ua uspostave rea i mir«.

U istom dokumentu na str. 90 kaže se daije:

»Početkom decembra, za vreme nadiranja 342. i 113. peš. divizije ka Užicu, mogla se primetiti, usled stalnog strujanja raspršenih i iz Srbije proteranih bandi, pojačana uznemirenost u dosadašnjoj oblasti pobune: Sarajevo — Doboj — Tuzla. Nemiri su sada prelazili i u severozapadni deo nemačkog okupiranog prostora Hrvatske. Borbe i prepadi širili su se na celoin bosanskom prostoru između Save i demarkacione linije.

Sredinom decembra preduzeta akcija južno i jugoistočno od Doboja, na pl. Ozren, donela je samo delimičan uspeh, zato što su visove istočno od linije Doboj — Maglaj Hrvati (domobrani — T. V.) napustili. Ustanički pokret usuduje se sve više i više da napada ekonomski važna preduzeća severno i severoistočno od Sarajeva. Već je došlo do rušenja dalekovoda visokog napona«.

Međutim, kako se Nijemcima žurilo da što prije upute svoje snage na istočni front, počeli su da pregovaraju s Bugarima i Italijanima, s prvima — da okupiraju Srbiju, a s Italijanima — da okupiraju njemačko područje u NDH. To je izazvalo strahovitu uzbunu u ustaškim redovima. Poglavnik i njegov vojskovođa očajnički su molili Nijemce da to ne čine. I sama njemačka komanda u Srbiji i Hrvatskoj nije imala povjerenja u Italijane i njihovu sposobnost da uspostave i održe red; s druge strane, Nijemci nisu htjeli da puštaju Italijane u važnija industrijska područja. Njemački general u Zagrebu Glajze Horstenau, u svom izvješčaju višoj komandi, pisao je:

»Naše trupe su prenele težište svoga rada na zaštitu željezničkih pruga Zagreb — Beograd, Bosanski Brod — Sarajevo i na ustanički prostor oko Sarajeva. Željeznička pruga Zagreb — Beograd sve više postaje meta saboter-skih akcija. Krak pruge za rudnik Ljubiju od Siska za Prijedor i skroz važna pruga Brod — Sarajevo išli su sre dinom ustaničkog pokreta. *Nemačka ratna privreda bila je naročitu zainteresovana prostorom Sarajevo — Tuzla — Ženica.*« (Podvukao T. V.) »Iz ovoga prikaza ispostavlja se« — tako je general Horstenau prosuđivao situaciju — »da se vojnički interes Nemačke nad hrvatskim prostorom, pored glavne pruge Zagreb — Beograd, spušta dalje u istočnu Bosnu, gdje je ustaničko stanje najnapetije, te prema tome i ka Sarajevu.« (Vishaupt, str. 94).

On je opunomoćenom komandujućem generalu u Srbiji predlagao da Zagreb i Banju Luku napuste bataljoni 718. posadne divizije i »da se tako cijeloj diviziji pruži mogućnost da se uže koncentriše na prostoriji Sarajevo — Doboj — Tuzla«. Opunomoćeni komandujući general u Srbiji složio se sa prijedlogom. Koncem decembra prikupila se 718. posadna divizija prema ustaničkoj oblasti u sjeveroistočnoj Bosni. Dijelovi divizije dospjeli su sa sjeveroistoka i istoka u Tuzlu, sa sjevera u Doboj, Zavidoviće i Vareš. Tako se razvijala situacija u Bosni u decembru, kad je sredinom mjeseca stiglo novo uputstvo Vrhovne komande oružanih sila, koje je kod zapovjednika Jugoistoka proizvelo iznenađenje, a kod vodećih hrvatskih vojnik rukovodilaca najveću utučenost«. (Radilo se, naime, o povlačenju snaga na istočni front.)

Pošto se nekako uvjerio u potrebu da njemačke snage najprije očiste istočnu Bosnu, a onda tek da krenu na istočni front, Hitler je dao saglasnost da se organizuje ofanzivna akcija, sa zadatkom da se najkasnije do kraja januara definitivno očisti i smiri istočna Bosna. Kako je ova akcija zahtijevala veće snage, započeti su hitni pregovori s Bugarima koji su imali, kao što sam rekao, da izvrše smjenu njemačkih snaga i da ove oslobode za operacije u istočnoj Bosni. Isto tako Italijani su imali da uzmu učešća u jednom dijelu operacija u istočnoj Bosni.

»Još 24. decembra« — piše Vishaupt na str. 108 — »obratio se zapovednik oružanih snaga Jugoistoka, preko bugarskog oficira za vezu generala Zilkova, s molbom na bugarskog ministra vojnog, da oko 3 bugarske divizije, pod jednom komandom, taktički potčini opunomoćenom komandujućem generalu u Srbiji. Umoljen je za najhitniji ulazak bugarskih snaga u starosrpski prostor, da bi se oslobodile nemačke snage (342. peš. div.) za ugušivanje ustanka u Hrvatskoj i za druge potrebe (113. peš. div.). Nem. snage (717. peš. div.) raspoređene u Leskovcu, Kruševcu, Cupriji, Jagodini, Aleksincu i Zaječaru imaju se do 15. jan. zameniti bugarskim snagama, i do tog datuma ima biti završeno posjedanje celog predela.«

Bugarsko ministarstvo vojno izjavilo je da je spremno da izađe u susret traženju Nijemaca.

»Bugarski generalštab izjasnio se odmah pripravnim da odgovori svim predlozima i željama zapovednika oružanih sila Jugoistoka. Već 27. decembra pregovori su u Sofiji završeni s potpunom saglasnošću. Tri bugarske divizije: 6, 7. i 21. bile su stavljene u pokret za ulazak u Srbiju i stavljene pod komandu generala Nikolova... 30. decembra otpočela su prva smenjivanja. Glavnina bugarskih snaga stigla je 7. januara u jugoistočnu Srbiju delom peške, delom železnicom. Toga dana otišao je prvi transport 113. peš. div. na istočni front. Oko 20. januara, samo sa nekoliko dana odocnjenja, bilo je završeno bugarsko posjedanje. U međuvremenu je 717. peš. div. preuzela rejon osiguranja 113. peš. div. u predelu Zapadne Morave. Pregrupisanjem trupa 704, 714. i 717. peš. div. 342. peš. div. postala je raspoloživa za ugušivanje ustanka u jugoistočnoj Bosni, na zapadnoj granici njenog dosadašnjeg rejona posjedanja na Drini.

Priprema za ovu planiranu akciju protiv istočnog bosanskog centra ustanka bila je već početkom ulaska Bugara u južnu Srbiju svim silama ubrzana. 718. peš. div. prikupila je 750. peš. puk na prostoru Doboj — Zavidovići — Tuzla, a 738. peš. puk na prostoru Zenica — Sarajevo. Pukovi 342. peš. div. bili su spremni s one strane Drine...« (Vishaupt, str. 112).

Vrhovnoj njemačkoj komandi neobično se žurilo, nju je nervirala sporost priprema. U jednoj depeši od 7. januara ona urgira:

»Pošto se od skore upotrebe 342. peš. div. na istoku ne može odustati, ima se akcija čišćenja u jugoistočnoj Hrvatskoj što pre sprovesti, tako da se na svaki način

izbegne odugovlačenje odlaska te divizije posle 10. februara.« (Vishaupt, str. 113).

Petnaestog januara počeo je pokret iz pravca Zvornika i Sarajeva. Vishaupt dosta opširno opisuje operacije 342. i 718. njemačke divizije.

Međutim, kako to nije predmet moje knjige, ja ću se zadržati na drugom dijelu tih operacija — na operacijama tih jedinica na sektoru Ozrenskog odreda.

Na str. 116. Vishaupt piše:

»Zapovednik oružanih sila Jugoistoka je, međutim, 6. januara ukazao opunomoćenom komandujućem generalu u Srbiji da, s obzirom na ograničeno raspolaganje 342. peš. divizijom, *otpor ustanka na pl. Ozrenu, jugoistočno od Doboj, treba slomiti pre početka opšteg napada.* (Podvukao T. V.).

Devetog januara otpočela je akcija na pl. Ozrenu sa delovima 718. peš. div. kao uvod velike akcije čišćenja u istočnoj Bosni. Preduzeto nasilno izviđanje iz Zavidovića i Gračanice ka pl. Ozrenu naišlo je svuda na jače bande, koje su raspršene. Naše trupe su se u toj prethodnoj akciji, pri oštroj zimi (barometar¹³⁷ je pokazivao —18°), ispresecanim i visoko zavejanim planinama, upoznale s teškoćama zime. Gubici 718. peš. div. iznosili su 4 mrtva i 19 ranjenih. Hrvati su izgubili 20 mrtvih i 31 ranjenog. U pl. Ozrenu zajedno s našim trupama upotrebljeni hrvatski bataljon potpuno je podbacio.«

Već sam govorio o borbama od 9. januara. Međutim, iz ovoga se vidi da je njemačka komanda imala namjeru da se prije početka opšte akcije oslobodi Ozrenskog odreda. Koliko su Nijemci uspjeli — ja sam već ranije kazao, ali evo šta piše o tome i sam Vishaupt:

»Po završetku operacije na pl. Javoru odmah je pripremljena nova akcija čišćenja protiv ostataka bandi koje s pl. Ozrena još nisu bile potpuno očišćene.

Oko 24. januara krenule su za to određene snage 718. peš. div., pojačane 698. peš. pukom 342. peš. div., s njihovih polaznih prostorijskih, delom železnicom, delom peške. 29. januara bile su raspoređene trupe za akciju okružavanja bandi na prostoru između Bosne — Spreče, Zavidovića —

¹³⁷ Vjerovatno: termometar.

Doboja — Lukavca, i to sa grupom »Istok« (ojačani 697. i 750. peš. puk) iz Tuzle i sa grupom »Zapad« (738. peš. puk) sa prostora istočno od Zavidovića. Dolina Bosne — Spreče trebalo je da bude očišćena sa oko 7 hrv. bataljona i 4 baterije i zatvorena sa zapada i severoistoka.

Ustanici su bili delimično raspoređeni u izrađenim utvrđenjima u trouglu Bosna — Spreča kod Zavidovića i kod Doboja, ali su se uskoro iz rejona kod Zavidovića dublje povukli u pl. Ozren. Krenuvši iz Tuzle grupa »Istok« je, posle borbe, 30. januara zauzela Sižje. Ona je 31. jan. dostigla delovima Međaš, jugoistočno od Doboja, i sledećeg dana, 1. februara, visove jugozapadno od Gračanice, 2. februara prikupila se »Istočna grupa« sa svojim pozadnim odredima unapred, a delovi su nadirali sa zapada, kroz pl. Ozren, prema Doboju i Maglaju.

Zapadna grupa je 30. januara, posle borbe, zauzela svoje polazne položaje istočno od Zavidovića. Hrv. avioni bombardovali su severoistočno od ovog mesta prikupljene bande. Sledećih dana (31. jan. — 2. febr. produžila je 718. peš. div. akciju čišćenja kod Doboja i Maglaja. Zapadna grupa je dostigla zapadni deo pl. Ozrena, pošto je, posle savladavanja jakog neprijateljskog otpora, uz znatne terenske teškoće pri poledici i dubokoj zavejanosti, prokrstarila s juga prostor istočno i severno od Maglaja, i idućih dana je čistila ovaj prostor od bandi. Hrv. grupa za zaprečavanje u dolini Spreče, kod Gračanice, u međuvremenu je odbila pokušaj ispada ustanika. Hrv. avioni napadali su bombama prikupljanje bandi u dolinama južno od pl. Ozrena.

Petog februara, ulaskom naših trupa u Dobj, završena je akcija čišćenja na pl. Ozrenu. Iz sastava 718. peš. div. izašao je 697. peš. puk. Naše trupe su zarobile 200 (vojnika), zaplenile ručno oružje¹³⁸ i spalile jedan četnički (čitaj: partizanski — T. V.) logor. Akcija u pl. Ozrenu, prema tome, nije dovela do značajnih rezultata čišćenja.« (Str. 130).

»Ovi se mogu samo očekivati« — konstatovao je načelnik generalštaba zapovednika oružanih sila Jugoistoka — »ako se uspe da se ustanici sabiju u male obruče.«

Opunomoćeni komandujući general u Srbiji ocijenio je situaciju ovako:

»Pokušaj da se žarište ustanka u istočnoj Bosni ukloni nije uspeo. U proleće mora se računati sa opštim ustanom na Balkanu uz podršku Engleza.« (Vishaupt, str. 131-132).

¹³⁸ Prema jednom neprijateljskom izvještaju, Nijemci su zaplijenili svega 8 pušaka, 1 pištolj i 30 kg eksploziva.

Proročanstvo opunomoćenog njemačkog generala u Srbiji, na žalost, nije se ispunilo. Do »opšteg ustanka na Balkanu uz pomoć Engleza« nije došlo. Ustanak se razvijao i dalje samo u onim krajevima u kojima je počeo pod vodstvom naše Komunističke partije. Na Hitlerova nastojanja da iz Jugoslavije na istočni front prebaci njemačke divizije nisu uspjela. On je mogao da prebaci samo 342. i 113. pješadijsku diviziju, i to zahvaljujući pomoći triju bugarskih divizija koje su okupirale dio Srbije. Ta njemačka 342. pješadijska divizija otišla je na istočni front sa zakašnjenjem i, svakako, ne u najpovoljnijem stanju poslije borbe po istočnoj Bosni.

U izvještaju domobranskog vojnog izvjestioca, daka-narednika Rogulje, ta ofanziva izgleda ovako:

»28. siječnja otputovao sam iz Sarajeva u Zavidoviće gdje se pripremala veća akcija protiv buntovnika na području Dobojske i Tuzlanske divizije. Čišćenje je organizirala 718. njemačka divizija u saradnji sa našim domobranstvom. Vodstvo je bilo povjereno njemačkom pukovniku g. Sušingu i domobranskom pukovniku g. Gustoviću pod nadzorom generala njemačke vojske g. Pfortnera.

Po predviđenom planu trebala je ova akcija trajati 4—6 dana. Operaciono područje obuhvaćalo je prostor između rijeka Bosne i Spreče. Dobojska divizija imala je zapadnu stranu prostora da čisti dok tuzlanska istočnu.

Iskusno i stručno vodstvo bilo je garancija za siguran uspjeh. Naoružanje je bilo savršeno. Topovi, bacači mina, teške i lake strojnice, prenosni krugovi, davači kao i ostalo oružje bilo je u dovoljnoj količini. Za prenos streljiva bio je predviđen dovoljan broj tovarnih konja kao i milicionara vodiča. Prehrana i nadopuna streljiva bila je osigurana specijalnim transportima, koji su pratili vojsku, jer je kretanje bilo u blizini željezničke pruge.

Ovaj dobro pripremljeni pohod obećavao je po svemu siguran uspjeh i uništenje četničkih i komunističkih postrojbi.

Po nalogu generala Pfortnera bio sam kao izvjestitelj dodijeljen štabu pukovnika g. Sušinga, da bi imao što bolji pregled preko operacija.

31. siječnja priključio sam se bojni njemačkog satnika Štrekera koji je prvi nastupio protiv pobunjenika. Bio sam iznenađen brzom napredovanju našeg sklopa i pasivnom držanju pobunjenika. Otpora smo imali samo tamo gdje buntovnici nisu imali prilike za brzo povlačenje. Glavno sjedište pobunjenika je bila Ozren planina, a u

mjestu Brezici je bio njihov štab. Zbog velikog snijega i jake zime (18 do 30°C. ispod ništice) glavni udar na Ozren nije uopšte izvršen, pa je tako ova cijela akcija izgubila svoj pravi značaj. Samo slabije snage naših domobrana su dobile zapovjed da pokušaju napredovati u pravcu Brezika i Ozrena. Tako za cijelo vrijeme ove akcije nismo nigdje naišli na veći otpor i šesti dan smo već stigli pred Doboju. Kasnije sam saznao da su pobunjenici imali nalog da izbjegavaju svaku borbu sa jakom i homogenom vojskom.

Dne 6. veljače smo ušli u Doboju.

U uvjerenju da su pobunjenici raspršeni i to bar u neposrednoj blizini pokreta, dobojska divizija izdala je zapovjed, da se važniji položaji odmah zaposjednu po našim domobranima. Tako je dobila zapovjed jedna satnija višegradske bojne, da pod vodstvom satnika Šrajbera zaposjedne s. Vrlište u neposrednoj blizini Doboja. Ova satnija krenula je odmah na izvršenje zadaće. Ova satnija je neočekivano napadnuta od jakih pobunjeničkih odreda i bila je brzo zarobljena. Još prethodni dan je tu prošla njemačka i naša vojska bez otpora. Sa istim zadatkom odmah je upućena jedna druga pojačana satnija. Njihov ulazak u Vrtliće posmatrao sam iz rovova pod Glavicom u prisustvu bojnika g. Donganija. Pri ulasku u selo bila je i ova satnija napadnuta i raspršena.

Istoga dana javljeno je sa više mjesta, da su naši domobrani stupili u borbu sa pobunjenicima.

Po svemu se je vidjelo, da pobunjenici izbjegavaju dodir sa brojčano jakom i naoružanom vojskom u nadi, da bi poslije odlaska njemačkih trupa lakše napadali naše slabije posade.

Pošto su se naše i njemačke trupe kretale samo cestom, to su pobunjenici imali mogućnosti da se povuku u obližnje šume da izbjegnu dodir, te da se poslije ponovo formiraju.

7. veljače u jutro pukovnik g. Sušing izjavio mi je da je akcija »praktično završena«.

8. veljače sam nastavio put u Sarajevo u namjeri da se prebacim u istočnu Bosnu.¹³⁹

Međutim, mnogo više dokumenata o ovoj akciji ostavile su razne domobranske komande i, naročito, pukovnik Gustović, koji je pripremao domobranske jedinice, razradio zapovijest i uputio višoj komandi neobično obiman izvještaj o toku operacija i njihovom konačnom rezultatu. Kako se radi o mnogim dokumentima čiji je

¹³⁹ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 54, br. reg. 5/1-79.

sadržaj dosta obiman, ja ih u cjelini neću citirati. Daću samo najzanimljivije odlomke.

Listajući te dokumente vidio sam da oni uglavnom potvrđuju sva zapažanja koja sam sam iznio u ranijem poglavlju. Kroz njih čovjek uočava samouvjerenost neprijatelja, koji je smatrao da će ovom akcijom zaista moći da nas uništi. Kroz njih se vidi da su Nijemci — i pored toga što smo mi izbjegavali da se upuštamo u jaču frontalnu borbu s njihovim brojno i u oružju nadmoćnim snagama — izbjegavali da nadiru onim pravcima za koje smo mi smatrali da ih moramo braniti, i koje smo zaista i branili. U tom pogledu karakterističan je izvještaj oficira za vezu 8. domobranskog puka o onoj borbi kod D. Brijesnice, u kome on opisuje ponašanje Nijemaca poslije njihovog razbijanja na tom položaju. Ti Nijemci idućeg dana nisu krenuli da ponove zadatak prema ranijoj zapovijesti, nego su »pošli linijom manjeg otpora« — prema manastiru Ozren, tj. pravcem kojim su već prošle njihove druge jedinice. Tu imamo podataka i o onom Dedićevom napadu na komoru. Iznose se čak i detalji o količini municije koja je tom prilikom zaplijenjena. Govori se i o razbijanju domobrana kod sela Katanića¹⁴⁰ i o zarobljavanju jedne domobranske jedinice kod sela Orašja, a naročito se opširno govori o razbijanju »Bojne branilaca Višegrada« na Preslici. Te noći — prema njegovom izvještaju — Gustović je morao sam, s pištoljem u ruci, da lovi oficire i domobrane koji su se razbježali po Doboju, sam da ih svrstava i da im drži patriotske govore — ne bi li ih nekako povratio na položaj. »Bojna branilaca Višegrada«

¹⁴⁰ Prilikom razbijanja domobranske čete u selu Katanićima, naš jedan borac, naoružan drvenom puškom, nabasao je pred zoru u šumi na dvojicu domobrana koji su te noći pokušali da pobjegnu, pa zalutali. Viknuo im je da stanu i da odlože oružje, a kad su oni to učinili, on jednu njihovu pušku uzme u ruke, drugu prebaci preko leđa, a svoju drvenu zabode u snijeg i potjera domobrane prema štabu. Jedan od zarobljenih upozori ga da mu je u snijegu, ostala puška. »Imam ja sad bolju«, dobaci mu naš borac, »a onu ti, ako hoćeš, ponesi svom poglavniku ako te puštimo.« Tek tada su domobrani vidjeli kako su dopali zarobljeništa.

nije ovdje »osvjtlala obraz« i »nije opravdala nade koje su na nju polagane« — kaže se u tom izvještaju.

Ima u tim izvještajima i smiješnih stvari. Jednoga dana javio je major Štir svojoj komandi da je uhvatio Ismeta Kapetanovića. Nastala je neopisiva radost, ali i prepirka — kome pripada nagrada od 10 000 kuna koju je trebalo da dobije onaj ko uhvati Ismeta. Međutim, radost im je bila kratkog vijeka, jer se utvrdilo da je Muslimanska legija uhvatila Derviša Kapetanovića, brata Ismetovog, koji je pred tu akciju krenuo s nekim materijalom da se k nama prebaci.

Na jednom mjestu u bojnoj relaciji 4. domobranske divizije piše Gustović kako je usljed ovih borbi došlo do teškog stanja, jer su željeznice ostale bez goriva, pošto se ugalj nije mogao dovoziti ni iz tuzlanskog ni iz kakanjskog bazena, kao i da je 6⁰o ustanika naoružano vatrenim oružjem, a ostali sjekirama ili primitivno izrađenim bodovima nataknutim na drvo. Gustović se dalje žali kako zarobljenih pobunjenika gotovo i nema, i da oružje takođe nije pronađeno. Zaključak mu je jasan: Nijemci su krivi za sve! Oni nisu izvršili zadatak kako je trebalo. Pred njima su se pobunjenici sklanjali, a čim bi Nijemci prošli, odmah bi se pojavljivali, i taj nje-mački propust plaćali su domobrani. I, na kraju, on zaključuje:

»Prema svemu naše čete drže stare postavbe koje su držale i prije početka akcija, s tim što su fizički jako iznurene i izložene žestokim, gotovo besomučnim napadima ustanika, naročito u pravcu Glavice.«¹⁴¹

Najinteresantniji je izvještaj potpukovnika Elblingera, oficira za vezu 718. njemačke divizije. On analizira cijelu akciju u istočnoj Bosni, i to njen prvi i drugi dio, ili — kako on kaže — romanijsku i ozrensku operaciju. Zbog opširnosti izvještaja, navešću samo njegov zaključak. Elblinger piše:

»Romanijska operacija može se reći da je uspjela u znatnoj mjeri: stvoren je razdor između četnika i parti-

¹⁴¹ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 54, br. reg. 5/1-68.

zana, dezorganizirano je vodstvo i pojedine skupine pobunjenika, da postoji vjerovanje da za dogledno vrijeme neće djelovati kao jedna organizirana skupina po planskoj osnovi. 2. Ozrenska operacija: nije uspjela jer pobunjenici nisu dezorganizirani, već su se i dalje održali kao jedna homogena skupina u Ozren planini. Udarna brigada u s. Brezici, kao najjača (600 dobro opremljenih), uopšte nije ušla u akciju. Za vjerovati je da će ozrenska pobunjenička skupina u skoro vrijeme ponovo postati aktivnom kao i ranije, ako ne još i u jačoj mjeri.«

Pravdajući neuspjeh komandanta 4. domobranske divizije i svaljujući krivicu na Nijemce, on kaže:

»Ozrenskom akcijom nije bila zahvaćena cijela prostorija Ozrena, nego samo prigorje Bosne i Spreče. Sredina planine ostala je potpuno netaknuta i neočišćena a prigorje kroz koje su prošle njemačke čete nije lšilo te meljito pročišćeno. Dnevni ciljevi njemačkih četa su bili preveliki..«¹⁴²

Međutim, prema planu neprijatelja, trebalo je da njemačke jedinice dnevno pređu oko 7—8 km, a to mislim, nije bilo mnogo. Sam trougao pred Dobojem, tj. prostor iza linije selo Ivanovići—zaselak Vrtlići, prilično su bile ispresijecale njemačke kolone, ali sam Gustović kaže u svome izvještaju »...da su se odmetnici izmakli pred njemačkim kolonama, skrili se po međuprostorima i opet ostali tamo gdje su bili i prije«. Tačno je da su naše jedinice, prema uputstvima koje sam dao, Izmicale pred mnogo nadmoćnijim njemačkim jedinicama. Ali su i to činile stalno ih uznemiravajući, da bi se svom žestinom razračunale s onim neprijateljem koji je mislio da se koristi njemačkom silom i zaposjedne našu slobodnu teritoriju.

I tačno. Već 5. februara Odred je prešao u napad na cijeloj liniji. Prvi uspjesi dali su našim borcima ogromnog poleta, i mi smo za dan-dva bili opet gospodari naše stare odredske teritorije, osim onih položaja kod Petrovog Sela i Kakmuža o kojima sam već govorio. Ponosni smo bili što smo mogli da se održimo pred toliko nadmoćnim neprijateljskim snagama. Bili smo radosni što smo uspjeli da sačuvamo glavninu svojih

¹⁴² Isto, kut. 54, br. reg. 5/1.

snaga i da izigramo zamisao neprijatelja da nas uništi. U to vrijeme mi nismo mogli da prihvatimo frontalnu borbu s pojačanom njemačkom 718. divizijom, ali smo joj svojim čarkanjem pokvarili račune i onemogućili da onaj puk 342. divizije na vrijeme krene na istočni front. Neprijatelj je pokušao da neuspjeh pravda dubokim snijegom, zimom itd., mada su svi ti uslovi postojali i za nas — gladne i slabo odjevene, slabo naoružane, s nedovoljno municije. Iz ove neprijateljske akcije izišli smo kao pobjednici, jer smo znali zašto se borimo, jer su nas vodile ideje naše slavne Komunističke partije.

POSLIJE OPERACIJE »OZREN II«

Neprijatelj je, kao što sam već rekao, prešao u odbranu, dok smo mi, koristeći se njegovom očitom slabošću, krenuli u akciju na cijeloj liniji. Već 8. februara Mićan Pejić je s jednom desetinom dočekao u zasjedi kod Lužana (Bosansko Petrovo Selo) jednu oficirsku patrolu. Tom prilikom poginula su tri oficira i 5—6 domobrana. Međutim, baš ta akcija pokazala je da su nam jedinice prilično nesređene, jer je dva dana kasnije jedna četa domobrana, tražajući za ovom patrolom, našla u snijegu leševe poginulih i tom prilikom zapalila neke kuće u Petrovom Selu, a naši je nisu mogli u tome da spriječe.

t U ostatku odredske arhive našao sam, u vezi s tim, sljedeći Flikerov izvještaj od 12. februara:

»Juče sam održao sastanak svih boraca na kojem je izvršeno formiranje čete. Četa je podjeljena u dva voda po 2 desetine. Za komandira sam izabran ja, a vodnici su Dušan Stefanović i Danilo Dujković. Moj je zamjenik Dušan Stefanović.

i Prigovor radi paljevine kuća priznajem kao opravdan, ali u to doba četa nije bila sređena te je bilo teško poduzimati bilo kakve mjere. To je bila represalija za ubistva njihovih oficira. Nastojaćemo da ubuduće sprečimo paljevine.

Neprijatelj se nalazi na istim položajima gdje je i prije i nije se ništa od važnosti desilo .. «¹⁴³

Trebalo je mnogo učiniti na organizovanju jedinica i vraćanju stare discipline, a istovremeno trebalo je pomoći Muratu na prikupljanju ljudi za brigadu. Međutim, ubrzo se osjetilo da je na terenu sada mnogo teže raditi nego ranije. Naročito je bilo teško na odsjeku 4. i Udar-nog bataljona. Priliv izbjeglica i zvjerstva koja su počinili Francetićeви »cnci« i ustaški legionari iz Hadžie-fendićeve legije — uglavnom domaći ljudi, zlikovci sa-kupljeni iz okolnih sela — dali su povoda izvjesnoj šo-vinističkoj propagandi, koja se s naročitom mržnjom i bijesom okomila protiv Muslimana uopšte. Izgledalo je da su postupci tih zlikovaca zadali težak udarac našoj pozitivnoj propagandi i radu na liniji bratstva i jedin-stva koju smo vodili cijelo vrijeme na teritoriji Odreda. I, da bi stvar bila još teža, ustaške čete iz doline Krivaje, pomognute raznim legionarskim grupama, a naročito bandama Majčina i Kapetančeta, prešle su tih dana po-novo u napad prema Podsijelovu, i ponovo ugrozile naše položaje. Tih dana Miloš Popović je, po mom naređenju, pripremao sve što je potrebno da se formira 5. bataljon, koji je imao da preuzme Boško Popić.

S Jeftom i Mišom, koji su se sa svojim čelama na-lazili na odsjeku Gostovića, nije bilo veze, ii zato je Mi-loš poslao kurire da se probiju prema Gostoviću, da ih nađu i da Jeftu po svaku cijenu vrate, jer je on sa svo-jim Vozučanima trebalo da posluži kao jezgro novog bataljona. Muratova akcija bila je prilično otežana, jer se četnička propaganda počela sve očitije da ispoljava protiv njega, naročito poslije onog njegovog sukoba sa Sojićem. Hapšenje Radovana Trifunovića i njegovih Olovčića bilo je ispravno, ali momenat nije bio srećno izabran, i ona gužva s njihovim oslobođenjem prilično je ohrabrila izvjesne elemente. Vidjelo se jasno da se radi o povezanoj grupi, u kojoj je najaktivniji bio Đokan Šarčević, koji je u svoju mrežu potpuno uhvatio Cvijeti-na Todića. U tome su ga pomagali i dr Branko Stakić

¹⁴³ Arhiv V.I.I., kut. 1708, br. reg. 18/10.

i učitelj Topić, a po izvjesnim znacima s njim su se povezali Bogdan Jovičić i krtovski trgovac Uroš Todorović, koji je na početku ustanka bio pobjegao u Dubošticu, a kasnije se vratio i bio kod nas zatvoren i saslušan, jer se sumnjalo da je ustaškim vlastima denuciirao neke seljake.

Tih dana obavijestio me komandir Petrovljana Luka o nečem što me zbunilo i prilično uznemirilo. Njegova četa je bila smještena u manastirskom konaku. Jedne večeri došao je u četu Todor Panić da je obide. Uskoro je odnekud stigao Cvijetin Todić sa bratom Brankom i još nekim koga Luka nije poznao. Luki se učinio sumnjivim dolazak Cvijetina, pa je preko neke drugarice organizovao prisluškivanje njihova razgovora. Cvijetin je predlagao Todoru da se otkače od mene. Tražio je da se što prije raskrsti s komesarima, zagovarajući otvoreno da ih treba pobiti.

Bilo je to u času kad smo imali ponovo posla s Kapetančetovim i Majčinovim bandama. Vijest me je zaista natjerala da se dobro zamislim. Nisam mogao da vjerujem da je i Todor, u koga smo imali toliko povjerenja, sad odjednom izdao i okrenuo se protiv nas.

Na sreću, ubrzo stiže u Štab i Todor. Mučio sam se kako da u razgovoru s njim provjerim šta je u samoj stvari bilo, kad on sam progovori pošto se uvjerio da smo sami u sobi. Ne sjećam se danas kako je počeo, uglavnom saopštio mi je da Cvijetin prikuplja ljude za zavjeru protiv rukovodstva Odreda. Todor je upozoravao da moramo biti oprezni, jer Cvijetin govori da treba pobiti komesare i komuniste.

Todor je to govorio otvoreno i iskreno. Vidio sam da on nikad ne bi bio u stanju da nas izda i udari s leđa. Vidio sam da je iskren prijatelj. Njegov nastup me je razoružao, i kako on nije govorio o sastanku s Cvijetinom, ni ja mu o tom nisam ništa pominjao. Nisam htio da posumnja da je ma ko prisluškivao prilikom tog sastanka i mislim da nisam pogriješio. Uskoro smo imali prilike da vidimo da je on čvrsto na našoj strani, nasuprot Cvijetinu Todiću. To je uskoro vidio i Cvijetin.

Sve je to govorilo o sukobu koji se bliži. Naravno da u takvim uslovima nije bilo jednostavno izdvojiti i prikupiti ljude za proletersku četu.

U Petrovom Selu, od čete, koja je već brojala blizu 100 ljudi, formirali smo dvije čete i dodijelili ih 3. bataljonu. Za komandira čete u Petrovom Selu izabran je bio Leon Fliker Luka. Mene je veoma zanimalo kako će ga prihvatiti četa, sastavljena gotovo isključivo od boraca seljaka. Međutim, vidjelo se da antisemitskih predrasuda u narodu i među borcima ovog kraja nije bilo. Borci su ga prihvatili bez ikakve rezerve, iskreno i bratski. Teže je bilo sa izborom komandira u Lipcu, jer je odlazak Ignjata Radojčića u brigadu, gdje ga je Murat predviđao za komandira čete, prilično osakatio tu jedinicu, a pogotovu kad je jedan njen dio, koji se sastojao od Trebavaca, prebačen s Nikolom ćelićem i Novakom Mrkonjićem na trebavsku stranu.

Morali smo se pozabaviti i trebavskim krajem. Poslije prebacivanja Trebavaca na desnu obalu Spreče formirane su dvije grupe. Jedna je krenula s Milanom Sojićem i odmah, u potpunosti, dobila četničko obilježje. Druga pod rukovodstvom Nikole Celića i Novaka Mrkonjića, ostala je pod komandom našeg odreda. S njom je, kao politički komesar, krenuo Ismet Kapelanović; krenuli su i Nikola Grulović i Đorđe Simić da politički pomognu naše.

Sojić je govorio da on doduše formira svoj četnički odred, ali želi i dalje da ostane pod komandom Ozrenskog odreda. On se prebacio dublje u Trebavu, prema Paležnici, i tu uglavnom počeo da teroriše svoje seljake. Celić i Novak ostali su, kao što smo se dogovorili, u sjevernom dijelu trougla Spreče i Bosne, na odsjeku Kostajnica — Svjetliča — Stanić-Rijeka, patrolirajući do sela Osječana, Kožuha i dalje. Riješili smo da od ove naše grupe organizujemo dva bataljona: jedan od 150 ljudi pod komandom Nikole ćelića i drugi od oko 50 ljudi pod komandom Novaka Mrkonjića. Đorđe Simić je imao da objedinjava komandu nad oba bataljona. Njegov privremeni štab bio je smješten u selu Svjetliči i vezan za našu telefonsku liniju kablom koji je išao od

sela Radojčića jednim potokom ispod željezničke pruge, zatim ispod rijeke Spreče, a onda drugim potokom ispod ceste i šumom do same Svjetliče.

Nametnuo nam se težak problem — da ishranimo onu masu krivajskih izbjeglica. Uz pomoć Ismeta, Nikole i Novaka počeli smo da organizujemo skupljanje hrane u trebavskom kraju. Prikupljanje je išlo odlično. Za kratko vrijeme prikupljeno je desetak vagona pšenice i kukuruza, prilično masti, slanine i suhog mesa, te veliki broj vunutih čarapa. Međutim, glavnu poteškoću nam je stvaralo prebacivanje te hrane na Ozren. Organizaciju tog posla povjerili smo Simi Lukiću, i on ga je počeo obavljati zaista sa dosta uspjeha. Hranu su naši dovlačili do sela Svjetliče na saonama. Noću su cijele kolone žena i omladine prelazile preko smrznute Spreče i na leđima prenosile tu hranu do sela Suhog Polja, odakle je na konjima otpremana dalje, ili je tu, na licu mjesta, dijeljena izbjeglicama iz doline Krivaje. To prebacivanje hrane, iako vršeno noću, moralo se obezbjeđivati oružanom pratnjom i zasjedama.

Ova posljednja neprijateljska operacija zadala nam je još jedan težak udarac: ustaše su pohapsile gotovo cijelu dobojsku partijsku organizaciju. Uspjele su da se spasu samo Beba i Soka Veselić, i ne znam da li još ko.

Sva naša obavještajna mreža na tom sektoru bila je tom prilikom uništena. Do provala je došlo zato što je Škrab radio na svoju ruku. On je krenuo sa Ozrena kad je počela ova ofanzivna akcija, pošao u društvu Fafleta i Šputa, one dvojice derventske radnike o kojima je već bilo riječi. Trebalo je da se svi zajedno prebace našim kanalom i vezama u Kotorsko, selo na lijevoj obali Bosne, gdje su preko Bogdana Savića, naše stalne javke, imali da dobiju dalja uputstva. Međutim, Škrab je napustio ovu dvojicu još na Trebavi i sam krenuo tim našim sigurnim kanalom prema Kotorskom, a Fafleta i Šputa uputio drugim pravcem, prema Vučjaku. Njih dva su, zajedno s vodičem, nabasali na jednu žandarmerijsko-domobransku patrolu, koja je u njih posumnjala, uhapsila ih i sprovela u žandarmerijsku kasarnu u Osječanima, a zatim u Doboj. Škrab je morao

znati da je kanal kojim je on krenuo bio siguran. On je znao i to šta znači pustiti Fafleta nesigurnim putem, i zato mi ni danas nije jasno šta ga je rukovalo da se odvoji od ove dvojice, utoliko manje što je govorio da i on ide s njima u Derventu.

Prilikom pretresa žandari su našli u Fafletovom odijelu ušivena pisma upućena partijskim organizacijama u Derventi i Doboju. U jednom od tih pisama, koja su pisah Josip Jovanović i Ismet Kapetanović, stajalo je uputstvo derventskim drugovima kako će se najlakše povezati sa dobojskom partijskom organizacijom. U tom pismu se govorilo o drugu Meši i J. J., odnosno o Meši Vejzoviću i Juri Jukiću. Mučen, Faflet je provalio organizaciju u Derventi i Doboju, a nešto kasnije i sekretara brodske partijske organizacije Mihaila Batu Javorskog u Brodu, koji ga je u stvari nama i poslao. Zahvaljujući Batinom čvrstom i muškom držanju brodska organizacija je tom prilikom ostala cijela, jer se stvar završila samo njegovim hapšenjem.

U Doboju je, pored ostalih, bio uhapšen i Hasan Čolić, koji nam je u prvo vrijeme učinio prilično usluga i pokazao se neobično okretan i sposoban. On je bio jedan od onih koji su najviše doprinijeli spasavanju naših drugova iz dobojskog zatvora prije početka ustanka, ali je u posljednje vrijeme počeo nešto da popušta i da izbjegava rad, vjerovatno uplašen ustaškim i gestapovskim terorom. Saznali smo da je tih dana čak primio dužnost tabornika ustaške mladeži. Kad ga je Dedo Trampić, kao skojevski rukovodilac, zapitao zašto je to učinio, on se pravdao da će na taj način moći još više da pomogne ... Mi smo dali Ismetu Kapetanoviću uputstvo da ga nekako domami u Kostajnicu, da bismo to njegovo držanje raščistili, ali nam je posljednja neprijateljska akcija taj plan pokvarila. Uhapšen tom prilikom, on je provalio većinu naših drugova i dio naše obavještajne službe. Beba i Soka Veselić uspjele su u posljednjem času da prebjegnu u selo Kostajnicu, dok je njihov otac bio uhapšen.

Tom prilikom je bio uhapšen i željezničar Petar Vukelić, jedan od naših najboljih obavještajaca, čovjek okretan i sposoban, koji nam je učinio mnogo dragocje-

nih usluga i svršio nam mnoge važne poslove. Kako su ustaše vršile saslušanja noću, u drugoj zgradi, Petar se prilikom jednog sprovođenja na saslušanje oteo od ustaša i potrčao prema smrznutoj rijeci Bosni, ne bi li se preko nje prebacio k nama. Bilo je to polovinom februara. Tih dana je vrijeme bilo nešto ojužilo i led je počeo da popušta. Gonjen od ustaša, Petar je naletio na led. Kad je bio na sredini rijeke, led se provalio, a on propao u rijeku. Za tu njegovu tragediju saznah smo tek poslije rata.

Od 33 druga koji su ovom prilikom pohapšeni u Doboju, Derventi i Brodu, 18 ih je osuđeno na smrt, dok ih je 15 riješeno krivice zbog nedostatka dokaza. Nekoliko onih na smrt osuđenih bilo je kasnije pomilovano, među njima i drugovi Bato Javorski i Drago Begić, čija je kazna zamijenjena vječitom robijom.¹⁴⁴ Drugovi Dedo Trapić, Derviš Kapetanović i Todor Jeftić bili su među onima koji su na sudu oslobođeni. Pošto su sprovedeni u Doboju, pošlo im je za rukom da pobjegnu i da se sklone na slobodnu teritoriju.

Vladimir Veselić se držao upravo herojski. Od njega ustaše nisu mogle da izvuku priznanje čak ni onoga o čemu su imali nepobitne dokaze. Suočavali su ga s ljudima koji su već bili nešto priznali. Tako su ga, na primjer, suočili s Hasanom Coličem i Hasanom Delićem, seljakom iz Stanić-Rijeke, preko koga je Ismet Kapetanović držao vezu s Dobojem, ali on je do kraja ostao čvrst i nije priznao ništa. On i njegove kćeri uvijek su uspijevali da nam na vrijeme pribave najdragocjenije podatke o neprijatelju i da ih poslije, preko Petra Vukelića, Anđe Radojčić, Milana Paravca i Hasana Delića, ili nekog drugog od naših, dostave do sela Stanić-Rijeke ili Gavrića. Tim putem smo dobivali lijekove i drugi materijal koji nam je bio neophodno potreban. Veselić, Faflet, Šuput i još neki strijeljani su 11. maja 1942. godine nedaleko od Zagreba.

¹⁴⁴ Njih su oslobodile naše jedinice prilikom zauzimanja Lepoglave 1943. godine, u čijoj su se kaznionici nalazili.

Pa ipak posljedice posljednje neprijateljske operacije najteže smo osjećali na odsjeku prema Krivaji. Tih dana najveći nam je problem bio naš južni front, sektor od D. Brijesnice do Podsijelova. Tu je Francetić sa dvije čete, a uz pomoć Majčinovih i Kapetančetovih bandi, svaki dan uznemiravao naš nedovoljno osigurani front, i tu se požar seoskih kuća nije gasio ni jednoga treća za sve to vrijeme. Sela u pozadini bila su uznemirena. Taj nemir su pojačavale i priče izbjeglica, koje su, mada rijetko, i dalje pristizale. Borci su postajali nervozni i ljuti. Iz tih dana sačuvao sam pismo jednog našeg komandira upućeno Milošu Popoviću. U pismu se kaže:

»Svakog časa stižu nam izvještaji iz naših sela prema Krivaji i Stogu. Pljačkaške bande ustaša i Turaka odnose našu imovinu, čime je ugrožen opstanak našeg življa. Također smo izvješteni da u masama odgone stanovništvo, tj. žene i djecu. Kako si nam već ranije obećao pomoć u ljudstvu i u automatskom oružju, a do danas to obećanje nije izvršeno, to bi bilo već krajnje vrijeme da likvidiramo s tim banditima, da spasimo ono što se daje spasiti, jer kasna pomoć nije nikakva.

Ukoliko imate namjeru da nam date pomoć, ista bi nam trebala još u toku današnjeg dana, a najkasnije do sutra ujutro. Zvjerstva počinjena od strane navedenih bandita su neopisiva i traže krvnu osvetu. Očekujemo do spomenutog roka vašu pomoć, inače ne snosim nikakve moralne odgovornosti. Izvjestite nas o novostima na ostalim frontovima.«¹⁴⁵

To je pisao jedan komandir iz 4. bataljona. Sličnih vijesti i poruka bilo je tih dana mnogo s tog kraja. A povoda za njih bilo je dosta. Obilazeći taj rejon nekoliko dana kasnije, i ja sam u nekoj zabačenoj pojati pod Podsijelovom nabasao na jedan gnusan primjer zvjerstva koje su počinili Kapetančetovi ljudi. U jednom uglu ležale su dvije zaklane djevojke sa prebačenom seljačkom košuljom prema krvavim grudima i vratu. Među njihove noge ugurale su one zvijeri dva uska kaiša čadave suve slanine. A ljudi iz patrole koja me je tom prilikom pratila pričali su mi o još groznijim prizorima na koje su nailazili. Nije čudo što su ti užasi uzbudivali borce. Tih

¹⁴⁵ Arhiv V.I.I., kut. 1708, br. reg. 17/10.

dana su Majčinove i Kapetančetove bande upale u selo Željavu i pobile oko polovinu njegovih stanovnika. Dio preživjelih sklonio se u dubinu snijegom zavijanog Konjuha, dok se nekoliko njih probilo do Šekovičkog partizanskog odreda i tu stupilo u njegove redove. Među njima je bilo i onih koji su održavali naše kurirske veze preko Željave: Danilo Jović, Mihajlo Božić i još neki. Skupo je platila Željava svoju vjernost i odanost, ali ipak nije bila slomljena. Ona je to pokazala svojim držanjem do samog oslobođenja.

Devetog februara Francetić je uz pomoć pomenutih bandi izvršio jak napad iz pravca Pašinog Konaka, prodro na samo Podsijelovo i tu uspio da razbije jedan naš vod koji je držao položaje. Izgledalo je kao da će prodrijeti prema Bukovici. Toga dana sam dobio nekoliko izvještaja. Fikret Dedić i Bajkanović javljali su mi da su dobili izvještaj da je neprijatelj prodro prema Podsijelovu i da napreduje prema selu Karačiću. Oni su uputili jednu desetinu u tom pravcu i pitaju me da li znam šta se tamo zbiva. Miloš Popović je javljao da kreće prema Bukovici ne bi li tamo dobio tačnije podatke o neprijatelju i sabrao ljudstvo za otpor. Iz njegovih izvještaja mogao je čovjek zaključiti kao da je neprijatelj već uspio da prodre od Podsijelova prema Bukovici. Naredio sam hitno prebacivanje snaga 4. bataljona u tom pravcu: istovremeno sam javio Todoru Paniću da uputi jednu četvu na Podsijelovo, a Bajkanoviću — da pošalje jedan vod. Međutim, stvar se ipak srećno svršila. Boško Popić nije čekao naređenje. Prikupio je na brzinu jednu četvu od oko 50 ljudi i s njom na vrijeme izbio na Podsijelovo. Tu je, ne gubeći ni časa, napao neprijatelja i poslije žestoke borbe odbacio ga prema Pašinom Konaku. Istog dana on me je obavijestio o tom svom pothvatu. Nešto kasnije primio sam izvještaj i od Miloša Popovića. On je javljao da je već stigla pomoć od oko 20 boraca iz 1. bataljona, te oko 50—60 boraca iz 4. bataljona, koje je doveo Boško Popić. Isto tako izvještavao me je o toku borbe. Neprijatelj je, prema tom njegovom izvještaju, 9. februara izjutra provalio preko Podsijelova i izbio na Neniće. Tom prilikom je zapalio selo G. Čavaljušu. Na Nenićima ga je

dočekaao Boško Popić i razbio. Poginulo je 5 ustaša i nekoliko legionara Muslimana.

U tom istom izvještaju Miloš Popović piše da je neprijatelj uspio da proдре zbog »izdaje Vozučana« koji su svi, s Jeftom Blagojevićem, pobjegli prema Olovu. Međutim, izgleda da do tog časa Miloš nije imao ni pojma o tome da sam ja Jeftu Blagojevića još u toku neprijateljske akcije »Ozren II« poslao u zaleđe neprijatelju. On je, izgleda, isuviše bio zaokupljen oko Trebavaca, i neki su događaji prosto promakli mimo njega.

Tih dana sam primio još neke izvještaje od Miloša Popovića. On je predlagao mnogo, a naročito da što prije izvršimo jače grupisanje na Podsijelovu i formiramo opet neku vrstu udarnog bataljona s kojim bismo ponovo krenuli na oslobođenje krivajske doline. U tim izvještajima on je tražio da mu uputimo Miljenka Cvitkovića i one romanijske kurire što su došli s Muratom, da ih, ukoliko bi uspio u ovoj svojoj kombinaciji, uputi prema planini Zvijezdi radi hvatanja veze s partizanskim snagama za koje smo znali da se još tamo nalaze. Međutim, situacija koju su nam stvorili događaji tih prvih deset februarskih dana bila je ipak takva da nismo mogli misliti na neke ozbiljne akcije u tom kraju. Morali smo tu stvar odgoditi za neko vrijeme. Zahtijevali su to i novi događaji, koji su se sve brže smjenjivali.